

Kvinnelig yrkesdeltakelse i perioden 1865-1920.

En undersøkelse av hvordan den kvinnelige yrkesdeltakelsen utviklet seg i Mandal i perioden 1865-1920 og i komparasjon med Tinn fra 1900-1920

JØRN MAGNUS MUSTAD

VEILEDER

Knut Dørum

Universitetet i Agder, 2020-2021

Fakultet for humaniora og pedagogikk

Institutt for religion, filosofi og historie

Master

Forord

Dette studieåret har vært krevende både når det gjelder selve studiet, men også for meg personlig. Jeg ønsker å takke min far som døde i senhøsten for å ha hjulpet meg økonomisk. Jeg ønsker også å takke moren min for å ha hjulpet meg med innledningen og konklusjon på slutten, men også for å ha hjulpet meg med de skannende folketellingsskjemaene. I tillegg ønsker å takke min veileder professor Knut Dørum for å ha hjulpet meg med kilder og innhold underveis. Ønsker også å takke professor Apostolos Spanos som har vært leder for seminarene og fått meg til å tenke i større perspektiv. Uten Apostolos hadde ikke kap. 2 blitt til. Tilslutt ønsker jeg å takke emneansvarlig for HI-500 Øyvind Tønnesson.

Eventuelle feil i masteroppgaven tar jeg ansvaret for

Porsgrunn, mai 2021

Jørn Magnus Mustad

Innhold

Forord	2
Sammendrag	6
Kap. 1 Innledning.....	7
1.1 Introduksjon	7
1.2 Problemstilling.....	8
1.3 Avgrensing.....	9
1.4 Begrepene og overgangen fra stand- og classesamfunnet som teoretisk rammeverk.....	10
1.4.1 Standssamfunnet.....	10
1.4.2 Classesamfunnet	12
1.4.3 Overgangen fra stand- til classesamfunnet 1840-1920	13
1.4.4 Urbanisering	13
1.4.5 Industrialisering.....	13
1.4.6 Det politiske området.....	14
1.4.7 Næringsstrukturen	15
1.4.8 Økonomi, husmoridealet, demografi og omlegningen i jordbruket og sammenfatning av overgangen fra stand- til classesamfunnet.....	16
1.5 Forsknings situasjon	18
1.6 Kilder og metode	19
1.7 Masteroppgaven sin oppbygning og hva den inneholder.....	22
1.7.1 Oppbygging	22
1.7.2 Innhold	23
Kap. 2 Yrkesaktive i Norge 1875-1920.....	25
Kap. 3 Mandal et ladested fylt av tjenestepiker	33
3.1 Kort om Mandal historie fra 1800-1865	33
3.2 Kvinnelig yrkesdeltakelse i Mandal 1865 basert på folketellingen/folketellingskjemaene	34
3.3 Komparasjon med Kristiania og Sagene	39
3.4 Kapitel konklusjon	40
Kap. 4 Mandal vokser fram som et handelsted for kvinner og jordbrukssamfunnet Tinn.....	42
4.1 Mandal og Tinn frem mot 1900.....	42
4.2 Yrkesdeltakelsen i Mandal og Tinn basert på folketellingen/ folketellingskjemaene for 1900	43
4.3 Sammenligning med Kristiania og Trondhjem	49
4.4 Kapitel konklusjon	51
Kap. 5 Mandal går fra en «sjøfartsby» til en «industriby» og Tinn blir et todelt samfunn	53
5.1 Mandal og Tinn fra 1900-1920	53

5.2 Yrkesdeltakelsen i Mandal og Tinn basert på folketellingen/ folketellingskjemaene for 1920	57
5.3 Sammenligning med Kristiania og Trondhjem	64
5.4 Kapitel konklusjon	66
Kap. 6 Komparasjon mellom Mandal og Tinn	68
6.1 Mandal fra stand- til klassesamfunn	79
Kap. 7 Lønn og Utdannelse	84
7.1 Lønn	84
7.2 Utdannelse	95
Kap. 8 Mentalitet	97
Kap. 9 Konklusjon	103
9.1 Fra tjenesteyrke til yrkes mangfoldighet	103
9.2 Gifte kvinner har hjemmet som «arbeidsplass»	106
9.3 Tjenesteyrke den dominerende yrkesgruppen både i Mandal og Tinn	107
9.4 Kontinuitet og brudd med fortiden	107
Kilder og litteraturliste	112
Primærkilder	112
Sekundærkilder (offisiell statistikk fra SBB)	112
Artikler, avhandlinger og bøker m.fl. på nett	115
Bøker (som er bruk som er skriftlige) og annet skriftlig litteratur	126
Vedlegg	128
Figur 1	25
Figur 2	27
Figur 3	27
Figur 4	29
Figur 5	30
Figur 6	31
Figur 7	34
Figur 8	35
Figur 9	36
Figur 10	36
Figur 11	37
Figur 12	38
Figur 13	39
Figur 14	44
Figur 15	45
Figur 16	46
Figur 17	47
Figur 18	48

Figur 19	48
Figur 20	49
Figur 21	58
Figur 22	59
Figur 23	60
Figur 24	61
Figur 25	61
Figur 26	63
Figur 27	63
Figur 28	64
Figur 29	68
Figur 30	73
Figur 31	74
Figur 32	75
Figur 33	77
Figur 34	79
Figur 35	86
Figur 36	87
Figur 37	87
Figur 38	88
Figur 39	89
Figur 40	90
Figur 41	91
Figur 42	91
Figur 43	92

Sammendrag

Yrkesdeltakelsen i Tinn endret seg i perioden 1865-1920 ved at yrkesmangfoldet ble betydelig større, men tjenesteyrke var fortsatt der det arbeidet flest kvinner. Flere kvinner ble selvstendige næringsdrivende innenfor handel/forretning, flere butikkansatte og flere kvinner innenfor immateriell virksomhet som lærerinner, telegrafister og sykepleiere. Det var de unge ugifte kvinnene som dominerte blant de yrkesaktive kvinnene gjennom hele perioden. Det var få gifte kvinner som var yrkesaktive. Som på landsbasis og Tinn var yrkestoppen for yrkeskvinnene i Mandal i 1900. Tinn hadde sammenlignet med Mandal færre yrkesaktive kvinner og selv med betydelige industrialiseringer som skjedde var det betydelig færre yrkeskvinner i Tinn enn i Mandal. Årsaken til dette var at det var mennene som ble arbeidene i industrien, mens kvinnene ble hjemmeværende husmødre. Tinn hadde betydelig flere gifte kvinner og dermed hadde de også lavere yrkesdeltakelsen enn Mandal prosentvis. Overgangen fra stand- klassesamfunn betød flere yrkesmuligheter, men ikke flere kvinner i kom ut i yrkeslivet. Dette skyldtes at mentaliteten i samfunnet ikke endret seg med overgangen fra stand- klassesamfunn og dette gjorde at den kvinnelige yrkesdeltakelsen holdt seg lav hele perioden, ikke minst for de gifte kvinnene. I perioden 1900-1920 kan enn tydelig se et husmorideal som vokser frem. I 1920 folketellingsskjemaet opererer de med erverv og bierverv. Det som kan forstås som hovedperson og biperson. Både i Mandal og Tinn var de gifte kvinnene i flertall av de yrkesaktive kvinnene som stod oppført med et bierverv.

Kap. 1 Innledning

En undersøkelse av den kvinnelige yrkesdeltakelsen i Mandal i perioden 1865-1920 og en komparasjon med den kvinnelige yrkesdeltakelsen i Tinn i perioden 1900-1920 basert på folketellingene.

1.1 Introduksjon

Det er skrevet og forsket mye på kvinnelig yrkesdeltakelse fra midten av 1800- til begynnelsen på 1900-tallet.¹ Forskerne har som hovedregel forsket på kvinnelig yrkesdeltakelse ved å se på en enkeltstående by eller så har man sett mer overordnet på yrker eller yrkesgrupper der hvor kvinner dominerte.² Dette åpner opp for å gjøre en komparasjon mellom to ulike steder i Norge. Hvorfor passer det så godt å gjøre en komparasjon i denne perioden?

Rundt år 1840 begynner det som skal endre Norge på lang sikt, nemlig at det norske samfunnet går fra å være et bonde- til å bli et industrisamfunn. I bondesamfunnet dominerte næringer som jordbruk, skogbruk, bergverk og skipsfart og disse næringene hadde dominert over flere hundre år.³ Bondesamfunnet før industrialiseringens gjennombrudd endret seg sakte, fortsatt var det sånn at på begynnelsen av 1800-tallet var over 90 prosent av alle kvinner og menn sysselsatt innenfor primærnæringen (jordbruk, skogbruk og fiske).⁴ Den franske historikeren Fernand Braudel bruker *longue durée* for å beskrive dette samfunnet: Samfunnet går i lange sykluser (100 år eller mer) og det skjer små endringer, akkurat som geografiske og klimatiske endringer.⁵ *Longue durée* passer også som beskrivelse av det gamle bondesamfunnet i Norge. Fritz Hodne kaller perioden 1840-1860 for «Forbruksvareindustriene etableres», og i denne perioden var det tekstilindustrien og andre forbrukerindustrier som ble etablert. En rekke etableringer av tekstilfabrikker kom, først og fremst ved Akerselva i Christiania, men også andre steder i landet etablerte tekstilindustrien seg.⁶ Årsaken til at industrien først og fremst etablerte seg i Christiania er tre ting som alle henger sammen, 1) landets hovedstad, 2) Christiania som handelssentrum og 3) det bodde

¹ Hagemann, Melby, Roll-Hansen, Sandvik & Øye 2020: 503-538 (dette er litteraturlista)

² Skotheim 1987: 5-35 & Hagemann 1994 (hele boka)

³ Bagge & Mykland 1993: 164-318 (Det som Mykland skriver om enevelde fra 1660-1814), Dyrvik, Fossen, Hovland & Tveite 1979 (hele boken, perioden 1500-1850) & Steen 1957 (hele boken)

⁴ Myhre 2015: 15 & Pryser 1999: 15

⁵ Green & Troup 2016: 106 & 108 (Knut Helle er ikke enig med Braudel at det gamle samfunnet stod stille <https://www.youtube.com/watch?v=awEJvP7xmlE>)

⁶ Hodne 1981: 303-307

flest mennesker i Christiania og omegn.⁷ Christiania med Aker økte andelen industriansatte fra 11 prosent i 1850 til 20 prosent i 1860 av totalen på landsbasis.⁸ Før århundreskiftet var fortsatt store deler av Norge i liten grad preget av industrialiseringen.⁹ Etter århundreskiftet ble industrien viktigere og allerede i 1910 hadde industrien ifølge Venneslan en BNP (bruttonasjonalproduktet) på 22 prosent av. Industrien var nå enn større bidragsyter enn jordbruk/skogbruk som i 1910 hadde 19 prosent av BNP.¹⁰ Dette er første gangen industrien passerte jordbruk/skogbruk, men med fisk var fortsatt primærnæringene større enn industrien.¹¹ Samtidig vokste en rekke industristeder frem som Odda, Sauda, Rjukan og Notodden m.fl.¹²

Omlegningen fra bondesamfunnet til industrisamfunnet fikk også konsekvenser for bosetningsmønsteret i landet. Flere flyttet fra landsbygda inn til byer/tettsteder, men i år 1900 bodde fremdeles ca. 66 prosent på landsbygda. Fram mot 1920 skulle dette utjevne seg enda mer.¹³ Spørsmålet er hvordan påvirket dette igjen den kvinnelige yrkesdeltakelsen, derfor passer komparasjon, siden det blir lettere å fange opp om den kvinnelige yrkesdeltakelsen fulgte samfunnsutviklingen.

1.2 Problemstilling

De to geografiske områdene som skal bli undersøkt i masteroppgaven er Mandal og Tinn. Mandal er et kystsamfunn med en nærings- og yrkesstruktur knyttet til sjøfart og handel, mens innlandsområdet Tinn hadde en mer rendyrket bondeøkonomi knyttet til skogbruk og februk. Mandal var et sjøfartssted, som etter nedgangen i skipsfarten ble et handelssted, mens Tinn var et bondesamfunn helt frem til utbyggingen av industrien på Saaheim (endret navn til Rjukan mens utbyggingen pågikk) som skjedde fra 1907.¹⁴ Tinn ble fra nå av en todelt kommune, hvor man hadde industri på Rjukan (lite geografisk område), mens resten av kommunen var fortsatt preget av primærnæringene (jordbruk og skogsarbeid).¹⁵

Hovedproblemstillingen: Hvordan utviklet den kvinnelige yrkesdeltakelsen seg i Mandal i perioden 1865-1920 og hvordan utviklet den seg i forhold til Tinn i perioden 1900-1920?

⁷ Myhre 1990: 266

⁸ Myhre 1990: 266

⁹ Bore i Bore & Skoglund 2008: 42

¹⁰ Venneslan i Bore & Skoglund 2008: 53

¹¹ Skoglund i Bore 2005: 83

¹² Furre 1991: 20 & 22

¹³ Nerbøvik 1986: 39 & Stugu 2012: 12-13

¹⁴ Slettan 2006 (Mandal) & Dahl 1983 (Tinn)

¹⁵ Kjeldstadli 1943 (hele boken)

I tillegg til hovedproblemstillingen så har jeg også valgt å ha to underproblemstillinger. Disse har jeg valgt på bakgrunn av at det å se på den kvinnelige yrkesdeltakelsen over tid ikke bare kan se på hvilke yrke kvinnene hadde. Jeg trenger i tillegg å se på hvilke sivilstatus de har og hvordan sivilstatusen endre seg over tid. Nettopp for å finne ut om det var vanlig blant gifte kvinner å ta seg et yrke og om dette endret seg over tid. I tillegg til sivilstatus så kommer jeg til å velge ut noen yrker som er passende til Mandal og Tinn og se hvordan disse yrkene utviklet seg over tid. Den første underproblemstillingen lyder: Endret sivilstatusen seg til yrkeskvinnene i perioden 1865-1920? Den andre underproblemstillingen lyder: Hvordan endret enkelte yrker seg i Mandal og Tinn i perioden 1865-1920?

1.3 Avgrensing

Med unntak av den første folketellingen i 1865, så er folketallet forskjellig mellom folketellingsskjemaene (utfylte skjemaer)¹⁶ og folketellingsheftet (bearbeider av SSB) for folkemengde både i 1900 og 1920. I 1900 var det 4077 tilstedeværende i Mandal ifølge folketellingsskjemaene, mens folketellingsheftet oppgir at Mandal hadde en hjemmehørende befolkning på 3919.¹⁷ I masteroppgaven kommer jeg til å forholde meg til folketellingsskjemaene sitt samlede folketall. Kvinner som midlertidig bodde utenlands har jeg ikke tatt med, for de fleste gjaldt dette Amerika.

Det finnes to ulike måter å kategorisere yrkesaktive på, enten etter «næringsstruktur» eller «sosial lagdeling».¹⁸ I næringsstrukturen blir de yrkesaktive delt opp i ni ulike næringskategorier. Disse ni blir igjen delt opp i tre hovedkategorier: primærnæringsen (jordbruk/skogbruk/fiske), sekundærnæringsen (industri/bygge- og anleggsvirksomhet) og tertiærnæringsen (varehandel, bank og privat tjenesteyting m.fl.).¹⁹ Det er næringsstrukturen jeg kommer til å bruke (mer om dette i delkapittel 1.7). I folketellingshefte(ne) for livsstilling fra 1875-1920 (finnes ikke yrkesstatistikk før dette)²⁰ brukes «sosial lagdeling» for å skille de yrkesaktive. «Sosial lagdeling» ble delt opp i tre grupper, 1) «selvstendige», 2) «funksjonærer og 3) «arbeidarar.»²¹ Sivert Langholm påpeker at dette kan være begynnelsen på en klasseinndeling hvor gruppen «selvstendige» tilhører overklassen, mens «funksjonærer»

¹⁶ Dyrvik 1983: 18-19

¹⁷ Folketelling 1900 for 1002 Mandal ladested (digitalarkivet) & NOS. Fjerde række nr. 52. 1902 (første hefte for folketellingen 1900): 48-49

¹⁸ Nerbøvik 1986: 81,90 & 93

¹⁹ Muthe 2016

²⁰ Hagemann i Hagemann m.fl. 2020: 267

²¹ Nerbøvik 1986: 93

utgjør middelklassen og «arbeidarar» var arbeiderklassen.²² «Selvstendige» bestod av bønder eller selvstendige næringsdrivende, «funksjonærer» var «bestillingsmenn» og «private betjentar» og «arbeidarar» som var tjenestepiker, butikkespeditriser og menn og kvinner som jobbet i industrien.²³ Alle som drev med fysisk arbeid ble plassert i den nederste gruppen i 1920 heftet.²⁴ Grunnen til at jeg velger å ikke å bruke denne sosiale lagdeling er fordi jeg kun ønsker å se hvordan yrkesdeltakelsen utviklet seg blant kvinner og ikke hvordan sosial status endret seg i perioden som jeg studerer. Jan Eivind Myhre har påpekt problemet med bruken av denne kategoriseringen i 1875 folketellingshefte fordi gruppen «selvstendige» omfatter for mange. Kvinner som vasket og sydde og som jobbet selvstendig tilhørte gruppen «selvstendig» selv om de i realiteten tilhørte gruppen «arbeidarar».²⁵

Jeg vil heller ikke bruke yrkesbakgrunnen til foreldrene. Randi Skotheim har vist i sin artikkel for Stavanger rundt år 1900 hvor problematisk det er å finne foreldene sin yrkesbakgrunn for kvinnene i hermetikkindustrien.²⁶ For å finne foreldrene sin yrkesbakgrunn hadde jeg vært avhengig av å bruke andre kilder som f.eks. kirkebøkene.

1.4 Begrepene og overgangen fra stand- og klassesamfunnet som teoretisk rammeverk

For å kunne forstå overgangen mellom stand- og klassesamfunnet vil jeg gå kort inn på hver av begrepene. Begrepene vil også bli brukt videre i masteroppgaven.

1.4.1 Standssamfunnet

Pryser plasserer standssamfunnet i perioden 1800-1860 og bruker «sosial struktur» for å beskrive dette samfunnet (se de to avsnittede nedenfor).²⁷ Jan Eivind Myhre viser til Knut Kjeldstadli sine tre stikkord «stillstand», «avstand» og «husstand» for å beskrive standssamfunnet. Det var lite sosial mobilitet og det var lite samfunnsutvikling. Stendene var selvrekrutterende og det var stor «avstand» innad i stendene. Det var stor avstand mellom stendene og mellom stendene og de som stod utenfor. «Husstand» var at herren kunne kreve

²² Langholm 1984: 187-189

²³ Lie & Roll-Hansen 2001: 117-122 (Lie & Roll-Hansen påpeker at det skjedde endringer mellom 1875-1920, men at disse endringene ikke var så store) & Nerbøvik 1986: 93

²⁴ NOS. VII. 161. 1925 (trettende hefte for folketellingen 1920): 5

²⁵ Myhre 2004: 91

²⁶ Skotheim 1987: 31-33

²⁷ Pryser 1999: 19

lydighet ovenfor tjeneren, men at herren skulle sørge over tjeneren i dårlige tider.²⁸ Dette viser at samfunnet var paternalistisk (faderlighet).²⁹

Tore Pryser viser til historikerne Knut Mykland og Jens Arup Seip om deres syn på standssamfunnet.³⁰ Både Mykland og Seip deler stendene opp i tre, men stendene har ulik betydning for dem. Knut Mykland delte stendene i Trondhjem opp i «den bedre stand» som var byens elite og inneholdt «Søgadepatrisiatet» (betydningsfulle og velstående familier)³¹ og embetsmenn. Den neste standen «borgerstanden» inneholdt blant annet skippere, håndverkere og bestillingsmenn. Til slutt kom «den ringe standen» som inneholdt en rekke yrkesgrupper fra tjenestefolk til fiskere og soldater. Denne standen utgjorde 2/3 av bybefolkningen rundt år 1800.³² Mykland påpeker også at stand tilhørigheten er nedarvet og som gjorde det mulig å klatre innenfor standen («Den vertikale mobilitet»), mens mobilitet mellom stendene var sjeldent.³³ Jens Arup Seip skapte i 1963 begrepet embetsmannsstaten om perioden 1814-1884.³⁴ Seip deler opp i embetsstanden (jurister, teologer og offiserer), bondestanden og borgerstanden (kjøpmenn og håndverkere).³⁵ «Disse tre var så forskjellige i næringsgrunnlag og levemåte, i tankeverden og i atferdsnormer, at det ikke er urimelig å tale om tre samfunn som lever side om side: bondesamfunnet, bysamfunnet, den akademiske verden.»³⁶ Seip påpeker at dette er en forenkling og Pryser legger til husmenn, tjenestefolk m.fl. under disse tre gruppene.³⁷ Her var embetsmennene den øverste og viktigste standen som hadde maktet helt fram til 1884.³⁸

Ut ifra Seip sitt standbegrep hadde de tre stendene to rettigheter i forhold til resten av befolkningen.³⁹ Stemmerettsreglene i Norge fra 1814 var liberale i forhold til tiden, rundt 45 prosent av den mannlige voksne befolkningen over 25 år som fikk stemmerett.⁴⁰ Problemet var at stemmeretten var beregnet på embetsstanden, bondestanden og borgerstanden og noen få andre.⁴¹ Når det gjaldt borgerprivilegiene hadde byborgerne enerett på handel, laugene

²⁸ Myhre 2015 & Myhre 2020

²⁹ Winter 2020

³⁰ Pryser 1999: 23-26

³¹ Store norske leksikon 2020 & Frydenlund 2020

³² Mykland 1996: 22

³³ Mykland 1996: 22 & 30

³⁴ Seip 1963: 14

³⁵ Seip 1974: 63-64

³⁶ Seip 1974: 63

³⁷ Seip 1974: 63 & Pryser 1999: 25-26

³⁸ Seip 1981: 240-255 (Om «Regimets fall»)

³⁹ Pryser 1999: 20

⁴⁰ Kuhnle 1972: 373-390

⁴¹ Pryser 1999: 20

enerett på håndverk og bøndene hadde odels- og åsetesretten.⁴² Adelsprivilegiene ble fjernet i 1821. Dette var en motsetning til det franske standssamfunnet før revolusjon i 1789 hvor adelen og de geistlige hadde særrettigheter.⁴³ Kvinner sin stilling i standssamfunnet var todelt. Kvinner hadde som mødre en viktig posisjon i standssamfunnet ved at husholdet stod sterkt, men gifte kvinner var umyndige og sammen med resten av kvinnene hadde de ikke stemmerett.⁴⁴ Kvinnene i standssamfunnet var ikke «fullmyndige borgere»,⁴⁵ men kvinner som ble enker kunne drive gården eller forretningen videre selv og «Som hovudpersonar hadde enkjer, ugifte og fråskilde både ansvar og myndighet.»⁴⁶

1.4.2 Klassesamfunnet

Klassesamfunnet erstattet standssamfunnet og består av overklassen, middelklassen og arbeiderklassen (kan også bruke underklasse istedenfor arbeiderklassen).⁴⁷ Disse kategoriene kom til å erstatte stendene: «sammenhengen mellom yrke, økonomi og sosial rang vart meir markant. Den medfødde faktoren var ikkje lenger avgjerande. Utdanning, pengar og karriere vart viktige.»⁴⁸ Sivert Langholm påpeker at med klassesamfunnet ble den sosial avstanden mindre og det ble enklere å klatre mellom klassene, samtidig ble klassene mer flytende enn stenderne. Dette førte til at følelsen identitet og felleskap ble svakere enn tidligere.⁴⁹ «Den vertikale mobilitet» som preget standssamfunnet ble nå erstattet av det horisontale, nemlig klassetilhørigheten vokser frem og erstatter standtilhørigheten. Med klassetilhørigheten vokser også organiseringen av arbeiderbevegelsen frem, dette pga. avstanden var større mellom eier og industriarbeider enn mellom herre og tjener.⁵⁰ Myhre skriver at selv i år 1900 var ikke Christiania et klassesamfunn og dermed så var det først inn på 1900-tallet at klassesamfunnet erstattet standssamfunnet. Olstad er inne på det samme i sin artikkel.⁵¹ Når overgangen fra stand- til klassesamfunn ble endelig fullført er noe usikkert, men jeg mener at i 1920 var Norge et klassesamfunn med bakgrunn i industrialiseringen som skjedde mellom 1900-1920.⁵²

⁴² Pryser 1999: 20

⁴³ Myhre 2015: 121 & Østberg & Tønnesson 2020

⁴⁴ Myhre 2015: 126-127

⁴⁵ Hagemann i Hagemann m.fl. 2020: 306

⁴⁶ Myhre 2015: 126

⁴⁷ Nerbøvik 1986: 92-107

⁴⁸ Nerbøvik 1986: 93-94

⁴⁹ Langholm 1984: 18

⁵⁰ Myhre 2020

⁵¹ Myhre 1978: 82 & Olstad 1980: 411

⁵² Furre 1991: 20 & 22 & Hodne i Hodne & Grytten 2000: 210

1.4.3 Overgangen fra stand- til klassesamfunnet 1840-1920

I denne overgangen skal jeg se på utviklingen som skjedde på en rekke ulike områder og hvordan dette påvirket kvinnene. Disse områdene er urbanisering, industrialisering, det politiske og næringsstrukturen. I siste delkapittel kommer jeg noe inn på økonomi, husmoridealet, demografi og omleggingen i jordbruket og tilslutt sammenfatning av overgangen fra stand- til klassesamfunn.

1.4.4 Urbanisering

Historikeren Sverre Steen bruker ikke stand- og klassesamfunn, men viser til at denne overgangen begynte rundt 1830- og 1840-tallet og pågikk over flere tiår.⁵³ Men hvordan påvirket denne overgangen kvinnene? Folketallet fra 1835 til 1900 mer enn doblet seg fra 1 194 827 til 2 239 880 og i samme periode gikk bybefolkningen fra 129 002 til 627 650 og utgjorde i 1900 28 prosent av Norges innbyggere.⁵⁴ I byene var det en klar overvekt av kvinner, mens på landsbygda var kjønnsforskjellen tilnærmet lik.⁵⁵ I 1920 utgjorde bybefolkningen ca. 30 prosent. Det var ikke lenger byene som stod for den store folkeveksten i Norge. Tettstedene tok over for byene og tettstedene mer enn fordoblet folketallet. I perioden 1900-1920 hadde kvinne flertallet i herredskommunene krympet og i 1920 var menn ca. 5500 færre enn kvinnene. I byene var det fortsatt et klart flertall av kvinner.⁵⁶ Kvinnene flyttet til byene mellom 1840-1920, mens flertall av menn utvandret til Amerika mellom 1866-1915.⁵⁷ Det var i hovedsak kvinnene som stod for urbaniseringen som skjedde i Norge. Årsaken til dette var at de tjente bedre i byene som tjenestepiker og yrkesmuligheter var flere enn på landsbygda.⁵⁸

1.4.5 Industrialisering

Industrialiseringen skjedde gradvis i Norge fra 1840-tallet til det industrielle gjennombruddet som kom på begynnelsen av 1900-tallet.⁵⁹ Med det industrielle gjennombruddet vokste en rekke industristeder frem og industrien ble viktigere enn før. I perioden 1895-1920 økte prosentandelen av industrien målt i BNP fra 15 prosent til 23 prosent. Ifølge Venneslan

⁵³ Steen 1957: 5-6

⁵⁴ NOS. VII. 39. 1922 (første hefte for folketellingen 1920): 13

⁵⁵ NOS. Fjerde række nr. 52. 1902 (første hefte for folketellingen 1900): 7

⁵⁶ NOS XII 245 1969 (historisk statestistikk 1968): 33

⁵⁷ Danielsen 1997: 278, Myhre 1990: 398-399, NOS. VII. 25. 1921 (utvandringsstistikk): 39 & NOS XII 245 1969 (historisk statestistikk 1968): 33

⁵⁸ Hagemann i Hagemann m.fl. 2020: 229

⁵⁹ Bore i Bore & Skoglund 2008: 24-25

passerte industrien jordbruket/skogbruk i 1910.⁶⁰ Kristiania var det viktigste industristedet mellom 1840-1920.⁶¹ De tre viktigste industrinæringene for kvinner var tekstil, næring og nytelse og bekledning.⁶² Søm og liknende arbeid sysselsatte 30 000 kvinner i år 1900 og utgjorde om lag 50 prosent av kvinnelige industriarbeidere ifølge Gunnar Jahn.⁶³ Mellom 1900-1920 vokste det frem en rekke industristeder som Odda, Sauda, Rjukan, Notodden, Jørpeland og Høyanger m.fl.⁶⁴ Den nye industrien som kom etter 1900 var kraftkrevende og trengte mye elektrisk energi. Vannkraften ble løsningen for å få nok energi. Eksempel er Vemork kraftstasjon i Tinn.⁶⁵ Sam Eyde og Kristian Birkeland må trekkes frem som foregangs personer her. De startet opp Hydro og Hydro ble nå et stort industriselskap i Telemark. Både i Rjukan (Tinn) og på Notodden mange doblet folketallet seg etter industrialiseringen.⁶⁶

1.4.6 Det politiske området

Embetsmannsstaten varte fra 1814-1884.⁶⁷ I løpet av denne embetsstaten sin regjeringstid begynte overgangen i Norge fra et jordbrukssamfunn til et industrisamfunn. Nerbørvik deler embetsstaten inn i tre perioder og det er i andre periode (1840-1870) skiftet begynner å skje.⁶⁸ I denne perioden kom en ny generasjon inn og erstattet 1814-generasjonen.⁶⁹ I fremste rekke stod Fredrik Stang og Anton Martin Schweigaard som sørget for at Norge ble modernisert.⁷⁰ I 1883 var det fullført en jernbane forbindelse mellom Christiania og Trondhjem og på det sentrale Østlandet var jernbanene bygd ut kraftig.⁷¹ Fritz Hodne er den historikeren i Norge som i størst grad har visst hvordan staten satset på utbygningen av kommunikasjonen (først og fremst jernbanen) og utdanning.⁷² Pål Thonstad Sandvik viser til at staten med dette la til rette for en modernisering av samfunnet.⁷³ Så hva med kvinnene under embetsstyre? Francis Sejersted sier at embetsmennene styrte etter et rettsstatsprinsipp,⁷⁴ embetsmennene

⁶⁰ Furre 1991: 20 & 22 & Venneslan i Bore & Skoglund 2008: 53

⁶¹ Myhre 1990: 266 & Kjeldstadli 1990: 185 & 228

⁶² Hagemann 1973: 25 & NOS. VII. 91. 1923 (industristatistikk 1921): 3 (sidetallet gjelder fra tabeller)

⁶³ Jahn 1949: 184 & 186

⁶⁴ Furre 1991: 22

⁶⁵ Rosvold 2021

⁶⁶ Hodne i Hodne & Grytten 1992: 31-34

⁶⁷ Seip 1963, Seip 1974 & Seip 1981

⁶⁸ Nerbørvik 1986: 110-113

⁶⁹ Seip 1974: 161

⁷⁰ Nerbørvik 1986: 110 & Slagstad 1998: 12-17

⁷¹ Sandvik 2018: 68-71

⁷² Hodne 1972 1-36, Hodne 1980 & Hodne 1981: 272-273

⁷³ Sandvik 2020

⁷⁴ Sejersted 2001

skulle sørge for en «Forutsigbarhet i offentlig forvaltning eller nedbygging av statens makt, skulle fremme bevegelighet og utvikling i den private sfære.»⁷⁵ Dette gjaldt i liten grad for kvinnene. Kvinner hadde gjennom hele perioden ikke stemmerett og gifte kvinner var også i tillegg umyndig.⁷⁶ Ugifte kvinner og enker fikk gjennom endringer i lovverket lov til å drive med handel og håndverk. I 1854 kom arveloven, kvinner fikk i 1858 lov til å ta utdanning i telegrafvesenet. I 1878 fikk de avlegge middelskole eksamen og i 1882 fikk de avlegge artium som åpnet opp for universitet.⁷⁷ Kvinner fikk i løpet av embetsperioden flere rettigheter, men likevel manglet de det viktigste, og det var å være fullverdig statsborger av samfunnet. På 1880-tallet ble partiet Venstre stiftet.⁷⁸ Venstre skulle nå føre en kamp mot embetsmennene, og når i tillegg Høyre vokste frem var dette begynnelsen på partipolitikken. For embetsmannsstaten betydde dette slutten.⁷⁹ Med det nye partiet Venstre, hadde flere av «kvinnesakskvinnene» forbindelser gjennom ekteskap og slektskap.⁸⁰ Fra 1884 tok det i underkant av 30 år før kvinnene fikk allmenn stemmerett 1913.⁸¹ Nerbørvik skriver at «den formelle jamstillinga mellom kvinne og mann vart langt på veg gjennomført i løpet av dei to menneskealdrane 1850-1915.»⁸² Gifte kvinner ble i 1888 myndige som ugifte kvinner og i 1894 åpnet opp for at gifte kvinner drive med handel.⁸³ Stortingsrepresentasjonen var et annet kapittel og det var først i 1922 at en kvinne fikk fast plass på Stortinget.⁸⁴

1.4.7 Næringsstrukturen

Næringsstrukturen endret seg for kvinnene i perioden 1875-1920. Andelen kvinner i primærnæringen (jordbruk, fiske) utgjorde i 1875 ca. 40 prosent av den kvinnelige yrkesbefolkningen som var 87 500. I 1920 var antallet sysselsatte kvinner i primærnæringen redusert med 30 000 og ca. 57 000 kvinner var nå sysselsatt her. Dette tilsvarte ca. 20 prosent. Årsaken var fordi kvinnene flyttet inn til byen for å skaffe seg bedre betalt arbeid og kvinene hadde også flere yrkesmuligheter her.⁸⁵ Antall sysselsatte kvinner i sekundærnæringen (industri og håndverk) økte fra 30 000 til 58 000 i perioden 1875-1900, men stagnerte opp i

⁷⁵ Sejersted 2001: 170

⁷⁶ Statistisk sentralbyrå 2010 & Hagemann i Hagemann m.fl. 2020: 306

⁷⁷ Blom & Tranberg 1985: 151, Larsen 2012: 127-144, Nerbørvik 1986: 11 & Rafto 1955: 64-65

⁷⁸ Mjeldheim 1984: 62-64

⁷⁹ Seip 1981: 240-255

⁸⁰ Hagemann i Hagemann m.fl. 2020: 319

⁸¹ Hagemann 2020 & Melby i Hagemann m.fl. 2020: 393

⁸² Nerbørvik 1986: 11

⁸³ Blom & Tranberg 1985: 153-154, Larsen i Dørum 2014: 154, Melby i Hagemann m.fl. 2020: 401 & Ruge i Høigård, Ruge & Hansen 1971: 119

⁸⁴ Melby i Hagemann m.fl. 2020: 403

⁸⁵ Hagemann i Hagemann 2020: 229

perioden 1900-1920. I 1920 var det ca. 59 000 i sekundærnæringen, som var underkant av 20 prosent av total sysselsetning.⁸⁶ Grunnen til antallet innenfor sekundærnæringen stagnerte skyldtes nedgangen i antallet innenfor søm med liknende arbeid.⁸⁷ Tertiærnæringen (service yrke, transport og handel) mer en doblet seg fra 1875-1920 i antall og i 1920 utgjorde denne gruppen nesten 60 prosent. Antallet lærerinner vokste, det samme gjorde kvinnelige kontorarbeidere og kvinner i varehandel.⁸⁸ Den dominerende yrkesgruppen i hele perioden var tjenestepiker. Yrkesdeltakelsen blant kvinnene nådde sitt toppunkt i 1900, med ca. 35 prosent.⁸⁹ Giftede kvinner i arbeid var det få av, i 1920 var det blant 15-69 år kun 2,2 prosent i arbeid.⁹⁰ Hagemann skriver dette om kjønnsforskjellene i 1858 og 1920: «I 1858 hadde de hatt sin basis i en «naturlig» kjønnsarbeidsdeling, i 1920 var de forankret i en kjønnssegregert arbeidsprosess.»⁹¹ I perioden 1900-1920 opplevde Norge en klar økning i fabrikkarbeidsplasser, men det ser ikke ut til å ha økt kvinnenes deltakelse i industrien.⁹² Hjemmet var fortsatt kvinnens viktigste tilholdssted enten de var hjemmeværende husmødre, døtre/slektninger eller gikk i tjeneste hos andre. Dette var en kontinuitet fra tidligere.

1.4.8 Økonomi, husmoridealet, demografi og omlegningen i jordbruket og sammenfatning av overgangen fra stand- til klassesamfunnet

Andre viktige endringer var at økonomien gikk fra en ren husholdningsøkonomi der husholdet stod i spissen til å gradvis å bli erstattet av markedøkonomien hvor forbrukersamfunnet vokste frem. «En hovedårsak til overgangen fra stands- til klassesamfunn var utviklingen av kapitalismen, særlig industrikapitalismen, som var modellen for kontraktforholdet mellom arbeidsgivere og arbeidere.»⁹³ Men selv i 1920 var mattilberedning i hjemmet viktig for de ikke så bemidlede familiene.⁹⁴ Med den fremtredende og voksne forbrukerøkonomien, ble husholdet også mer privat, men det betydde ikke at interessen fra samfunnet var borte. I 1865 ble den første private husholdningsskolen starten, og på 1870-tallet vokste flere skoler fram på Vestlandet. Flere kvinner og kvinnelige organisasjoner ønsket å styrke husmorens kompetanse. Spesielt viktig ble Helga Helgesen som fikk igjennom at kjøkkenundervisning

⁸⁶ NOS XI 323 1959 (fjerde hefte for folketellingen 1950): 31

⁸⁷ Jahn 1949: 186

⁸⁸ NOS XI 323 1959 (fjerde hefte for folketellingen 1950): 31

⁸⁹ NOS XI 323 1959 (fjerde hefte for folketellingen 1950): 31

⁹⁰ Hagemann m.fl. 2020: 267-268, 351-354 & 359, Holand i Dørum 2014: 184 & NOS XI 323 1959 (fjerde hefte for folketellingen 1950): 28 & 31

⁹¹ Hagemann 1994: 277

⁹² Furre 1991: 24 (antallet industriarbeidere i Norge (begge kjønn) økte fra 78 000 til 132 000)

⁹³ Myhre 2020

⁹⁴ Hagemann m.fl. 2020: 240-257 & 363-365

kom med på timeplanen. I 1908 kom «Statens lærerinneskole i hustell» og dette viser at husmoridealet var veletablert i Norge på denne tiden. Hjemmet skulle være ifølge denne tankegangen den gifte kvinnens domene.⁹⁵

I tillegg så skjedde det en endring i demografien, færre fødte barn og færre døde. Utviklingen var et tegn på at Norge var i ferd med å endre karakter og sette kurs mot det moderne samfunnet med færre fødselstall og færre dødstall. Spesielt etter 1905, kan enn se at fødselstallene synker sammenlignet med tidligere.⁹⁶ I løpet av andre halvdel av 1800-tallet gikk gårdsbrukene i Norge fra selvforsyning til å bli markedsrettet.⁹⁷ Inge Krokann har brukt «Det store hamskiftet» om endringen som skjedde i bondesamfunnet.⁹⁸ Pryser skriver at Krokann ikke gir en kort definisjon på begrepet, men en «fyldig beskrivelse av endringsprosessene som skjer i Norge etter 1850 med hovedvekt på Østlandet.»⁹⁹ Krokann legger vekt på at samfunnsendringene som skjedde fikk betydning for bondesamfunnet også. Eksempel på dette er maskinene sitt inntog og samferdselsutbygningen som skjedde mellom by og bygd, som førte til endringen i bondesamfunnet.¹⁰⁰ En viktig indre årsak til omlegningen som skjedde i jordbruket skyldtes den kraftige befolkningsutviklingen som skjedde i Norge. Dette var en veldig viktig faktor, om ikke den avgjørende til at salgsjordbruket kom inn. Med befolkningsutviklingen ble markedet større, dette markedet ble bøndene en del av.¹⁰¹ Mekaniseringen i jordbruket førte til at andelen kvinner som arbeidet sank fra over 20 prosent i 1875 til ca. 15 prosent i 1920. Kvinnene flyttet heller til byen og tok seg jobb i tertiærnæringen.¹⁰²

Sivert Langholm skriver at denne overgangen fra stand- til klassesamfunnet kan bli sett på som en teori med henvisning til Knut Mykland og Ottar Dahl.¹⁰³ Ottar Dahl skriver «Uten teoretisk verktøy av denne art kommer heller ikke historikeren langt.»¹⁰⁴ Dahl påpeker videre «Og en gang imellom kan dette verktøy trenge til et lite ettersyn.»¹⁰⁵ Denne overgangen

⁹⁵ Haavet 2009, Hagemann i Hagemann m.fl. 2020: 250-253 & Klepp 2019

⁹⁶ Dyrvik 2004: 33 & NOS XII 245 1969 (historisk statistikk 1968): 45-46

⁹⁷ Nerbøvik 1986: 32-34

⁹⁸ Pryser i Krokann 1982: 120

⁹⁹ Pryser i Krokann 1982: 121

¹⁰⁰ Krokann 1982 (se eventuelt på det Pryser skriver om Krokann sin forståelse av hamskiftet s. 121-123)

¹⁰¹ Nerbøvik 1986: 32-39

¹⁰² NOS XII 245 1969 (historisk statistikk 1968): 30

¹⁰³ Langholm 1984: 120 & 338 (se fotnote 11 for kapitel 8)

¹⁰⁴ Dahl 1954/1956: 202-203 (Langholm skriver at artikkelen til Dahl er publisert i 1955, men her blir det ikke gitt et enkelt årstall)

¹⁰⁵ Dahl 1954/1956: 203

beskriver et samfunn som går fra et jordbrukssamfunn til et industrisamfunn.¹⁰⁶ For kvinner betydde denne overgangen en økt tilflytning til byene. Pga. flytningen til byen økte antall sysselsatte innenfor sekundærnæringen og tertiærnæringen, mens primærnæringen hadde motsatt effekt. Mangfoldigheten blant yrkene kvinnene arbeidet i økte betydelig. Et eksempel på dette er antallet sysselsatte innenfor varehandel som økte betydelig mellom 1875-1920. Kvinnene fikk også tilgang til utdanningsinstitusjonene. Kvinner kunne nå avlegge eksamen ved pikeskolene og ta artium, som åpner opp for universitetet. Med at kvinnene fikk tilgang på utdanning, vokste også antallet kvinner i middelklasseyrker som telegrafyrket og læreryrket.¹⁰⁷ Ved overgangen til det 20 århundret begynner den demografiske overgangen med lavere fødselstall og lavere dødstall. Denne trenden kom i løpet av århundret til å forsterke seg.¹⁰⁸ Husmoridealet vokser samtidig frem og staten går aktivt inn for at kvinner skal få opplæring i husstell. Selv om samfunnet forandret seg, var fortsatt mye likt for kvinnene. Tjenesteyrket var fortsatt det yrke som sysselsatte klart flest kvinner og selv om kvinner opplevde en rekke forbedringer var kvinnene fortsatt annenrangs borgere i samfunnet. De tjente dårligere enn menn og hadde som oftest lavere stillinger, lønnsarbeidet skulle fortsatt være for den ugifte kvinnen.¹⁰⁹

1.5 Forskningssituasjon

I 1906 kom dagens SSB (utarbeidet av Nikolai Rygg) med en undersøkelse som konsentrerte seg om arbeids- og lønningsforhold for syerske i Kristiania.¹¹⁰ Rett etter andre verdenskrig kom det to bind om «Norsk tekstil» som ser på en del av det samme områdene (lønn og arbeidsforhold) som undersøkelsen i 1906.¹¹¹ Begge bindene gir en meget god oversikt over Christiania Seildugsfabrik, både når det gjelder lønninger, men også hvor mange som var ansatt i fabrikk. Tallene går helt tilbake til 1858 og helt fram til 1932 (Lønningene er hentet fra sept. hvert år).¹¹² Fra 1970-tallet kom det flere hovedoppgaver om kvinner og yrker. Eksempel er tjenestepiker i Kristiania, kvinner i hermetikkindustrien i Stavanger og kvinner i industrien.¹¹³ Man kan si at det er en fortsettelse i fra Nikolai Rygg sin undersøkelse. Den fremste historikeren som har forsket på kvinnelig yrkesaktivitet på 1800- og begynnelsen av

¹⁰⁶ Blom i Blom & Tranberg 1985: 7-22 (endring av lovverket) & Myhre 2015: 127-130

¹⁰⁷ Hagemann 1994: 198-199, Hagemann 1997: 36-41 & Rafto 1955: 64-65

¹⁰⁸ Dyrvik 2004 (Hele boken)

¹⁰⁹ Hagemann m.fl. 2020

¹¹⁰ NOS. V.8. 1906 (socialstatistik)

¹¹¹ Grieg 1948 & Grieg 1950

¹¹² Grieg 1948: 538-539 (For årene 1858-1900) & Grieg 1950: 356 (For årene 1901-1932)

¹¹³ Hagemann m.fl. 2020: 503-538 (se på litteraturlista) & Skotheim 1987: 5-35

1900-tallet er Gro Hagemann. Hun er en pioner når det kommer til kvinnehistorie, hvor hun har forsket på lønnsarbeid, husarbeid og forbruk. Hagemann har både skrevet hovedoppgave og doktoravhandling som nettopp ser på kvinner i yrkeslivet.¹¹⁴

I 2009 kom den britiske historikeren Alison Kay ut med en bok om kvinnelig entreprenørskap.¹¹⁵ Entreprenørskap er annen form for yrkesdeltakelse som går inn i områder som forretning virksomhet, handel og næringsliv. Det er forsket lite på kvinnelig entreprenørskap i Norge på 1800- og begynnelsen på 1900-tallet.¹¹⁶ Den som har forsket mest på dette område i Norge er Eirinn Larsen.¹¹⁷ Det er dette som også er den store forskjellen i forhold til før, at man har begynt å interessere seg for kvinnelig entreprenørskap i større grad enn tidligere. Tidligere har enn hatt fokus på de tradisjonelle kvinneyrkene som blant annet tjenestepiker og de som jobbet i tekstilindustrien. Grunnen til at jeg ikke valgte kvinnelig entreprenørskap er ikke fordi selve begrepet entreprenørskap er vanskelig, men hvem som skal regnes som entreprenører. Joseph Schumpeter regnes som en av de fremste når det gjelder entreprenørskap og selv om han døde i 1950 regnes fortsatt Schumpeter som høyaktuell i dag.¹¹⁸ Ut i fra Schumpeter sin forståelse er det få som kan regnes som entreprenører siden Schumpeter setter høye krav til hva som er innovasjon. Entreprenøren er en innovatør som skaper noe nytt ut ifra noe som allerede eksisterer og det skiller entreprenøren fra oppfinneren. Eksempel er en forbedring av produksjonsmetoden. Ut ifra denne forståelsen er det veldig få kvinner på 1800- og begynnelsen av 1900-tallet som kan regnes for å være entreprenører.¹¹⁹ Akkurat dette problemet synes ikke jeg tidligere har blitt godt nok besvart og dermed så har jeg heller valgt å se på yrkesdeltakelse.

1.6 Kilder og metode

De aller viktigste kildene vil være folketellingene (skjemaer) siden det er her enn finner hvilke livsstilling og ervervet (ervert er det samme som lønnsarbeid)¹²⁰ til kvinnen. Folketellingene endret seg fra 1800-tallet til begynnelsen på 1900-tallet ved «å spørre folk hvem de var, til å spørre hva arbeidet de med.»¹²¹ Folketellingen er en: «Oppteljing på eit visst tidspunkt av individa i befolkninga, og gjerne med registrering av nokre viktige

¹¹⁴ Hagemann 1973 (hovedoppgave), Hagemann 1988 (doktoravhandling) & Weidling, Haave & Nordberg 2018

¹¹⁵ Kay 2009 (Hele boka)

¹¹⁶ Larsen 2010: 119-125

¹¹⁷ Larsen 2020 (se hvem som har skrevet artikkelen og hvilke kilder som anbefales)

¹¹⁸ Øvald 2018: 233-242 & Ørstavik 2019

¹¹⁹ Schumpeter & Poulsen 2017 & Spilling 2006: 21-38 (spesielt s. 21-26)

¹²⁰ Det norske akademis ordbok u.å.

¹²¹ Lie & Roll-Hansen 2001: 111

kjenneteikn ved desse individa samstundes.»¹²² Folketellingene som vil bli brukt i denne oppgaven er nominative. Det betyr at de gir navn og informasjon om hvert enkelt individ.¹²³ Dette gjør folketellingsskjemaene til en primærkilde siden disse skjemaene ikke bygger på noe, men gir informasjon om egen samtid.¹²⁴ Andre viktige kilder er folketellingsheftene og andre offentlige publikasjoner som er publisert av SSB. Folketellingsheftene er en rekke publiserte hefter som er tilknyttet folketellingsskjemaene som ser på ulike områder som befolkningen, sivilstatus og livsstilling (inkluderer også erverv).¹²⁵ Kjeldstadli skriver at folketellingsheftene er sekundærkilde siden de bygger på folketellingsskjemaene.¹²⁶

Fra 1875 begynte folketellingsheftene å kategorisere yrkesaktive. I 1875 delte man de yrkesaktive opp i en tredeling. For offentlige ansatte var delingen slik «(i) embetsmenn, (ii) bestillingsmenn og tilsvarende og (iii) arbeidere.»¹²⁷ For private delte man i «(i) selvstendig næringsdrivende, (ii) private betjenter, funksjonærer og tilsvarende, og (iii) arbeidere.»¹²⁸ Til 1920 endret ikke disse kategoriene seg noe særlig. Nå var det åtte kategorier som ble delt i tre større kategorier.¹²⁹ Øverst kom «selvstendig næringsdrivende» og «selvstendig arbeidende», så kom funksjonærer og sist kom «formenn» og «arbeidere».¹³⁰ Grunnen til at jeg ikke har valgt å følge heftene er fordi det er noen utfordringer. Et eksempel er hvordan gifte husmødre (ikke gårdbruker koner) ble plassert sammen med tjenere og husholdersker.¹³¹ Dette ble ikke fjernet før i 1920.¹³²

Derfor har jeg bestemt å plassere de yrkesaktive kvinnene inn under primærnærings, sekundærnærings og tertiærnærings. Dette for å ha et likt sammenligningsgrunnlag fra 1865 til 1920. Primærnærings inneholder yrker hvor enn jobber med råvarer, altså jordbruk, skogbruk og fiske/fangst.¹³³ Eksempel på yrke er her gårdbruker. Sekundærnærings inneholder yrker som bearbeider råvarer, altså yrker innen bergverksdrift, industri, kraft- og vannforsyning og bygge- og anleggsvirksomhet.¹³⁴ Eksempel på yrke er her fabrikkarbeider.

¹²² Dyrvik 1983: 18

¹²³ Dyrvik 1983: 19-20 & Solerød & Tønnessen 2019

¹²⁴ Kjeldstadli 1999: 177-178

¹²⁵ Statistisk sentralbyrå u.å. (folketellinger)

¹²⁶ Kjeldstadli 1999: 178

¹²⁷ Lie & Roll-Hansen 2001: 119

¹²⁸ Lie & Roll-Hansen 2001: 119

¹²⁹ Lie & Roll-Hansen 2001: 121

¹³⁰ Lie & Roll-Hansen 2001: 121

¹³¹ Lie & Roll-Hansen 2001: 116

¹³² Hagemann i Hagemann m.fl. 2020: 244

¹³³ Store norske leksikon 2020

¹³⁴ Store norske leksikon 2020 & Munthe 2016

Tertiærnæringer inneholder yrker som driver med service, tjenesteyting (offentlig og privat), finansvirksomhet, varehandel og post og telekommunikasjon m.fl.¹³⁵ Eksempel på yrke er her tjenestepike.

Resten av kildene er sekundærkilder som gamle hovedoppgaver (dagens masteroppgave) som har undersøkt kvinnelig yrkesdeltakelse andre steder i Norge. Oversiktsverk over Mandal og Tinn som skal bli undersøkt vil også være viktige kilder, siden de beskriver utviklingen som skjedde her. Det samme er «*Med kjønnsperspektiv på norsk historie*» siden denne boken ser mer på den generelle utviklingen som kvinner opplevde når Norge går fra et standssamfunn til et klassesamfunn.¹³⁶ I tillegg vil flere kilder bli brukt som støtte eller utdypelser av de kilder som er nevnt ovenfor.

Metoden som vil bli brukt i denne oppgaven er kvantitativ metode, altså det å studere tall og hvordan disse tallene utvikler seg over tid.¹³⁷ Man går ikke i dybden, men gir en mer generell forståelse (generalisering) av det fenomenet man studere enn hvis man bruker kvalitativ metode.¹³⁸ «Mengda av tal og tabeller gjer at lesaren kan miste tråden og framstillinga manglar spenning. Kvantitative studiar treng derfor næring frå teori, modellar eller god innsikt i dei historiske kontekstane.»¹³⁹ Det vil derfor være kvalitative trekk i oppgaven siden det vil bli sett på hva andre har skrevet om kvinnelig yrkesdeltakelse andre steder i Norge, men først og fremst vil dette være en kvantitativ studie. Oppgaven vil også være komparativ siden en viktig del av oppgaven er å se på hvordan utviklingen i Mandel er i forhold til Tinn. Melve skriver: «Sammenligning har grovt sett fire viktige funksjoner: kontrasterende, heuristisk, distanserende og analytisk.»¹⁴⁰ Ut fra disse fire funksjoner er det to ting som jeg vil trekke frem som er fordel ved å bruke komparasjon. Den første fordelen ved å bruke komparasjon er at enn får frem særtrekkene ved det som enn studerer. Den andre fordelen er at det blir lettere å kunne slå fast noe hvis enn studerer et enkelt fenomen. Eksempel er Tinn før industribyggingen før 1907. Knut Kjeldstadli understreker med komparativ metode får enn hjelp til å stille spørsmål og svare. Kjeldstadli presiserer videre «det gode ved sammenliknende metode er at den også yter nødvendig motstand, at historikerne får noe å bryne teoriene sine mot.»¹⁴¹ Sverre Kjeldstadli mente at før industribygning så stod det

¹³⁵ Store norske leksikon 2019 & Munthe 2016

¹³⁶ Hagemann m.fl. 2020

¹³⁷ Grønmo 2020 & Solli i Melve & Ryymin 2018: 93

¹³⁸ Grønmo 2020 & Repstad 1993: 10-11

¹³⁹ Solli i Melve & Ryymin 2018: 121

¹⁴⁰ Melve i Melve & Ryymin 2018: 72

¹⁴¹ Kjeldstadli 1999: 269

ganske dårlig til med Tinn og derfor utvandret mange folk. Andres Svalestuen, mente at Tinn rett før industrialiseringen i 1905 og 1907 ikke var i en økonomisk krisetilstand som Tinn var i 1829 og 1837. Tinndølen var ikke noe dårligere stilt enn før, faktisk var tinndølen bedre stilt. Svalestuen mente at folk utvandret fra Tinn fordi de ønsket et bedre liv og dette mente de at Amerika kunne gi.¹⁴² Svalestuen skriver at «Folkepresset hadde avtatt, hovedsakelig som en følge av utvandringen til Amerika.»¹⁴³ Dette førte igjen til at lønningene ble høyere.

1.7 Masteroppgaven sin oppbygning og hva den inneholder

I siste delkapittel før jeg begynner på hoveddelen/undersøkelsen vil jeg kort gå gjennom oppgavens oppbygning og hva den skal inneholde

1.7.1 Oppbygging

Masteroppgaven sin oppbygning vil være tematisk. Hoveddelen består av syv kapitler og siste kapitlet er konklusjon. Andre kapitel handler om den generelle kvinnelige yrkesdeltakelsen i Norge fra 1875 til 1920. Det finnes ikke offisiell statistikk for yrkesdeltakelse før i 1875.¹⁴⁴

Grunnen til dette kapitlet er nettopp for å vise for mange kvinnelige yrkesaktive det var i Norge og hvilke næringer de tilhørte og hvilke næringer som dominerte. Grunnen til at jeg begynner med kapitlet om generell yrkesdeltakelse i Norge er at dette kapitlet skal fungere som et sammenligningsgrunnlag for både Mandal og Tinn i kapitel seks.

Sammenligningsgrunnlaget er først og fremst for å se på hvordan de ulike næringskategoriene utvikler seg over tid. Her vil jeg også vise til litteratur som gir forklaring på hvorfor den kvinnelige yrkesdeltakelsen forandrer seg.

Kapitel 3, 4 og 5 går kronologisk etter folketellingsheftene. Hver av disse kapitlene vil bestå av fire deler, eneste forskjellen mellom kap. 3 og de to andre er at Tinn kommer med i kapitel 4. Første del omhandler historien til Mandal og Tinn før og rundt folketellingene. Andre del omhandler folketellingen og resultatene av denne når det gjelder kvinnelig yrkesdeltakelse. I tredje del så sammenligner Mandal og Tinn med Sagene (område i Kristiania) og Kristiania i 1865. I 1900 og 1920 med Kristiania og Trondhjem. Kap. 6 er der komparasjonen mellom Mandal og Tinn vil foregå og her trekker jeg også statistikken for Norge inn fra kap. 2. Videre i kap. 6 kommer jeg også til å se samlet på overgangen fra stand- til klassesamfunnet i Mandal i perioden 1865-1920. Kap. 7 omhandler lønn- og utdanningsvilkårene i Norge i den perioden

¹⁴² Kjeldstadli 1943 & Svalestuen 1972: 230-240

¹⁴³ Svalestuen 1972: 237

¹⁴⁴ Hagemann i Hagemann m.fl. 2020: 2

som jeg studerer. Det siste kapitelet i hoveddelen, kap. 8 omhandler mentaliteten i perioden 1865-1920. Mentalitetshistorie stammer fra den franske historikermiljøet og Annales-skolen.¹⁴⁵ Simensen påpeker at begrepet ikke er lett å definere,¹⁴⁶ men omhandler hva fortidens folk tenkte og følte eller med Kjeldstadli sine ord: «er mentalitetshistorien opptatt av de felles holdningene eller sinnstilstandene i ulike epoker.»¹⁴⁷ Til slutt kommer konklusjonskapitelet, som vil bli delt opp i fire deler. Dette for å svare på problemstillingen og de to underproblemstillingene og tilslutt sammenfatte disse med lønn, utdanning og mentalitet.

1.7.2 Innhold

Folketellingsheftene for 1875-1920 viser statistikk for menn og kvinners livsstilling (erhverv er også inkludert her), det er først etter andre verdenskrig yrkesstatistikken erstatter livsstilling.¹⁴⁸ Det jeg er ute etter i første omgang er yrkesaktive som kan regnes for å være moderne lønnsarbeidere. Hvem som kan regnes som lønnsarbeidere i perioden 1875-1920 er noe usikkert siden folketellingsheftene for livsstilling ikke gjør et godt nok skille her. Derfor har jeg tatt utgangspunkt i det som tradisjonelt sett har blitt sett på som yrker, og da må jeg gå til 1920 folketellingen og det niende hefte som omhandler livsstilling.¹⁴⁹ I tillegg har jeg valgt å ta med kvinner som oppga at de drev med kreaturstell, fjøsstell eller seterstell (dyrestell).¹⁵⁰ Disse kvinnene regnes nok ikke som tradisjonelle lønnsarbeidere, men jeg mener at siden de sto oppført med et arbeid/livsstilling i folketellingsskjemaet som tilsa at de bidro til gårdsdriften og arbeidet hjemme i huset. Disse kvinnene var oppført som dobbeltarbeidene til forskjell fra de gifte kvinnene som stod oppført enten som husmor/gårdbrukerkone og som ble regnet som hjemmeværende og bipersoner (forsørget).¹⁵¹

Når det gjelder 1920 folketellingen er det original materialet (det skannede) som er undersøkt pga. forsinkelser.¹⁵² Det har gjort det lettere for meg å skille hvem som var yrkesaktive i forhold til 1865 og 1900 folketellingene, hvor kvinnene ikke oppgir hvem de arbeidet for. Jeg har eksempelvis regnet alle tjenestepikene i 1865 og 1900 som yrkesaktive, men i 1920 er det mange av tjenestepikene jeg har valgt å ikke ta med. Mange av tjenestepikene var

¹⁴⁵ Reiersen & Slettan 1986:14-15 & 34 (forfattet av Simensen & Rosenbeck)

¹⁴⁶ Simensen i Reiersen og Slettan 1986: 14-15

¹⁴⁷ Kjeldstadli 1999: 87

¹⁴⁸ NOS XI. 155. 1954 (sjette hefte for folketellingen 1946)

¹⁴⁹ NOS. VII. 103 1923 (niende hefte for 1920 folketellingen)

¹⁵⁰ Det norske akademis ordbok u.å. (gjelder for kreaturstell)

¹⁵¹ NOS. VII. 103 1923 (niende hefte for 1920 folketellingen): 3-4 & Roll-Hansen 2012

¹⁵² Digitalarkivet 2021

hjemmeværende døtre/slektninger som arbeidet hos familien. Årsaken er for å skille de som arbeidet i private hjem og tjente egne penger og de som arbeidet for familien. Hvis de hjemmeværende tjenestepikene skal regnes som yrkesaktive, må også dette gjelde for husmoren/gårdbrukerkonen. Dette gjelder først og fremst for Tinn. Dette er en moderne måte å skille lønnsarbeid ifra annet arbeid og skille mellom de som ble forsørget og de som forsørget seg selv.¹⁵³ Folketellingsheftet fra 1920 viser eksempler på hva som kan regnes som yrkesaktiv, men er etter min mening legger SSB/statistikerne opp til en for streng tolkning på hva som kan regnes som lønnsarbeid. Tjener eller dagarbeider er to titler som ikke ble godtatt av SSB.¹⁵⁴ Disse vil jeg regne som yrkesaktive. Huseiere regnet jeg også som yrkesaktive, her har jeg valgt å følge Jan Eivind Myhre som har i sin undersøkelse over Sagene 1801-1875 regnet med huseiere som yrkesaktive.¹⁵⁵

Jeg har valgt å dele de yrkesaktive kvinnene opp etter primær-, sekundær- og tertiærnæringen. For å kunne dele de opp etter disse tre hovedkategoriene så kommer jeg til å bruke «Standard for næringsgruppering», som blir brukt av SSB.¹⁵⁶ Hvis ikke denne kan gir alle svar kommer jeg til å følge folketellingshefte for livsstilling for 1920 folketellingen. Selv om den er moderne gir den etter min mening et mye mer riktigbilde enn tidligere folketellinger. Der har f.eks. alle ansatte på fabrikk, selv om de ikke er fabrikkarbeidere blitt plassert inn under sekundærindustri.¹⁵⁷ Det er etter min mening en feil, her kommer jeg til å plassere kvinnen etter yrke som hun oppgir at hun har.

¹⁵³ Hagemann i Hagemann m.fl. 2020: 243

¹⁵⁴ NOS. VII. 103 1923 (niende hefte for folketellingen 1920): 3-4

¹⁵⁵ Myhre 1978: 78

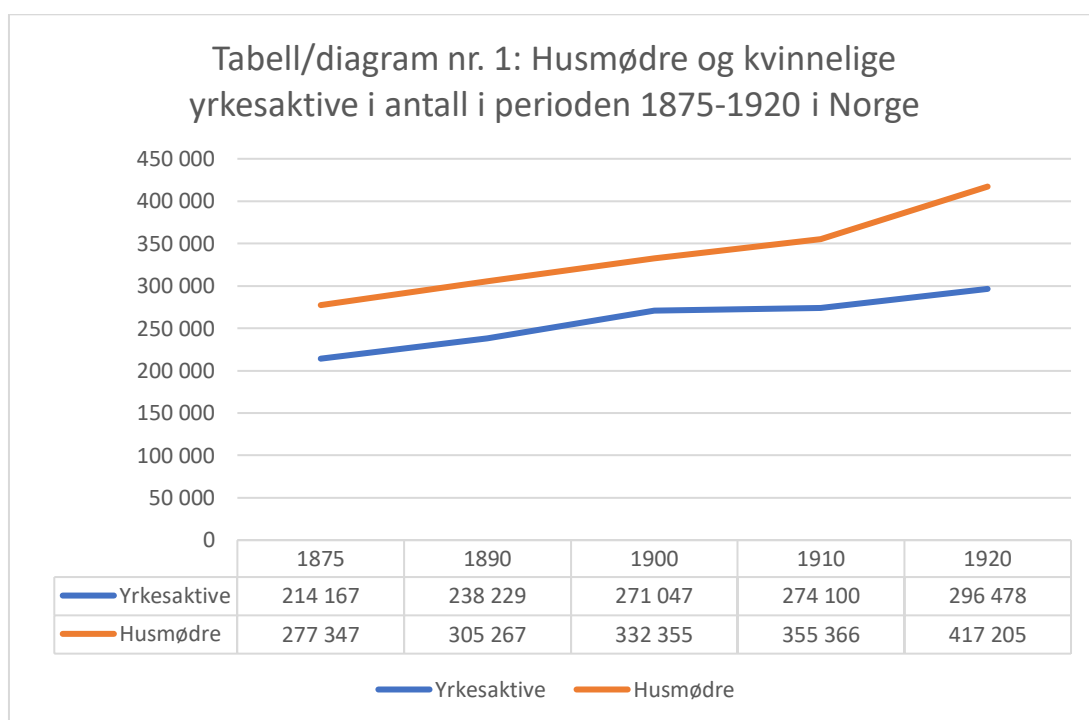
¹⁵⁶ NOS D 383 2008 (Standard for næringsgruppering i Statistisk sentralbyrå)

¹⁵⁷ Skoglund 2013: 53-55

Kap. 2 Yrkesaktive i Norge 1875-1920

Her bygger alle diagrammene og en tabell på folketellingshefte fire (NOS XI 323) for folketellingen 1950, dette for å få en oversikt over tid og for at tabellene skal være nøyaktige.¹⁵⁸ En sammenligning med folketellingshefte for livsstilling (hefte nr. 9) fra 1920 folketellingen viser at en del presisjoner har blitt gjort, bl.a. på kvinner sysselsatt i sekundærnæringen som har blitt redusert fra 61 540 til 59 218.¹⁵⁹

Selv om prosentandelen på yrkesaktive sank, så steg antallet yrkesaktive. Fra 1875-1920 steg antallet yrkesaktive kvinner med ca. 80 000 fra 214 167 til 296 478. I samme periode steg husmødrene med ca. 120 000. Husmødre vokste raskere enn yrkesaktiv og når enn vet også at så få husmødre var yrkesaktive fikk dette betydning for antallet på yrkesaktive kvinner.

Figur 1

Prosentandelen på kvinnelige yrkesaktive lå stabilt fra 34 % i 1875 til 35 % i 1900. Etter 1900 faller prosentandelen ned til 31 prosent. Årsaken til nedgangen skyldtes alderdom og utdanning blant kvinner.¹⁶⁰ Blant menn var prosentandelen på 90 prosent.¹⁶¹ I diagrammet

¹⁵⁸ NOS XI 323 1959 (fire hefte for 1950 folketellingen)

¹⁵⁹ NOS. VII. 103 1923 (niende hefte for folketellingen 1920): 70 & NOS XI 323 1959 (fire hefte for 1950 folketellingen): 31

¹⁶⁰ Melby i Hagemann m.fl. 2020: 337-338

¹⁶¹ Melby i Hagemann m.fl. 2020: 330

nedenfor så ser enn årsaken til den lave yrkesdeltakelsen blant kvinner. Blant gifte kvinner i 1920 i aldersgruppen 15-69 år var det kun 2,2 prosent som ble regnet som yrkesaktive. Gifte ble regnet som husmødre, altså ikke yrkesaktive.¹⁶² Selv bondekvinne ble regnet som husmødre siden det var mannen som ble regnet som forsørger, kun 1 prosent blant de gifte innenfor primærnæringen ble regnet som yrkesaktiv.¹⁶³ En årsak til at så få gifte kvinner var at renhold og matlaging ble viktigere enn tidligere.¹⁶⁴ Dette arbeidet falt på kvinnene. Selv om kvinnene hadde en inntekt ved siden ble dette som oftest ikke registrert i folketellingen.¹⁶⁵ Men det var også variasjoner, i Sagene (område i Kristiania) var 8,2 prosent av industriarbeiderne i 1875 gifte, mens i Ytre Arna på Vestlandet arbeidet 40 % av de gifte kvinnene ved fabrikken samme år.¹⁶⁶ I 1900 hadde ikke dette endret seg ved Ytre Arna.¹⁶⁷

I sin undersøkelse av «Kvinnene på Kampen» (område i Kristiania) har Liv E. Thorsen studert arbeidskvinnens levkår fra 1890-1930.¹⁶⁸ Hun skriver at fordi kvinnene fødte færre barn rundt hundreårsskiftet (overgangen til 1900-tallet), må dette ha vært en medvirkende årsak til at flere gifte kvinner arbeidet i 1930 enn i 1891. Kvinnene hadde fortsatt ansvaret for hjemmet, så det ble flere kvinner med dobbelt arbeidende. Husarbeidet hadde blitt mindre krevende pga. moderniseringen, altså innlagt strøm og vann.¹⁶⁹ Moderniseringen gjaldt først og fremst for byene i Norge. Det tok en god stund før enn fikk innlagt vann på gårder rundt om i landet.¹⁷⁰ På 1860-tallet ble den første husholdningsskolen i Norge stiftet og et tiår senere kom det offentlige skoler på Vestlandet. Dette var begynnelsen på et husmorideal. Unge piker skulle få undervisning i husstell. Staten kom inn i bilde på begynnelsen av 1900-tallet, da staten opprettet en lærerinne skole i husstell og Helga Helgesen ble i 1917 ansatt som skolekjøkkeninspektør.¹⁷¹

¹⁶² Melby i Hagemann m.fl. 2020: 333

¹⁶³ Melby i Hagemann m.fl. 2020: 333 & 346

¹⁶⁴ Hagemann i Hagemann m.fl. 2020: 249-252

¹⁶⁵ Hagemann i Hagemann m.fl. 2020: 266

¹⁶⁶ Hagemann i Hagemann m.fl. 2020: 269 & Myhre 1978: 206

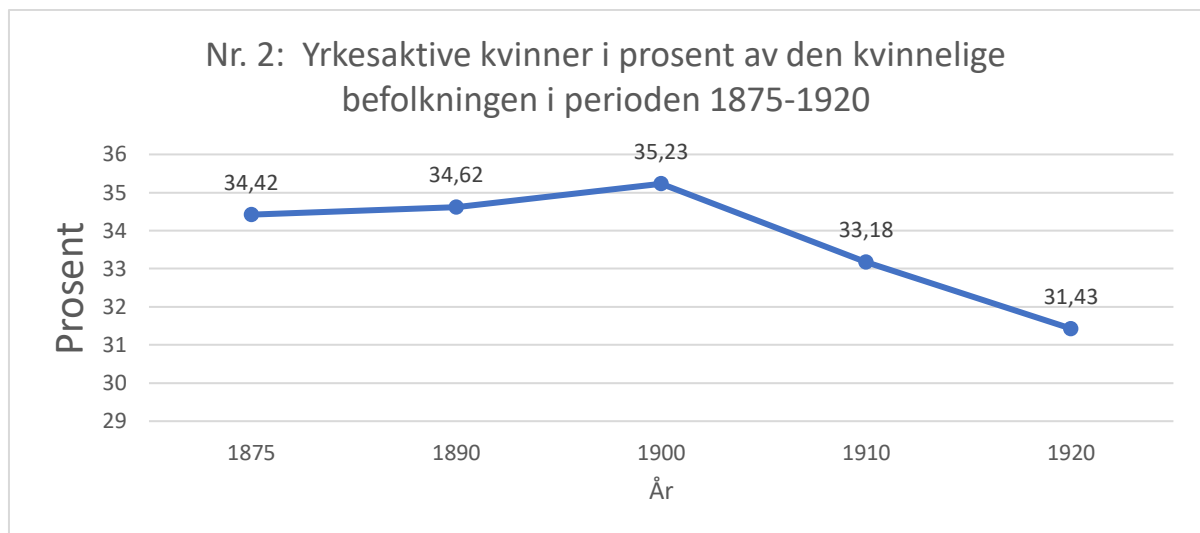
¹⁶⁷ Hagemann i Hagemann m.fl. 2020: 269

¹⁶⁸ Thorsen 1979

¹⁶⁹ Thorsen 1979: 209-210

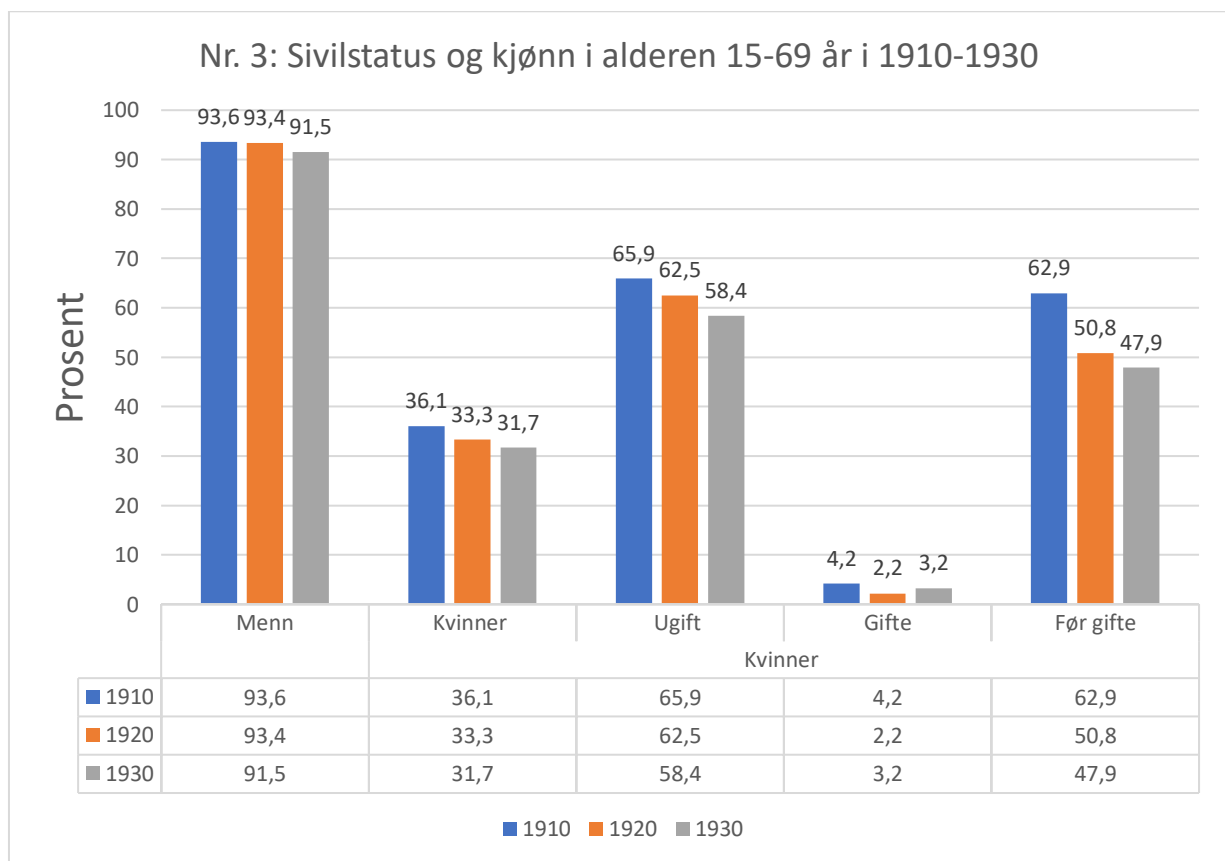
¹⁷⁰ Melby i Hagemann m.fl. 2020: 361

¹⁷¹ Hagemann 2020

Figur 2

Blant gifte kvinner og hvor mange av dem som var i jobb var 1920 det året med lavest yrkesdeltakelse blant aldersgruppen 15-69 år, kun litt over to prosent. Etter dette steg andelen sakte og i 1950 var det for samme aldersgruppe kun 5,7 prosent gifte kvinner i arbeid.¹⁷²

Figur 3

¹⁷² NOS XI 323 1959 (fjerde hefte for folketellingen 1950): 28

Av tabellen nedenfor vokste husmødrene prosentvis mye mellom perioden 1910-1920. I 1910 var det 355 366 husmødre, mens 10 år senere var antall husmødre kommet opp i 417 205. Men prosentvis så var ikke forskjellen så stor, av alle kvinner over 15 år utgjorde husmødrene ca. 43 prosent i 1910 imot ca. 44.23 prosent i 1920.¹⁷³ Grunnen til den lille økningen var nok at utvandringen til Amerika stoppe opp noe opp mellom 1910-1920. Selv om utvandringen i dette tiåret var spesielt høy og voksende blant unge menn 15-30 år, var likevel utvandringen blant menn i denne aldersgruppen betydelig lavere enn de foregående årene. For kvinner var utvandringen spesielt høy mellom 1866-1870, 1881-1890 og 1901-1910 og som menn var det et økende antall unge kvinner som dro.¹⁷⁴ De årene hvor det var høy utvandring til Amerika fikk betydning for ekteskapsinngåelsen i Norge, tydeligst ser vi dette mellom 1903-1909.¹⁷⁵ Årsaken til at antallet gifte personer økte betydelig mellom 1875-1920 finnes i befolkningsveksten. Fra 1875-1920 økte Norges befolkning med 842 875, selv med en høy utvandring til Amerika.¹⁷⁶

Døtre og slektninger som var hjemme med husarbeid vokste betydelig mer enn tidligere. En av grunnene var at antallet unge jenter økte på skolen. I 1899 var det 2005 som tok middelskoleeksamen, hvor av 775 stykker var jenter.¹⁷⁷ Dermed så var det flere jenter som tidligere hadde blitt tjenestepiker som nå gikk på skolen. Det samme viser folketellingshefte til at flere tok utdannelse og dermed søkte færre til hushjelp.¹⁷⁸ Det samme har Melby vært inne på (se var jeg har skrevet ovenfor).

¹⁷³ NOS XI 323 1959 (fjerde hefte for folketellingen 1950): 26

¹⁷⁴ NOS. VII. 25. 1921 (utvandringsstatistikk): 39-44

¹⁷⁵ NOS. VII. 25. 1921 (utvandringsstatistikk): 39-51 & NOS XI 323 1959 (fjerde hefte for folketellingen 1950): 26, NOS XII 245 1969 (historisk statestatistikk 1968): 44-45 & Semmingsen 1950: 445-450

¹⁷⁶ NOS. VII. 25. 1921 (utvandringsstatistikk): 5-13, NOS XII 245 1969 (historisk statestatistikk 1968): 33-34 & 46 & Semmingsen 1952: 72-74

¹⁷⁷ Ruge i Høigård m.fl. 1971: 119

¹⁷⁸ NOS XI 323 1959 (fjerde hefte for folketellingen 1950): 62

Nr. 4: Vekst blant generell befolkning og yrkesaktive 1875-1920									
Tidsrom	Tilvekst		Tilvekst per år		Tilvekst i ulike grupper prosentvis				
	Generelle Befolkning 15 år og mer	Med yrke	Generelle befolk.	Med yrke	Med yrke	Husarbeid hjemme		Uten yrke	Uoppgitt levevei
						Husmødre	Døtre og slekt.		
1875-1890	65 874	24 062	4392	1604	36.5	42.4	1.4	23.2	- 4.9
1890-1900	81 219	32 818	8122	3282	40.4	33.3	7.8	16.4	0.9
1900-1910	56 803	3053	5680	305	5.4	40.5	60.7	-8.8	4.6
1910-1920	116 996	22 378	11 700	2238	19.1	52.9	12.1	18.4	- 1.7

Figur 4

Når det gjelder de tre næringene primær-, sekundær- og tertiærnæring så hadde disse litt forskjellig utvikling. Fra 1875-1920 så sank antallet innenfor primærnæringen fra 87 167 til 57 416 eller en nedgang på 34,13 prosent. Sekundærnæringen doblet seg fra 1875-1900 fra 30 091 til 58 187. Deretter stod denne næringen nesten stille. Fra 1900-1920 var det derimot en liten økning etter at det mellom 1900-1910 hadde vært en liten nedgang.¹⁷⁹

Tertiærnæringen vokste betydelig gjennom hele perioden, fra 85 146 i 1875 til 179 299, en økning på 110,57 prosent.

Personlig tjenesteyting var det yrke som sysselsatte flest kvinner fra 1875 frem til andre verdenskrig.¹⁸⁰ Personlig tjenesteyting bestod av tre hovedgrupper, 1) «lønt husarbeid», 2) «hotell- og restaurantvirksomhet» og 3) «annen personlig tjenesteyting.» Den klart største gruppen var «lønt husarbeid» og utgjorde i 1920 92 772. De to andre gruppene var klart voksende fra 1890-1920. Frisører tilhørte «annen personlig tjenesteyting.»¹⁸¹ Det jobbet flest kvinner innenfor jordbruk, skogbruk og fiske i 1875, men mens personlig tjenesteyting holdt seg stabilt mellom 35-40 prosent, sank primærnæringene kraftig fra 1890-årene (se diagrammene nedenfor). At det jobbet mange innenfor tjenesteyrkene var ikke noe nytt.¹⁸² Allerede i 1801 var denne gruppen stor og det var 95 000 (både mannlige og kvinnelige)

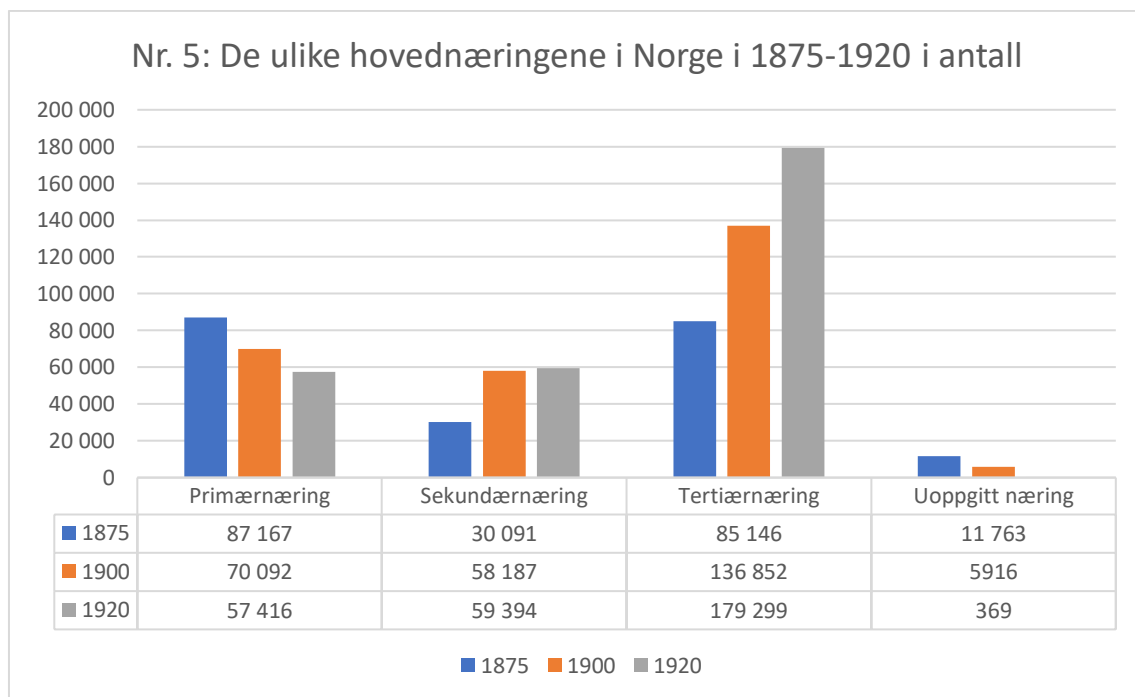
¹⁷⁹ NOS XI 323 1959 (fjerde hefte for folketellingen 1950): 31

¹⁸⁰ Hagemann m.fl. 2020: 268 & 359

¹⁸¹ NOS XI 323 1959 (fjerde hefte for folketellingen 1950): 62-63

¹⁸² Østhus 2007: 14

tjenere på bygda.¹⁸³ Godt over 10 prosent av Norges befolkning på dette tidspunktet.¹⁸⁴ Så skal det sies at disse tjenerne i 1801 tilhørte primærnæringen, mens kvinnene i personlig tjenesteyting tilhørte tertiærnæringen. Grunnen til at jeg visste til dette er nettopp for å understreke at folk som var i tjeneste hos andre ikke var noe nytt, men som hadde eksistert over en god tid. Forskjellen var at i 1875 var det blitt vanligere å jobbe som tjenestepike i byen enn på landet. Grunnen til denne utviklingen var at jentene/kvinnene reiste fra bygda til byen for enten å arbeide tjenestepike eller i industrien.¹⁸⁵ Tjenestepiker tjente bedre i byene enn det de gjorde på bygda.¹⁸⁶

Figur 5

Utviklingen i tertiærnæringen skyldtes ikke bare økningen av tjenestepiker. I 1890 åpnet staten for at kvinner kunne utdanne seg som lærerinner ved den statlige lærerutdannelsen.¹⁸⁷ Men i 1869 var det blitt åpnet for at kvinner kunne undervise i allmueskolen.¹⁸⁸ Et annet yrke som der det jobbet flere kvinner i var i telegrafverket. I 1857 hadde telegrafvesenet åpnet for å ta to-fire kvinner til opplæring. I 1875 var det 83 kvinner som jobbet her, altså 23 prosent av

¹⁸³ Dyrvik i Dyrvik m.fl. 1979: 192

¹⁸⁴ Thorsnæs 2020

¹⁸⁵ Hagemann & Sandvik i Hagemann m.fl. 2020: 20

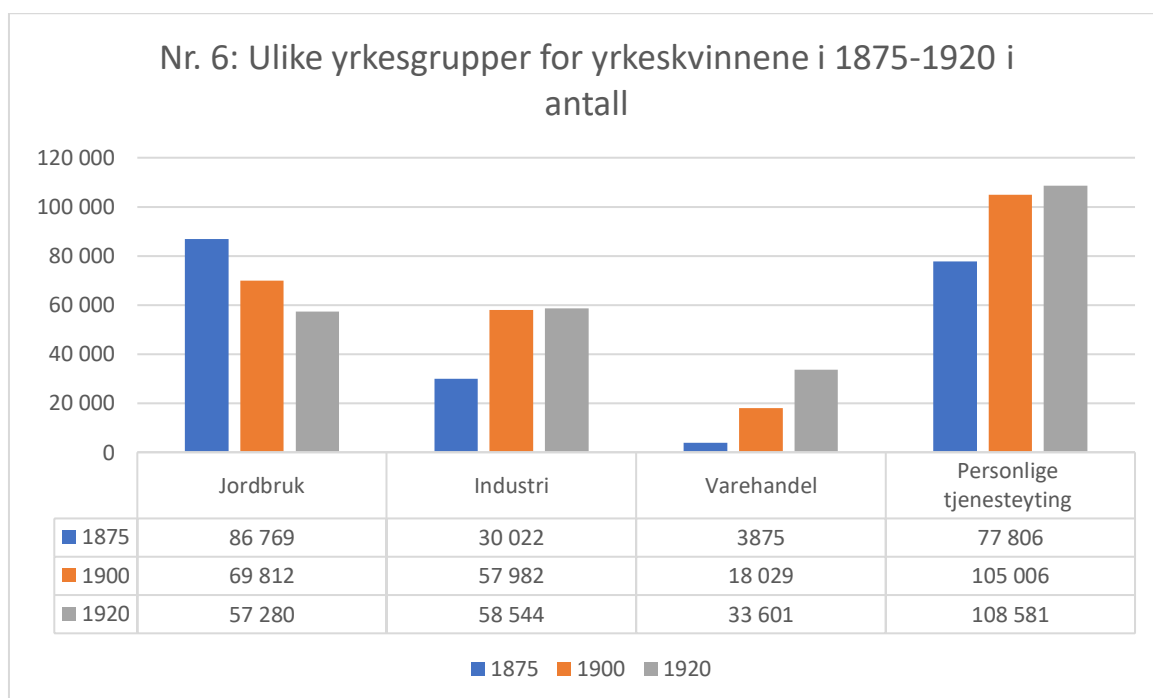
¹⁸⁶ Hagemann m.fl. 2020: 229

¹⁸⁷ Hagemann 1997: 31

¹⁸⁸ Hagemann 1997: 38

alle telegrafister.¹⁸⁹ I 1920 var det over 15 000 kvinner som var lærere.¹⁹⁰ For telegrafister var dette tallet i 1920 2257.¹⁹¹ I tillegg så fikk mange kvinner jobb i varehandel, helsestell og kontor.¹⁹² Innenfor sekundærnæringen var det søm som dominerte. Ifølge Gunnar Jahn var det ca. 30 000 kvinner som drev med søm i 1900. I 1930 var ca. 20 000 som arbeidet med søm og 3000 færre var det blitt i tekstilindustrien.¹⁹³ Det var også mange kvinner som jobbet ved nærings- og nytelsesmiddelindustrien i alt 9483 personer.¹⁹⁴

Når det gjelder siste diagrammet i dette kapitelet, så viser det en oversikt over utviklingen i enkelte yrkesgrupper. Her skal jeg konsentrere meg om varehandel. Fra 1875-1920 økte nesten varehandel med 30 000. Eirinn Larsen viser hvordan antallet på handelsbevilgninger utviklet seg i Christiania fra 1876-1911.¹⁹⁵ Fra 1876-1894 var det langt flere menn som fikk bevilgning, men etter at kvinner fikk lov til å drive med handel var det langt flere kvinner som fikk mellom 1894-1906 lov til å drive med handel enn menn. Etter dette var det betydelig færre kvinner som fikk handelsbevilgning.

Figur 6

¹⁸⁹ Hagemann 1994: 197

¹⁹⁰ NOS VII. 103 1923 (niende hefte for folketellingen 1920): 30

¹⁹¹ NOS VII. 103 1923 (niende hefte for folketellingen 1920): 24

¹⁹² Melby i Hagemann m.fl. 2020: 351

¹⁹³ Jahn 1949: 186

¹⁹⁴ NOS VII. 103 1923 (niende hefte for folketellingen 1920): 71

¹⁹⁵ Larsen i Dørum 2014: 150

Ifølge folketellingshefte fem for 1900 folketellingen var det 1742 grossererere og handlende i landet, 545 hørte til Kristiania, mens av handelsbetjenter m.fl. så var tallet 10 176 for landet og 3894 for Kristiania.¹⁹⁶ I 1920 var det 8758 grossererere og 22 180 som jobbet som butikkekspeditører.¹⁹⁷ Innenfor varehandel var 5709 selvstendige, 25 499 og 2393 arbeidere.¹⁹⁸ I Kristiania var det 39 grossererere og agenter, 1798 detalj- og småhandlere og 1762 butikkekspeditører. Til sammen var det 10 220 som tilhørte varehandel.¹⁹⁹ Kristiania hadde ca. 1/3 av alle kvinner som jobbet innenfor handel i Norge i 1920 selv om ikke mer enn 10 prosent av Norges befolkning bodde her.²⁰⁰

Den kvinnelige yrkesdeltakelsen i perioden 1875-1920 kan beskrives med to ord, nemlig kontinuitet og endring. Personlig tjenesteyting som utenom 1875 var den største yrkesgruppen gjennom hele perioden. Denne gruppen holdt seg stabilt stor gjennom hele perioden, men lønnet husarbeid der desidert flest kvinner jobbet fikk seg en knekk mellom 1910-1920. Årsakene til dette var at unge kvinner søkte mot andre yrker og utdanning, dette fikk igjen ringvirkninger på andelen kvinner som søkte mot husarbeid.²⁰¹ Flyttningen til byene hadde godt på bekostning av kvinner i jordbruket. Nedgangen her var betydelig. Det samme var veksten i tertiærnæringen. Her skilte spesielt varehandel seg ut, som nesten ble tidoblet i løpet av perioden. Kvinner i industrien doblet seg nesten mellom 1875-1900, men etter dette stod industrien ganske stille. Prosentvis økte andelen yrkesaktive kvinner fra 1875-1900, men etter 1900 skjer det en betydelig nedgang. Utdanning og alderdom er årsaken til dette ifølge Melby.²⁰² Ifølge tallene til Gunnar Jahn gjaldt dette også andelen kvinner i arbeid. «Ervervende» kvinner hadde i 1890 ligge på 28,4 prosent og frem til 1910 økte tallet litt til 29,4 prosent, mens i 1920 hadde tallet sunket betydelig til 26,6 prosent.²⁰³ Selv om tallene fra folketellingshefte viser litt andre tall hadde den kvinnelige prosentandelen blant yrkesaktive fra 1875-1920 gått ned fra 29,08 prosent til 27,75 prosent. I 1900 hadde prosentandelen ligget på over 30 prosent. Yrkesdeltakelsen blant menn sank fra 1875-1920, men betydelig mindre enn den kvinnelige yrkesdeltakelsen. I 1875 var yrkesdeltakelsen blant menn på 91,5 prosent imot 90,1 prosent i 1920.²⁰⁴

¹⁹⁶ NOS. Fjerde række nr. 111. 1905 (femte hefte for folketellingen 1900): 105-106

¹⁹⁷ NOS. VII. 103 1923 (niende hefte for folketellingen 1920): 16 & 18

¹⁹⁸ NOS. VII. 103 1923 (niende hefte for folketellingen 1920): 178

¹⁹⁹ NOS. VII. 131. 1924 (ellefte hefte for folketellingen 1920): 45

²⁰⁰ NOS. VII. 39. 1922 (første hefte for folketellingen 1920): 15

²⁰¹ NOS XI 323 1959 (fjerde hefte for folketellingen 1950): 62

²⁰² Melby i Hagemann m.fl. 2020: 337-338

²⁰³ Jahn 1949: 182

²⁰⁴ NOS XI 323 1959 (fjerde hefte for folketellingen 1950): 26

Kap. 3 Mandal et ladested fylt av tjenestepiker

Hvorfor dominerte tjenestepikene i Mandal i 1865?

I dette kapitlet skal jeg svare på hvorfor tjenestepikene dominerte i Mandal etter folketellingen i 1865. Begynner kort med Mandals historie fra 1800-1865, så om resultatene som er funnet i folketellingsskjemaene om kvinnenes yrkesdeltakelse. Deretter kommer en sammenligning med Sagene (Christiania) når det gjelder sivilstatus og en sammenligning med Christiania når det gjelder antallet tjenestepiker i forhold til befolkningen. Tilslutt kommer en kapitelkonklusjon.

3.1 Kort om Mandal historie fra 1800-1865

De viktigste næringene i Mandal tidlig på 1800-tallet var skipsfart, havarinæring, fiskehandelen og trelasthandel.²⁰⁵ Trelasthandelen var den viktigste næringen, så kom skipsfarten og havarinæringen («bergning og reparasjon av skip»)²⁰⁶ og fiskehandelen var den minst viktige hovednæringene.²⁰⁷ Det som gjorde at Mandal skilte seg ut ifra andre norske «småbyer», var at mens Mandal hadde flere hovednæringer så hadde de fleste andre «småbyer» i Norge en hovednæring. Bystatus offisielt fikk ikke Mandal før i 1921 og Mandal var dermed Norges største ladested på 1800-tallet.²⁰⁸ Det er etter 1815 at folketallet for alvor begynner å stige.²⁰⁹ Det var et klart overtall av kvinner som bodde i Mandal. I 1801 var 126 kvinner per 100 mann, mens i 1855 var det 116 kvinner per 100 mann.²¹⁰ Handelspatrisiatet forsvant og ble erstattet av kjøpmenn. Borgerskapet vokste, som igjen førte til at småkjøpmenn, håndverkere og skippere dominerte i Mandal rundt 1850 både sosialt og politisk.²¹¹ På begynnelsen av 1800-tallet dominerte noen få rike familier og Mandal var preget av store sosiale forskjeller. Dette endret seg ved midten av århundret. De sosiale forskjellene hadde blitt mer utjevnet, men det var fortsatt mangel på velstand blant Mandals befolkning.²¹² «Nøkternhet og realisme preget både klesdrakt og livsstil, selv i byens overklasse. Kriser og konkurser hadde satt sine spor også i menneskenes sinn.»²¹³ Mandal opplevde rundt 1850 en ny vekst i skipsfarten, og på 1850- og 1860-tallet kom den moderne

²⁰⁵ Eliassen 1995: 300

²⁰⁶ Eliassen 2019: 151

²⁰⁷ Eliassen 1995: 300

²⁰⁸ Eliassen 1995: 301-302 & Slettan 2006: 316-318

²⁰⁹ Eliassen 1995: 134

²¹⁰ Eliassen 1995 (eneste fotnote som er bind 1): 467 & Eliassen 1995 (bind 2): 137

²¹¹ Eliassen 1995: 281

²¹² Eliassen 1995: 281

²¹³ Eliassen 1995: 281

industrien «i form av dampsg, mekanisk verksted og støperi og først og fremst parafinfabrikken på Risøbank, som i 1862 brått gjorde Mandal til en industriby.»²¹⁴ I 1865 hadde folketallet steget til 3842, altså en økning på over 1100 mennesker fra folketallet i 1855.²¹⁵ Grunnen til folkeveksten var at skipsfarten opplevde gode tider, det gikk bra for skipsverftene. Det samme gjorde det med sagbruk og trelasthandel.²¹⁶ Disse næringene sysselsatte mange mennesker. I 1865 var Mandal handelsflåte på 140 skip og mannskapet var 686, mens i 1850 var det 105 skip med et mannskap på 299.²¹⁷ Ved parafinfabrikken jobbet det ca. 100-120 arbeidere og mange av disse arbeiderne var innflyttere fra vest i Lister og Mandals Amt.²¹⁸ Slettan skriver i sitt bind at Mandal etter at parafinfabrikken ble lagt ned, ikke ble et industristed før i perioden mellom 1914-1940.²¹⁹

3.2 Kvinnelig yrkesdeltakelse i Mandal 1865 basert på folketellingen/folketellingsskjemaene

Alt av tallmaterialet som tabellene/diagrammene bygger på er hentet fra 1865 folketellingen (befolkningstallet er basert på rhd, dette tallet stemmer ikke helt, men forskjellene er så små at det ikke har noen betydning).²²⁰ Tallene bygger på hvilke erverv/livsstilling kvinnen oppga at hun hadde og gjelder for alle som var født fra 1850 og nedover.

Nr. 7: Tabell over antallet yrkesaktive kvinner i Mandal over 15 år etter folketellingsskjemaet i 1865, som var tilstedeværende		
Yrkesaktive kvinner	Befolkning	Prosentvis
377	1357	27,78
Yrkesaktive kvinner 15-64 år	Befolkning	Prosentvis
364	1260	28,88

Figur 7

Blant de kvinnene som er oppført med en erverv/livsstilling i folketelling i Mandal 1865, her har jeg kommet frem til at 377 av kvinnene var yrkesaktive. Som enn kan se av tabell 7, så var det omtrent 28 prosent av kvinnene i Mandal som var yrkesaktive. I aldersgruppen 15-64 år

²¹⁴ Eliassen 1995: 283

²¹⁵ Slettan 2006: 19

²¹⁶ Slettan 2006: 20 & 39

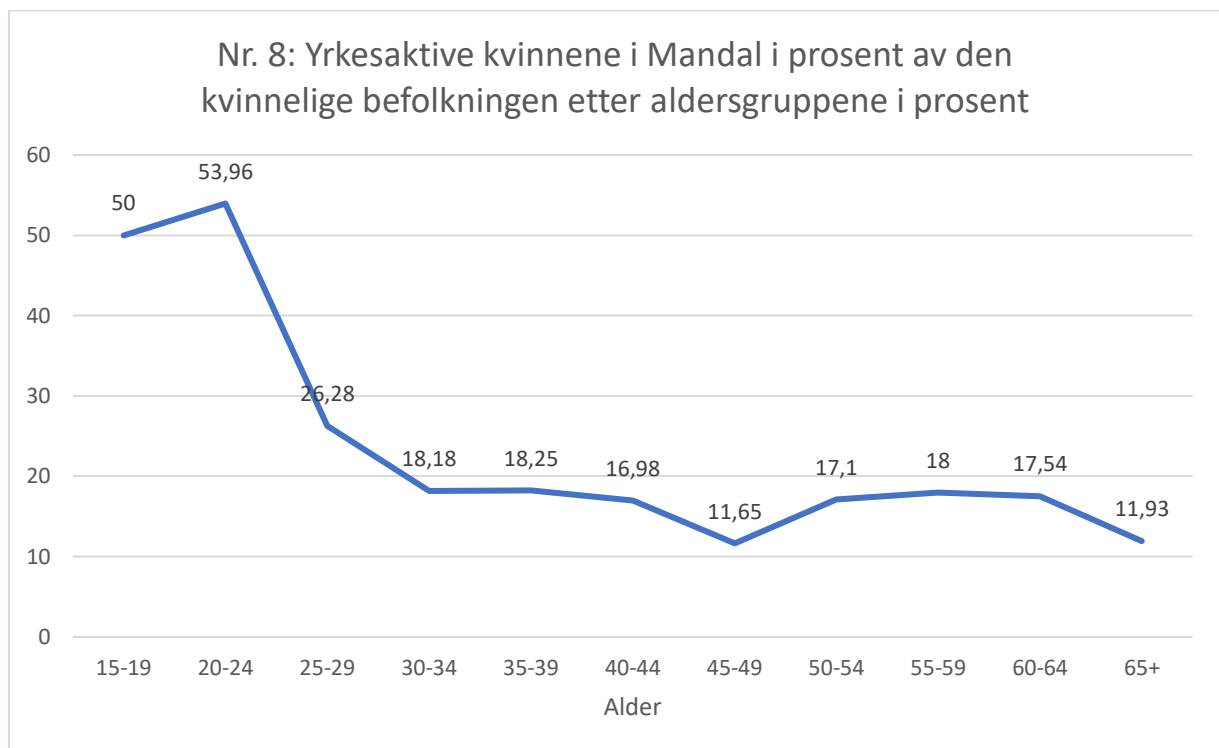
²¹⁷ Slettan 2006: 58

²¹⁸ Slettan 2006: 20 & 104 & Syrdahl 1998: 14

²¹⁹ Slettan 2006: 264 & 364-388

²²⁰ Folketelling 1865 for 1002B Mandal prestegjeld, Mandal ladested & Registreringsentral for historiske data u.å.

var prosentandelen litt høyere, grunnen til dette var at i de to yngste aldersgruppene 15-19 år og 20-24 år utgjorde de yrkesaktive kvinnene 50 prosent. Deretter faller yrkesprosenten radikalt blant yrkeskvinnene i Mandal. Blant aldersgruppen 25-29 år var det litt over ¼ av kvinnene som var yrkesaktive. Fra aldersgruppen 30-34 år og utover ligger prosentandelen på mellom 10-20 prosent. Laveste andel var mellom 45-49 år der kun 11,65 prosent av kvinnene som kan regnes som yrkesaktive.

Figur 8

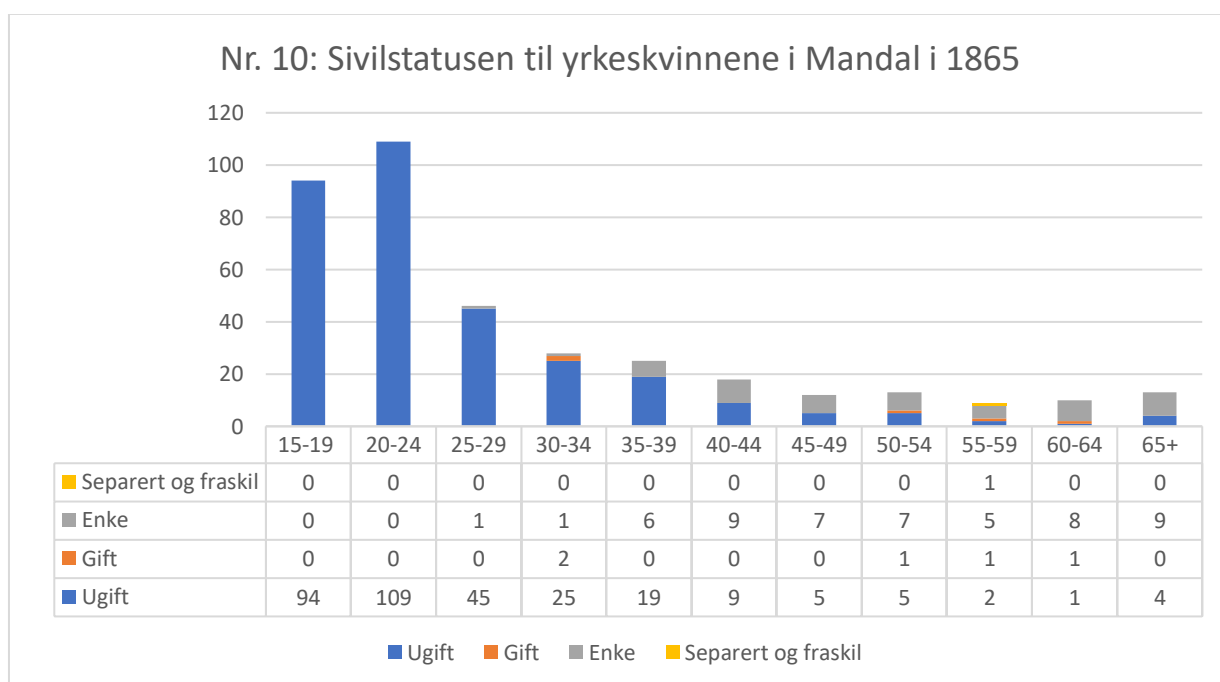
Årsaken til den lave yrkesprosenten skyldtes de gifte kvinnene. Det var kun fem gifte kvinner i Mandal 1865 som stod oppført med en erverv/livsstilling som kan regnes som yrke. Under 1 prosent av de gifte kvinnene i Mandal 1865 kan bli regnet som yrkesaktive. Dermed så faller yrkesprosenten kraftig rundt 25 år når kvinnene begynte å gifte seg. Giftmålsalderen for kvinner var vanlig mellom 20-29 år ifølge historisk statistikk, her giftet nesten 70 prosent av de førstegangsgiftende seg.²²¹ For Mandal sin del så er det ved 23 års alderen at andelen gifte begynner å gjøre seg gjeldende med 11 av 34 kvinner gifte. Blant de ugifte kvinnene var yrkesandelen i den andre skalaen, der var 56,60 prosent av kvinnene yrkesaktiv. Blant enkene i Mandal var yrkesprosenten på 29,12 prosent, her var yrkesprosenten en mellomting mellom de ugifte og gifte kvinnene når det gjaldt andelen som var yrkesaktive.

²²¹ NOS XII 245 1969 (historisk statistikk 1968): 48

Nr. 9: Andelen yrkesaktive kvinner i sivilgruppene i Mandal i 1865			
Sivilstatus	Antall yrkesaktive etter sivilstatus	Antall kvinner blant ug, gift og enke	Prosent (avrundet)
Ug	318	563	56,50
Enke	53	185	29,12
Gift	5	608	0,82

Figur 9

Tallene i diagram 10 viser det som jeg skrev ovenfor, nemlig at det var de yngste aldersgruppene som dominerte blant de yrkesaktive kvinnene. Som enn kan se av diagrammet nedenfor var det kun en kvinnene som ikke var ugift blant de tre yngste aldersgruppene, 248 av 249 var ugifte eller en prosent på 99,60 %.

Figur 10

Årsaken til den høye andelen unge kvinner i arbeid, kan forklares med at en yrkesgruppe dominerte blant kvinnene i Mandal 1865, men først om næringsstrukturen. Av tabellen nedenfor var det en næringskategori som dominerte blant yrkeskvinnene i Mandal og det var tertiærnæringen. 90 prosent av kvinnene hadde et yrke som tilhørte denne kategorien og dette var ikke noe overraskelse når enn tenker på at Mandal var en sjøfartsby. Den industrien Mandal hadde var liten og på parafinfabrikken jobbet ingen av kvinnene i Mandal.

Nr. 11: Næringsstrukturen i Mandal blant yrkeskvinnene ut i fra folketellingsskjemaet i 1865 (avrundet)		
De ulike næringene	Antall	Prosentandel
Primærnæringen	3	0,80
Sekundærnæringen	32	8,50
Tertiærnæringen	342	90,70

Figur 11

Den største yrkesgruppen, nemlig tjenestepiker kommer inn under «personlig tjenesteyting». Disse kvinnene jobbet under det som blir kalt «lønnet husarbeid», og tjenestyrke var den største yrkesgruppen mellom 1875-1920 for kvinnene.²²² I Mandal 1865 var tjenestepiker den klart største yrkesgruppen. I tillegg regner jeg også med tjenestetyende, stuepiker, kokkepiker og barnepiker blant disse. Ut ifra det Brita Wiig skriver var disse kvinnene også tjenestepiker, bare med en annen tittel. I tillegg regner jeg med husjomfruer, husholdersker og husbestyrerinner. Wiig forklarer at både husjomfruer og husholdersker var som regel eldre enn tjenestepiker og de hadde høyere status.²²³ Husholderskeren skulle være en erstatter til husmoren, mens husjomfruen administrerte tjenestepikene og tok ordre fra husmoren.²²⁴ Husbestyrerinner blir plassert sammen med husholderske og husjomfruen i folketellingshefte fem for folketellingen 1900.²²⁵ Denne yrkesgruppen utgjorde 277 av 377 yrkesaktive, en prosentandel på 73,47. Medregnet de fem tjenere jobbet ca. $\frac{3}{4}$ av alle kvinnelige yrkesaktive i Mandal 1865 innenfor tjenesteyting. Blant tertiærnæringen som denne yrkesgruppen hører under var prosentandelen på 81 prosent. Når det gjelder sekundærnæringen var det søm med liknende arbeid som var størst med 21 kvinner. Søm med liknende inkluderer skreddere, syersker, sypiker, vevere, håndarbeid og spinnere m.fl. Denne gruppen er ikke en reel yrkesgruppe, men er hentet ifra Nikolai Rygg sin sammenfatning av yrker innenfor søm som ligner på hverandre.²²⁶

Av diagrammet nedenfor ser en yrkesgrupper og deres prosentandel i forhold til hovednæringene. Blant primærnæringen så var det kun tre kvinnelige yrkesaktive. To kvinner jobbet med fjøsstell (67%) og en jobbet med hagearbeid og tresking (33%). Av de 32 som var

²²² NOS XI 323 1959 (fjerde hefte for folketellingen 1950): 31 & 61-63

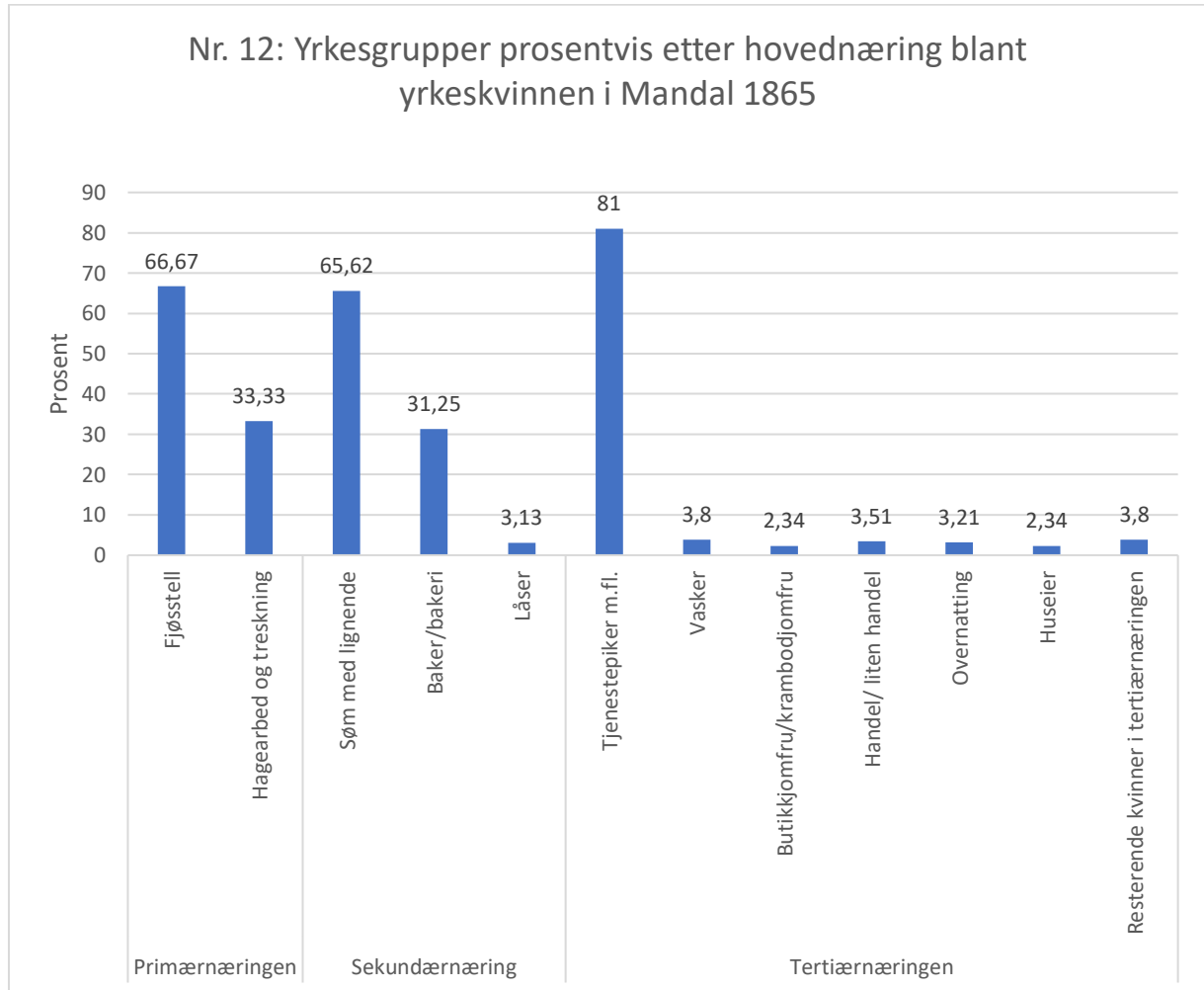
²²³ Wiig 1980: 107

²²⁴ Wiig 1980: 37-39

²²⁵ Melby i Hagemann m.fl. 2020: 359 & NOS. Fjerde række nr. 111. 1905 (femte hefte for folketellingen 1900): 128

²²⁶ NOS. V.8 1906 (socialstatistik): 9

sysselsatt innenfor sekundærnæringen jobbet 21 med søm eller liknende (66%), 10 kvinner var bakere eller hadde bakeri (31%) og 1 kvinner var låser (3%). Innenfor tertiærnæringen var bredden betydelig større, her var 277 sysselsatt som tjenestepike m.fl. (81%), 13 var sysselsatt som vaskekone eller vaskepiker m.fl. (3,8 %). Rett bak kvinner som vasket kom kvinner som drev med handel/små handel og utgjorde 12 stykker (3,5%). Tilslutt skal jeg nevne de som drev med overnatting, som kvinnelige herbergere, gjestgivere og vertshusholder og som til sammen utgjorde 11 kvinner (3,2 %).

Figur 12

3.3 Komparasjon med Kristiania og Sagene

Nr. 13: Tabell over yrkesaktive i Mandal, tallene er avrundet			
År	Sted	Yrkesaktive	Prosent (avrundet)
1865	Mandal	377	28 % ²²⁷
1875	Kristiania	14926	42 % ²²⁸

Figur 13

Siden hverken Myhre eller Schruppf opererer med tall fra 1865, så må jeg bruke 1875 istedenfor. Men Myhre skriver at «I 1865 var under to femdeler av alle voksne kvinner (over 15 år) i lønnet arbeid.»²²⁹ I Kristiania var yrkesprosenten blant kvinnene langt høyere enn i Mandal. Kristiania gikk fra å være en mannsdominert by på begynnelsen av 1800-tallet til å bli i løpet av 1800-tallet enn kvinnedominert by.²³⁰ I Kristiania hadde kvinnen flere yrkesmuligheter enn kun å være tjenestepike. Eksempel var i tekstil- eller i tobakksindustrien.²³¹ Blant de 14 926 kvinnelige yrkesaktive var nesten 30 prosent sysselsatt innenfor sekundærnæringen.²³² I Kristiania og Aker var 30 prosent av alle industriarbeiderne kvinner i 1875, mens på Sagene var det 41,5 prosent.²³³ Av den lille industrien som fantes i Mandal i 1865, så har jeg ikke funnet noen kvinner som arbeidet der. I Mandal var 8,5 prosent av kvinnene sysselsatt innenfor sekundærnæringen, 21 med søm og liknende arbeid, 10 bakere/bakeri og 1 låser. Industriutbyggingen hadde kommet betydelig lenger i Kristiania, spesielt tekstilindustrien som mange kvinner i hovedstaden var sysselsatt i. Eksempel på en fabrikk som hadde mange kvinnelige sysselsatte var Christiania Seildugsfabrik som hadde 337 kvinnelige ansatte i september 1865.²³⁴

Det samme gjaldt «III Handel, omsetning, samferdsel.»²³⁵ 14,2 prosent av de yrkesaktive kvinnene i Kristiania 1875 var sysselsatt her, mens i Mandal var det rundt 10 % i 1865. Når det derimot kom til kvinner sysselsatt innenfor huslig arbeid så var historien en litt annen. I Christiania var det litt over halvparten av yrkeskvinnene som var sysselsatt innenfor huslig

²²⁷ Folketelling 1865 for 1002B Mandal prestegjeld, Mandal ladested & Registreringssentral for historiske data u.å.

²²⁸ Schruppf 1978: 8

²²⁹ Myhre 1990: 404

²³⁰ Myhre 1990: 398-399

²³¹ Myhre 1990: 399

²³² Schruppf 1978: 10

²³³ Myhre 1978: 205

²³⁴ Grieg 1948: 538

²³⁵ Schruppf 1978: 10

arbeid.²³⁶ I 1875 utgjorde tjenestejentene 46 % av de sysselsatte med 6976.²³⁷ Mandal hadde betydelig flere innenfor denne næringen, hvis jeg i tillegg putter på tjenere så kommer kvinner som var sysselsatt innenfor huslig arbeid opp i 75 prosent av de yrkesaktive kvinnene i 1865. Hvis enn sammenligner Christiania 1875 med Mandal 1865 er det lett å se at arbeidsmarkedet var betydelig mer variert enn i Mandal, først og fremst med industrien. Om jeg sammenlignet Mandal i 1865 eller 1875 har ikke så mye å si, siden Mandal på disse årene ikke forandret seg noe særlig.

I Sagene i 1875 viser tallene noe av det samme. Blant 404 industriarbeidere var 339 ugift, 33 gifte, 32 enker eller fraskilt. I Mandal var det 318 ugifte, 5 gifte, 53 enker og 1 kvinne fraskilt. Prosenten på ugifte kvinne er identisk, her hadde begge steder rundt 84 prosent, mens den store forskjellen var at Sagene hadde flere kvinner innenfor industrien som var gift enn blant den generelle yrkesaktive kvinnen i Mandal. Men Mandal hadde flere igjen ganske mange flere enker. Mange av industriarbeiderne på denne tiden var unge og dermed er det heller ikke noe rart i at flere av dem var gifte kvinner.²³⁸ Blant 120 tjenere finner Myhre kun 1,7 prosent som var enten gifte, enke eller fraskilt. Av de 277 kvinnene innenfor huslig arbeid i Mandal var 273 ugifte, 1 gift kvinne med tittelen tjenestetyende, 3 enker hvor to av kvinnene var husholderske. Ca. 1,5 prosent var enten gift eller enker av tjenestejente. Medregnet tjenere var prosentendelen enda lavere, siden alle disse var ugifte. «Vasking eller stryking o.l.», så var det blant 22 kvinner en prosent andel på 72,7 som var enten gift, enke eller fraskilt. Av disse igjen var 13 enten enke eller fraskilt. Noe som gir en prosent på 59. I Mandal var det 13 kvinner som vasket (noen av dem med andre yrker i tillegg), 5 ugifte og 8 enker. Dette tilsvarer en prosentandel på 38,5 for de ugifte kvinnene, mens for enkene var andelen på 61,5.²³⁹ På begge steder ser vi en klar tendens til at det var ugift kvinner som dominerte blant tjenere, mens for kvinnene som vasket hadde begge steder ca. 60 prosent som var enker.

3.4 Kapitel konklusjon

Det er to grunner til at det fantes så mange tjenestepiker i Mandal i 1865, og disse to må ses i sammenheng. For det første fantes det 116 kvinner per 100 menn, noe som ga Mandal et stort kvinneoverskudd og dette overskuddet var stort blant unge jenter/kvinner mellom 15-30 år.²⁴⁰

²³⁶ Schrumpf 1978: 10

²³⁷ Schrumpf 1978: 8

²³⁸ Myhre 1978: 205-207

²³⁹ Myhre 1978: 207

²⁴⁰ Slettan 2006: 19 (egen utregning av tallene som Slettan bruker når det gjelder kvinne per mann)

Fra 1831-1850 flyttet flere kvinner til Mandal for å ta tjeneste, og når Mandal i 1865 opplevde gode tider, så er det ikke rart at det fantes mange tjenestepiker i Mandal.²⁴¹ Disse gode tidene gjorde at flere menn kom til byen for å ta seg jobb enten i skipsfarten eller på verftene eller på den nystartede parafinfabrikken. Samtidig ble de rike i Mandal enda rikere.²⁴² Dette førte igjen til at mange kunne ansette en ung kvinner som tjenestepiker, siden lønnsnivået til tjenestepikene ikke var særlig høyt (se kapitelet som omhandler lønninger). Kanskje lønnsnivået også var ekstra lavt i Mandal pga. det høye antallet unge kvinner, at tilbudet etter tjenestepiker var mindre enn etterspørselen etter en jobb kan også ha vært et faktor.

Når det kommer til yrke så dominerte tjenestepiker (inkl. husholdersker/husbestyrinne og husjomfruer) prosentandelen. Det fantes noen få innenfor næringsliv og handel og noen få som drev innenfor tekstil. De yrkene som vokste i Mandal, var typiske mannsyrker. Når det gjaldt alder så dominerte de to aldersgruppene 15-19 og 20-24. Det har i sammenheng med at det fantes veldig mange tjenestepiker i de yngste aldersgruppene. Etter å ha sammenlignet med Sagene så viser det seg at Mandal her ikke skilte seg spesielt ut når det gjaldt at ugift kvinner dominerte blant de yrkesaktive. Den vesentlige forskjellen lå i andelen av kvinnene som var gifte. Dette kan skyldtes flere ting, men en hovedgrunn er nok at mennene i Sagene tjente generelt dårligere enn i Mandal og dermed så var man avhengig av en ekstra inntekt som konen kunne bringe inn til familien. Når det gjaldt å sammenligne Mandal med Christiania så ser enn at Christiania hadde kommet lengre i utviklingen enn i Mandal. De hadde flere som f.eks. som jobbet innenfor industrien. Dette viser også tallene til Schruppf også.²⁴³

Mandal var i 1865 et standssamfunn, de gamle næringene dominerte og det «vertikale» båndet var tilstede gjennom det høye antallet tjenestepiker. Yrkesmangfoldet var lite og få kvinner tilhørte middelklasse yrker. Industrien som var i Mandal var beskjeden og på 1870-tallet gikk parafinfabrikken konkurs. Moderniseringsprosessen hadde kommet betydelig lengre i Kristiania enn i Mandal i 1865. Industrialiseringen hadde begynt i hovedstaden på 1840-tallet med tekstilindustrien.²⁴⁴

²⁴¹ Eliassen 1995: 138-140

²⁴² Eliassen 1995: 284

²⁴³ Schruppf 1978: 8 & 10

²⁴⁴ Hodne 1981: 305

Kap. 4 Mandal vokser fram som et handelsted for kvinner og jordbrukssamfunnet Tinn

Hvorfor vokste Mandal fram som et handelssted for kvinner?

I dette kapitlet skal jeg svare på hvorfor Mandal blir et handelsted for kvinner. Det var fortsatt sånn at Mandal var en sjøfartsby i 1900, men denne nærings storhetstid i «byen» og i regionen var forbi. Når det gjelder Tinn kommer jeg kun til å gå kort inn på historien fram til 1900. Grunnen til dette er fordi jeg ønsker å se å beskrive Tinns utvandringshistorie helthetlig fra 1830-årene frem til 1907 når industriutbyggingen begynte.

4.1 Mandal og Tinn frem mot 1900

Folketallet hadde i Mandal steget fra 3842 i 1865 til 3919 i 1900. Men i 1875 var folketallet på over 4000. Mellom 1875-1900 var folketallet svingende og det skyldtes nemlig en ting og det var utvandringen til Amerika.²⁴⁵ Fra 1866-1875 utvandret det kun 85 personer, fra 1876-1880 var tallet på utvandrende fortsatt lavt med kun 36 personer. Deretter eksploderte utvandringen fra 1881-1890 var tallet på hele 843 personer. Bare på noen få år hadde utvandringen mangedoblet seg. Fra 1891-1900 var fortsatt utvandringen høy med 633 personer, men tallet var nedadgående.²⁴⁶ Dette skyldtes at skipsfarten på Agder var i en nedgangstid etter 1875.²⁴⁷ Dette skyldtes blant annet fallende eksportspriser og dårligere fraktmarked. Selv om det var nedgang i skipsfarten var fortsatt Mandal en sjøfartsby gjennom hele 1800-tallet og helt på begynnelsen på 1900-tallet.²⁴⁸ I 1865 var kvinneoverskuddet på 294, mens i 1900 hadde dette steget til 385.²⁴⁹ Årsaken var at det var flest menn som reiste over til Amerika. I aldersgruppen 15-30 år var kvinneoverskuddet på 109, mens i 1900 var det mer enn doblet seg til 239.²⁵⁰ Ved folketellingen i 1875 var kvinneandelen på nesten 25 prosent blant skipsredere og handlende. Slettan skriver om dette: «Vi tør altså nevne det som et typisk trekk for Mandal, at kvinnene kommer sterkt inn i byens handelsnæring.»²⁵¹ I 1900 var det 33 kvinner som drev med handel og prosentandelen blant menn og kvinner var den kvinnelige på 27 prosent.²⁵² Når skipsfarten og næringene som var tilknyttet denne ble

²⁴⁵ Slettan 2006: 19 & 23

²⁴⁶ Slettan 2006: 24

²⁴⁷ Slettan 2006: 257

²⁴⁸ Slettan 2006: 20, 157-158 & 243

²⁴⁹ Slettan 2006: 19

²⁵⁰ Slettan 2006: 24

²⁵¹ Slettan 2006: 108

²⁵² Slettan 2006: 258

svekket, så stod handelsnæringen fortsatt sterkt, selv om også denne næringen fikk smake på nedturen som skipsfarten opplevde.²⁵³ I motsetning til skipsfarten var handelsnæringen en næring som sysselsatte en god del kvinner og når kvinne flertallet var så dominerende i Mandal, så er det ikke noe rart at mange var sysselsatt i handelsnæringen.

Tinn hadde et helt annet næringsgrunnlag enn Mandal. Ifølge Sverre Kjeldstadli tilhørte i underkant 80 prosent februk og jordbruk (skogbruk inkludert) av Tinns befolkning. Den nest største gruppen var håndverk og småindustri med 159.²⁵⁴ Blant de yrkesaktive var tallet noe høyere med ca. 82,5 prosent og ca. 40,5 prosent av total befolkning over 15 år.²⁵⁵ Folketallet i Tinn hadde i første del av århundret steget, men fra 1865 sank folketallet jevnt fra 2632 til 2401 i 1900. Fra 1875 og til 1900 var utflytningen større en fødseloverskuddet og innflytningen.²⁵⁶ Kun 175 var født utenfor Tinn i 1900 og det var kvinner som giftet seg med en tinndøl.²⁵⁷ Men Tinn hadde også en turistattraksjon og det var Rjukanfossen. Flere turister og kunstnere besøkte Tinn for å kunne se på fossen.²⁵⁸ Gjennom 1800-tallet skjedde det en rekke ting i Tinn som at turistene strømmet til Rjukanfossen, dampbåttrafikk på Tinnsjø og reisningen av høyfjellshotell.²⁵⁹ Selv om Tinn opplevde en utvikling, så er det ingen tvil om at Tinn fortsatt i 1900 var et bondesamfunn. Dette viser antallet som var sysselsatt i primærnæringen. I 1888 besøkte en ung Sam Eyde Tinn, dette var ikke det siste besøket hans og i 1907 så begynte industriutbyggingen på Såheim/Rjukan. Med dette skulle Eyde forandre Tinn og norsk historie.²⁶⁰

4.2 Yrkesdeltakelsen i Mandal og Tinn basert på folketellingen/ folketellingsskjemaene for 1900

Alt av tallmaterialet som tabellene/diagrammene bygger på er hentet fra 1900 folketellingen (befolkningstallet er basert på rhd, dette tallet stemmer ikke helt, men forskjellene er så små at det ikke har noen betydning).²⁶¹

²⁵³ Slettan 2006: 257

²⁵⁴ Kjeldstadli 1943: 183

²⁵⁵ NOS fjerde række nr. 111. 1905 (femte hefte for folketellingen): 206-207

²⁵⁶ Svalestuen 1972: 57

²⁵⁷ Kjeldstadli 1943: 25-26

²⁵⁸ Dahl 1983: 1

²⁵⁹ Dahl 1983: 18

²⁶⁰ Dahl 1983: 21 & Rabben 2018

²⁶¹ Folketelling 1900 for 1002 Mandal ladested, Folketelling 1900 for 0826 Tinn herred & Registreringsentral for historiske data u.å.

Mandal hadde i 1900 etter folketellingen 664 yrkesaktive kvinner, mens Tinn hadde 298 yrkesaktive kvinner. Prosentandelen var noe høyere i Mandal med 40,27 prosent, mens Tinn hadde 36,83 prosent. Utenom de gifte kvinnene med ervervet/livsstillingen kreaturstell og seterstell var prosenten betydelig lavere for Tinn med 30,53 prosent. Ut fra min forståelse så ble ikke disse kvinnene regnet som yrkesaktive, siden «I år 1900 var knappe 5 prosent av gifte kvinner registrert som yrkesaktive»²⁶² og i folketellingshefte fem for livsstilling for 1900 ble de ikke registrert.²⁶³ Grunnen til at disse kvinnene blir av meg regnet som yrkesaktive kvinner er fordi disse kvinnene hadde en arbeidsoppgave som tilsa at de stelte med dyr. De andre gifte kvinnene i Tinn som bodde på gård med dyr gjorde det samme arbeidet, men de står kun oppført med bondekone og derfor ikke tatt med (er inne på dette også i kap. 1.7.2). Når det gjelder de som oppholdt seg midlertidig i Mandal, og disse bli fjernet fra statistikken blir ikke prosenten noe annerledes. Siden flere av de som oppholdt seg midlertidig i Mandal var ikke yrkesaktive.

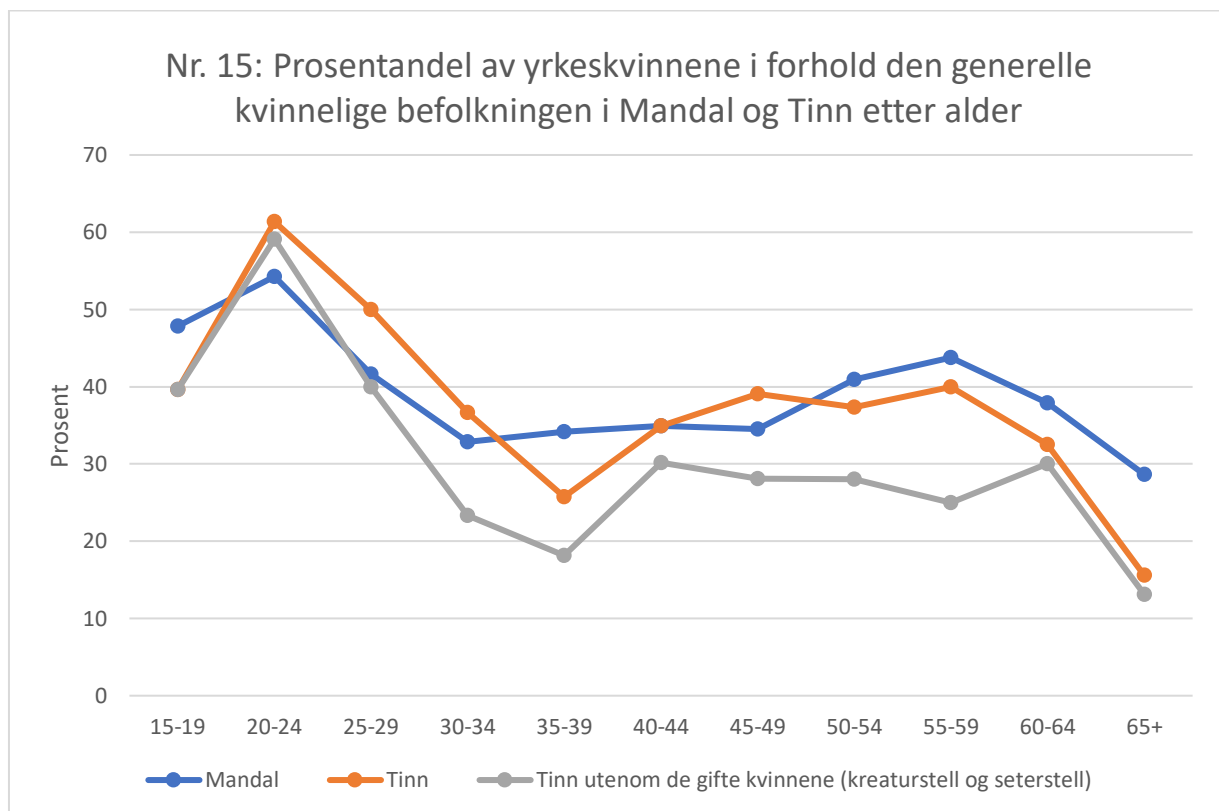
Nr. 14: Tallene er basert på folketellingsskjemaene i 1900 og gjelder for kvinner over 15 år (tilstedeværende)		
Mandal 1900		
Antall yrkesaktive	Befolkning	Prosent
664	1649	40,27
15-64 år	Befolkning	Prosent
601	1429	42,05
Tinn 1900		
Antall yrkesaktive	Befolkning	Prosent
298	809	36,83
15-64 år	Befolkning	Prosent
279	687	40,61
Utenom gifte med tittelen kreaturstell og seterstell	Befolkning	Prosent
247	809	30,53

Figur 14

²⁶² Melby i Hagemann m.fl. 2020: 344-345

²⁶³ NOS. Fjerde række nr. 111. 1905 (femte for folketellingen 1900): 72-73 (kvinner som kreaturvogtere, men disse er alt for få for at kreaturstell-kvinnene i Tinn kan regnes inn i denne gruppen)

Som enn kan se av diagrammet nedenfor var det de yngste aldersgruppene som hadde flest yrkesaktive kvinner i forhold til alderen. Mandal hadde en betydelig jevnere kurve enn Tinn, mens Tinn hadde mange prosentvis yrkesaktive som ynge falt kurven betydelig for den steg igjen. Fra 60 og eldre ser enn tydelig forskjell på Mandal og Tinn, langt flere yrkesaktive blant den eldre befolkningen i Mandal enn i Tinn. En årsak til dette var de mange huseierne over 60 år.

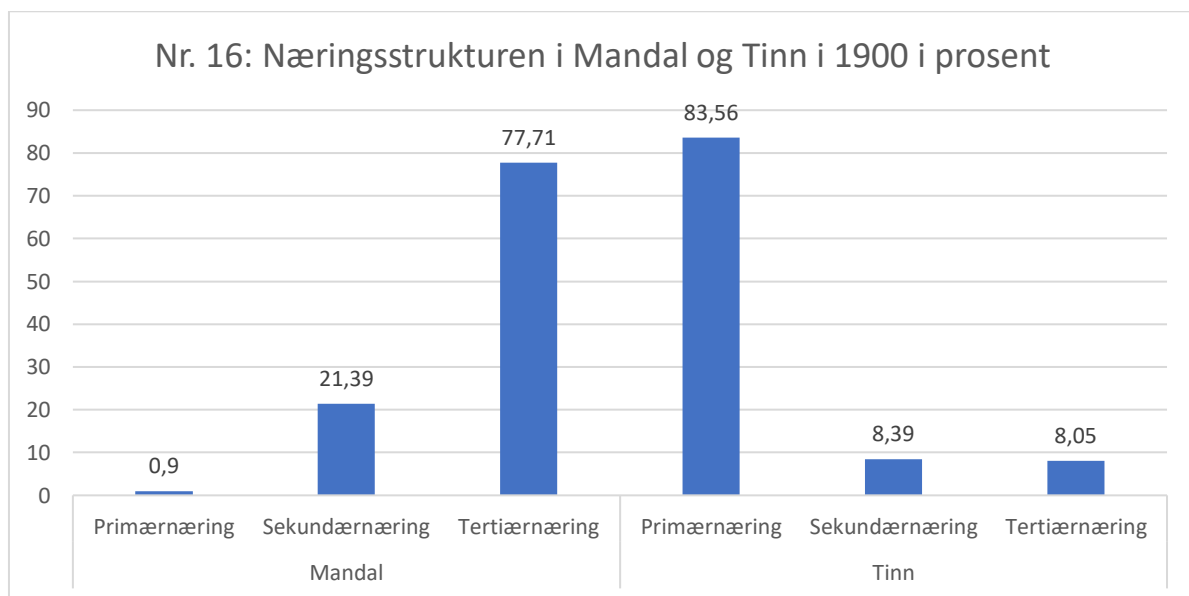

Figur 15

Næringsstrukturen i Mandal og Tinn var ikke noe overraskende. Tertiærnæringen i Mandal var den hovednæringen hvor klart flest kvinner var sysselsatt innenfor med sine nesten 78 prosent eller 516 kvinner. Mange kvinner jobbet innenfor forretningslivet og handel enten som eiere eller som ekspeditrise i butikk. Flere kvinner jobbet innenfor kontor og mange jobbet som vaskere. Tjenestepiker m.fl. var fortsatt det største yrke, men langt færre prosentvis i 1900 enn i 1865. Sekundærnæringen utgjorde 21,39 prosent og her var den største gruppen søm med liknende arbeid. 141 kvinner var sysselsatt innenfor denne hovednæringen. Primærnæringen utgjorde under 1 prosent med sine seks og fire av disse oppholdt seg midlertidig i Mandal, så i realiteten var prosenten enda mindre. For Tinn vedkommende var det primærnæringen som var klart fremtredende. 249 kvinner jobbet innenfor jordbruket, som igjen tilsvarte 83,56 prosent. Av disse har jeg også regnet med

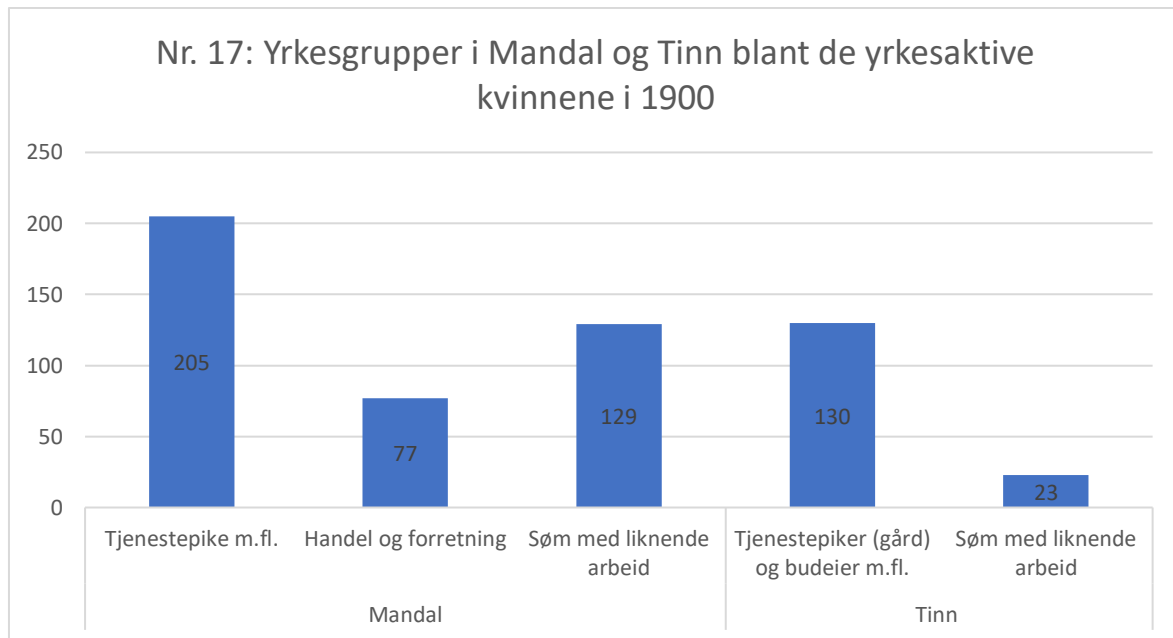
tjenestepiker som jobbet på gårder uten å oppgi noe tillegg informasjon. En annen stor tjenestegruppe nemlig budeiene (inkl. seterstell og kreaturstell) utgjorde sammen med tjenestepikene den klart største yrkesgruppen innenfor primærnæringen. De gifte kvinnene med ervervene/livsstillingene kreaturstell og seterstell var ca. 1/5 av denne gruppen. Uten de gifte kvinnene hadde likevel primærnæringen ligget godt over 75 prosent. I tillegg var det rundt 30 kvinner som var gårdbrukere, jordbrukere, husmenn og leiledning.

Sekundærnæringen og tertiærnæringen var jevn store, 25 kvinner tilhørte sekundærnæringen, mens 24 kvinner tilhørte tertiærnæringen. Blant kvinnene innenfor sekundærnæringen jobbet flere kvinner som skreddere, mens innenfor tertiærnæringen var det tjenestepiker med innarbeid som var den største gruppen.

Figur 16

Diagrammet nedenfor viser enkelte av yrkesgruppene i Mandal og Tinn. Tjenestepiker m.fl. gjelder som i 1865 folketellingen, det samme med søm og lignende arbeid. For Mandal sitt vedkommende har jeg slått sammen handel og forretning. Med disse to mener jeg de kvinner som har oppført som sitt erverv/livsstilling at de drev enten med handel eller som drev eller eide en forretning/bedrift. I tillegg til forretning hadde Mandal flere kvinner som jobbet i butikk, på kontor og som lærerinner. En del kvinner drev også med overnatting som privatlogi eller hotellvirksomhet. Når det gjaldt sekundærnæringen jobbet to kvinner som meierske, en kvinne på ysteri, to kvinner som setterske og flere kvinner drev med baking. For Tinn så har jeg slått sammen tjenestepiker (gård) og budeier m.fl., mens den andre gruppen er søm og lignende arbeid.

Figur 17

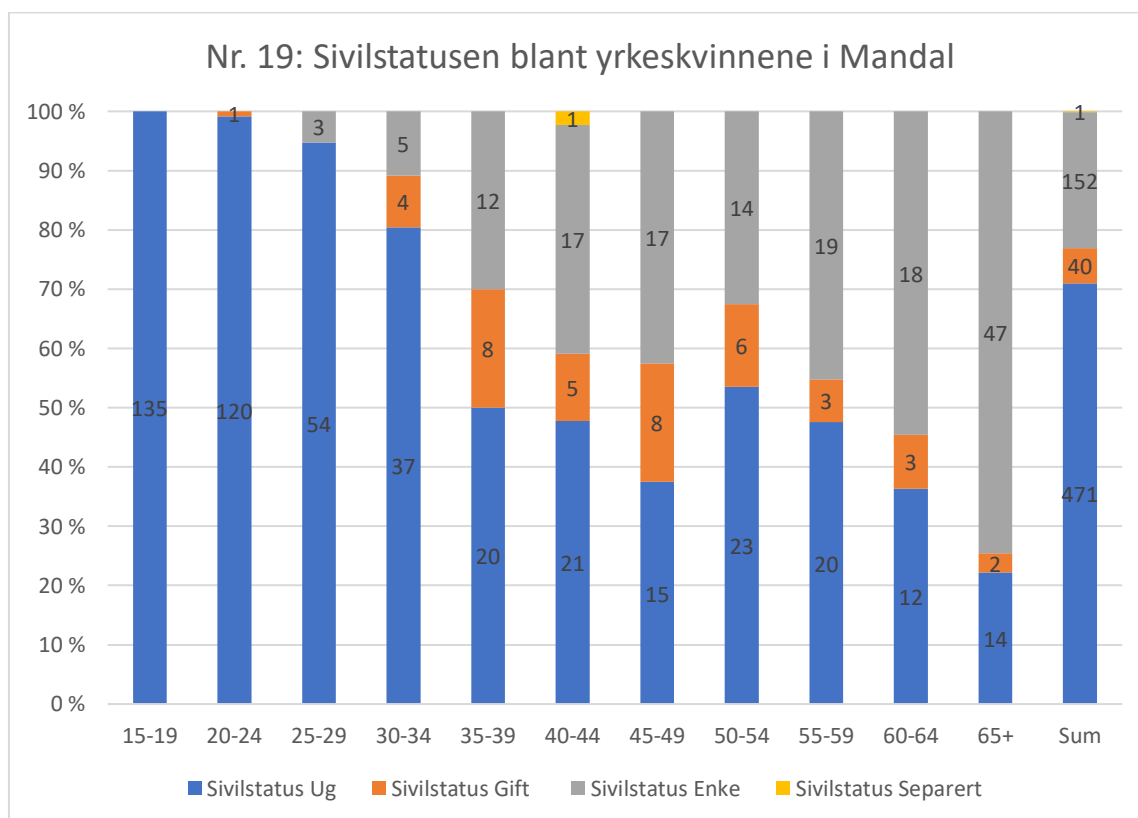
I Mandal i 1900 var nesten 61 prosent av de ugifte kvinnene i arbeid og med det var det flest ugifte kvinner som i forhold til sivilstatusen var yrkesaktive. Enker kom like bak med 55,5 prosent, mens for gifte var det kun 6,74 prosent som var yrkesaktive. Som i 1865 var det veldig få kvinner i denne gruppen som var yrkesaktive, men likevel var dette en kraftig økning fra 1865 hvor de gifte kvinnene hadde kun utgjort litt over 1 prosent. For Tinn vedkommende var det som for Mandal at de ugifte kvinner hvor andelen var høyest med nesten 64 prosent. Enker var for Tinn sin del noe lavere med sine 40,4 prosent, mens for gifte kvinner var prosentandelen det dobbelte av Mandal med 14,7 prosent. Men hvis de gifte kvinnene med kreaturstell og seterstell forsvinner så var prosent kun på litt over en.

Nr.18: Yrkesaktive og sivilstatus i Mandal og Tinn 1900			
Mandal	Antall yrkesaktive kvinner etter sivilstatus	Antall kvinner blant ug, gift og enke	Prosent av sivilstatusen
Ug	471	774	60,85 %
Gift	40	593	6,74 %
Enke	152	274	55,47 %
Tinn	Antall yrkesaktive kvinner etter sivilstatus	Antall kvinner blant ug, gift og enke	Prosent av sivilstatusen
Ug	201	315	63,80 %

Gift	56	381	14,69 %
Enke	40	99	40,40 %
Gift uten kreaturstell/seterstell	5	381	1,31 %

Figur 18

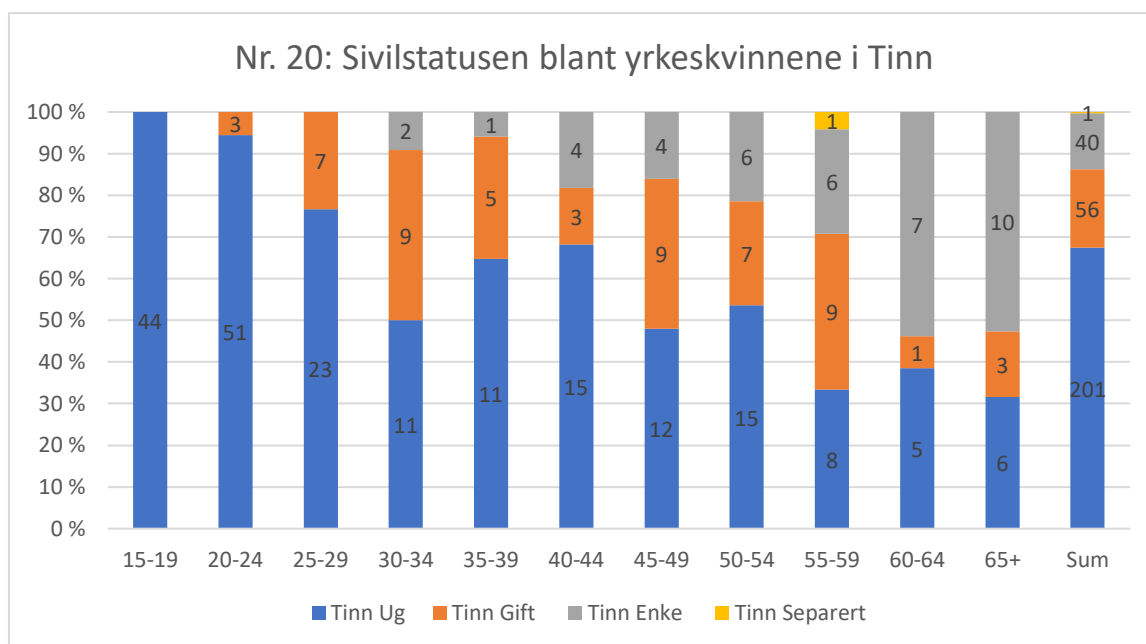
Som diagram 19 og 20 viser var det en klar dominans av ugifte kvinner i de tre yngste aldersgruppene både for Mandal og Tinn. For Mandal var det en klar overvekt av ugifte tilmed aldersgruppen 30-34 år, etter dette ser enn en klar tendens til at de gifte kvinnene og ikke minst enkene. Fra 60 år er det enkene som blir dominerende blant de yrkesaktive. Av de 96 yrkesaktive kvinnene fra 60 år og oppover var 65 enker, noe som gir en prosent på 67,70 prosent. Med som summen viser var over 70 prosent av kvinnene i Mandal ugifte og årsaken var de mange ungene kvinnene som enten var tjenestepiker, syersker eller som jobbet i butikk.

Figur 19

For Tinn gikk andelen ugift kvinner mer i bølger etter aldersgruppen 25-29 år. Fra 50 prosent for aldersgruppen 30-34 år til nærmere 70 prosent for aldersgruppen 40-44 år. Fra 55-59 år er det en klar tendens at de ugifte kvinnene både i antall og prosent blir færre. Samme tendens som i Mandal at fra 60+ så overtar enkene. Men prosenten var likevel ikke på mer enn 53

prosent. Uten de gifte kvinnene med kreaturstell og seterstell hadde diagrammet sett annerledes ut, med en klar overvekt av ugifte kvinner frem til 55-59. Uten de gifte kvinnene hadde andelen ugifte kvinner her ligget på litt over 50 prosent, men på de andre aldersgruppene hadde prosentandelen ligget fra rundt 70 og oppover.

Figur 20

Blant de gifte kvinnene i Mandal var det et variert innslag av yrkesgrupper. Det var syv kvinner med søm og liknende arbeid, mens for husholdersker/husbestyrerinner var det tre gifte kvinner. Hvis handlende kvinner og forretningskvinner blir lagt sammen var det flest gifte kvinner her med tolv, seks handlende og seks forretningsdrivende. I tillegg var det en kvinnene som drev med spisekvarter.

4.3 Sammenligning med Kristiania og Trondhjem

I Kristiania steg prosentandelen kvinnelige yrkesaktive fra 42 i 1875 til 45 i 1900.²⁶⁴ Selv om dette ikke høres mye ut så må enn se bak tallene. I 1875 var det i underkant av 15 000 kvinnelige yrkesaktive, mens i 1900 var det over 40 000. Grunnen til at prosentandelen ikke steg mer skyldtes at den kvinnelige befolkningen steg betydelig gjennom andre halvdel av 1800-tallet (mer om dette nedenfor).²⁶⁵ Blant de kvinnelige yrkesaktive i Kristiania så utgjorde primærnæringen 0,2 prosent, sekundærnæringen i underkant av 34 prosent og 66 prosent av kvinnene var sysselsatt innenfor tertiærnæringen. Fra 1875 hadde handel,

²⁶⁴ Schrumpf 1978: 10

²⁶⁵ Myhre 1990: 398

omsetning og samferdsel vokst betydelig, fra 14,2 prosent til 24,2 prosent. Mens sysselsatte ved huslig arbeid hadde sunket fra 51,3 prosent til 34,5 prosent i samme periode.²⁶⁶ Kristiania hadde betydelig mer industri og her jobbet det mange kvinner i tekstilindustrien.²⁶⁷ I 1845 bodde det ca. 40 000 innbyggere i Kristiania, litt mer enn 50 år senere hadde innbyggertallet vokst til ca. 228 000. Medregnet tettstedene rundt Kristiania så bodde det 250 000 innbyggere i dette området.²⁶⁸ Selv om det var en kommuneutvidelse i 1878²⁶⁹, så skyldtes den kraftige økningen innflyttere og mesteparten skjedde i 1890-årene.²⁷⁰ Dette skyldtes høye fødselstall, utvandringen til Amerika minket og innflytterne. Det var kvinnene som i størst grad innvandret til Christiania og når kvinnene hadde lavere dødelighet enn menn, men også utvandret i mindre grad så ble Kristiania en kvinneby. Fra 1845 til 1890 gikk kvinnene ifra 87 til 139 per 100 mann i tjuårene.²⁷¹ Myhre underbygger tallene til Schrumpf og viser til at en rekke yrker som eksempelvis læreyrke hadde en betydelig økning fra 1865 til 1900.²⁷² 1868 var det 24 lærerinner i byen, mens i 1900 var dette tallet mer enn 20 doblet til omtrent 500.²⁷³ Myhre påpeker at blant den kvinnelige befolkningen så var over 50 prosent i arbeid, altså litt høyere enn tallet til Schrumpf.²⁷⁴

I Trondhjem endret næringsgrunnlaget seg i 1850- og 1860-årene, hvor både eksporten og sjøfarten var nedadgående og inntektene fra bergverkene hadde blitt betydelig redusert. Trondhjem hadde derimot nå fått industri og gjennom importen skulle Trondhjem bli «Nordens Hamburg» gjennom å distribuere varer til det nordafjelske.²⁷⁵ Fra 1875 til 1895 ble det ca. 500 flere industriarbeidere, men utviklingen stoppet opp på 1890-tallet da antallet stod stille på litt over 1500 personer. Men frem mot 1900, så skulle det industrielle gjennombruddet komme til Trondhjem, blant annet med fabrikken Trondhjems mekaniske verksted som hadde i 1900 725 arbeidere og dermed blant Norges største industriarbeidsplasser.²⁷⁶ Håpet om å bli «Nordens Hamburg» forsvant fort, da selv ikke nye dampskipsruter og jernbaner kunne hindre konjunktorene.²⁷⁷ Selv om ikke Trondhjem levde

²⁶⁶ Schrumpf 1978: 10

²⁶⁷ Myhre 1990: 266 & NOS. V.8. 1906 (socialstatistik): 9

²⁶⁸ Myhre 1990: 386-387

²⁶⁹ Myhre 1990: 386

²⁷⁰ Myhre 1990: 387

²⁷¹ Myhre 1990: 398-399

²⁷² Myhre 1990: 402-406

²⁷³ Myhre 1990: 403

²⁷⁴ Myhre 1990: 404

²⁷⁵ Mykland 1996: 287

²⁷⁶ Danielsen 1997: 83

²⁷⁷ Danielsen 1997: 92

opp til forventningene så var det fortsatt sånn at handel var viktig for byen, eksempel er fiskeeksporten, hvor sildeeksporten til Sverige var viktig for byen.²⁷⁸ Rolf Grankvist skriver at det var i perioden 1850-1900 det moderne Trondhjem vokser frem. Grankvist legger mesteparten av æren til Carl Adolf Dahl som var stadsingeniør i denne perioden. Under Dahls ledelse ble havneområde utbedret og utbygd.²⁷⁹ I 1900 var befolkningen i Trondhjem på 38 180, i 1875 hadde befolkningen hvert på 22 544. Grunnen til den sterke veksten skyldtes innvandringen til byen. Selv om fødselstallene var høye i perioden 1875-1900 og dødeligheten gikk noe ned på 1890-tallet, så spiste utvandringen til Amerika opp overskuddet. Grunnen til befolkningsveksten var innvandringen til byen.²⁸⁰ I Trondhjem som Kristiania og Mandal var det flertallet av kvinner i byen.²⁸¹ Som kvinnene i Kristiania og Mandal ser enn den samme utviklingen blant yrkeskvinnene i Trondhjem. Eksempel på dette var antallet butikkjomfruer som økte fra 124 i 1875 til 610 i 1900. I samme periode økte tjenestepiker fra 1650 til 2078. Selv om dette var en økning, så gikk prosentandelen ned. I immaterielle erverv (lærerinner og telegrafistinner m.fl.) så økte antallet kvinner sysselsatt her fra 164 til 436.²⁸² Trondhjem som Kristiania hadde en del likheter med Mandal. Flere kvinner var sysselsatt innenfor næringslivet og handel, men som Kristiania hadde betydelig flere kvinner innenfor industrien enn Mandal, mens i Trondhjem var det motsatt her jobbet godt under 15 prosent av kvinnene innenfor sekundærnæringen.²⁸³ Begge byer var betydelig større enn Mandal og hadde kommet lengre i utviklingen. Begge byer var viktige handelssentre og hadde kommet betydelig lengre enn Mandal når det gjaldt samferdsel utvikling. Men som Kristiania og Trondhjem var sjøfarten viktig for Mandal som ladested og det var pga. denne at handelsnæringen i Mandal stod så sterkt.

4.4 Kapittel konklusjon

Mandal som ladested hadde forandret seg en god del fra 1865. Skipsfarten stod sterkt i 1865 pga. de gode tidene, hadde fra 1875 begynt på nedturen som skyldtes betydelig dårligere tider utenlands. Selv om skipsfarten var på vei ned, var Mandal fortsatt i 1900 en sjøfartsby. Handelen ble påvirket av nedgangen i skipsfarten, men stod likevel sterkt i Mandal. Næringsstrukturen i Mandal var som i 1865 dominert av yrker innenfor tertiærnæringen.

²⁷⁸ Danielsen 1997: 94-101

²⁷⁹ Grankvist i Sandnes, Supphellen, Grankvist, Kirkhusmo & Stugu 1992: 41-45

²⁸⁰ Danielsen 1997: 114-115

²⁸¹ Danielsen 1997: 278 & NOS. Fjerde række nr. 52. 1902 (første hefte for folketellingen 1900): 49

²⁸² Danielsen 1997: 123 & NOS. Fjerde række nr. 111. 1905 (femte hefte for folketellingen 1900): 272-277

²⁸³ NOS. Fjerde række nr. 111. 1905 (femte hefte for folketellingen 1900): 272-277

Tjenestepiker m.fl. var den største gruppen fortsatt, men var på vikende front. Flere yrker hadde kommet til Mandal i 1900, som tannlege og telefonistinne og flere kvinner innenfor varehandel og kontor. Både handel og forretningsvirksomhet blant yrkeskvinnene i Mandal ble en stor gruppe og vokste betydelig fra 1865. Slår enn sammen disse to og legger til butikk ansatte var denne gruppen på godt over 15 prosent og da har jeg ikke inkludert de som solgte varer i tillegg. Det viser helt klart at Mandal i 1900 var preget av handel og forretningsliv i en helt annet grad enn i 1865. I tillegg drev mange kvinner med overnatting, noe som viser at selv med nedgangen i skipsfarten var ikke Mandal i 1900 en dødt ladested, her må jeg gi Slettan rett i sin beskrivelse. For Tinns vedkommende var dette samfunnet i 1900 sterkt preget av å være et bondesamfunn og det viser seg på næringsstrukturen også. Her var det primærnæringen som var fremtredende blant de yrkesaktive kvinnene gjennom at over 50 prosent tjenestegjorde i jordbruket enten som tjenestepike eller budeie m.fl. Dette skulle endre seg i løpet av kort tid.

I 1900 beveget Mandal seg mot et klassesamfunn. Nedturen fikk negative konsekvenser for Mandal som sted, men for yrkeskvinnene fikk dette en positiv effekt. Flere kvinner drev nå med handel/forretning og færre var tjenestepike. Grunnlagsinvesteringene (investering i infrastruktur og i skolevesen)²⁸⁴ begynte å gjøre seg gjeldende med utbygning av kommunikasjon og skolevesenet. Flere kvinner arbeidet nå i middelklasse yrker, eksempel er lærerinnene. Tinn hadde ikke kommet like langt i utviklingen i 1900 som Mandal. Ut ifra det Sverre Kjeldstadli skriver om Tinn før industrialiseringen, så var Tinn et «primitivt» bondesamfunn.²⁸⁵ På 366 gårdsbruk i Tinn i 1907 var det kun 8 slåmaskiner, mens ti år senere var det 121 slåmaskiner.²⁸⁶ Men det moderne samfunnet hadde også kommet til Tinn, med dampskip på Tinnsjø.²⁸⁷

²⁸⁴ Store norske leksikon 2014 & Hodne 1980

²⁸⁵ Kjeldstadli 1943

²⁸⁶ Kjeldstadli 1943: 33

²⁸⁷ Kjeldstadli 1943: 22

Kap. 5 Mandal går fra en «sjøfartsby» til en «industriby» og Tinn blir et todelt samfunn

Endret den kvinnelige yrkesdeltakelsen seg når Mandal gikk fra sjøfart til industri?

Hva skjedde med den kvinnelige yrkesdeltakelsen i Mandal når samfunnet endret seg og hva skjedde med den kvinnelige yrkesdeltakelsen i Tinn når industrialiseringen kom til Rjukan.

5.1 Mandal og Tinn fra 1900-1920

I 1920 hadde innbyggertallet i Mandal kommet ned i 3441 og bestod av 1502 menn og 1939 kvinner. Kvinneoverskuddet i 1920 hadde blitt noe større enn 1900, vokst fra 385 til 437. Grunnen til at folketallet sank og at kvinneoverskuddet økte skyldtes utvandringen til Amerika, mens også at fødselsoverskuddet etter 1905 var veldig lavt. Fra 1901-1920 utvandret det 1214 personer som var hovedsakelig menn.²⁸⁸ Men enkelte vendte hjem til Norge, og i 1920 var det i folketellingen registret 227 tilbakevendte nordmenn.²⁸⁹ Selv om kvinneroverskuddet økte, så ble overskuddet mindre blant 15-30 åringene og grunnen til dette var fordi unge kvinner emigrerte til Amerika.²⁹⁰ Næringslivet i Mandal endret seg i denne perioden. Skipsfarten hadde vært nedadgående siden 1875, men det var først etter 1900 at skipsfarten skulle få seg en knekk. I 1877 bestod flåten i Mandal av 125 skip og en besetning på 1054, mens i 1909 bestod Mandals flåte av 28 seilskip og åtte dampskip med en besetning på 383 mann.²⁹¹ Denne nedgangen skulle fortsette til 24 skip i 1914, men det er viktig å påpeke at antallet som jobbet i sjøfarten økte fra 158 i 1900 til 181 i 1920, men dette var også den eneste oppgangen.²⁹²

Så kort om hvorfor denne nedturen skjedde i Mandal og på Sørlandet generelt. Slettan viser til Berit Eide Johnsen og ut i fra Johnsen så hadde Agder skipsfart to karakteristiske trekk. Den ene var at skipsfarten var sterkt tilknyttet til trelasteksporten og den andre var skipsbygging. Skipsfarten i Mandal hadde sterk tilknytning til trelasteksporten, men svak til skipsutbyggingen. Av ca. 300 skip var i underkant av 10 prosent bygget i Mandal.²⁹³ Grunnen til den store oppturen som skjedde fra 1820-årene til 1870-årene skyldtes behovet

²⁸⁸ Slettan 2006: 23-25

²⁸⁹ Slettan 2006: 27

²⁹⁰ Slettan 2006: 19 & 24

²⁹¹ Slettan 2006: 240

²⁹² Slettan 2006: 59 & 365

²⁹³ Slettan 2006: 89

internasjonalt for skip som kunne frakte varer og fra 1840-årene fjernet britene merkantilistiske lover som hadde hindret frihandelen og navigasjonsakten forsvant i 1850. Før dette hadde norske og svenske skip blitt likestilt. Men i enda viktigere grad enn det internasjonale var forutsetninger på Sørlandet. For det første var det naturgitte forhold som tilgang på tømmer som lett kunne fraktes til havna (dette gjaldt først og fremst for Arendal og Aust-Agder). Den andre fordelen var tilgangen på billig arbeidskraft og dette skyldtes at mennesker flyttet fra innlandet til kystområdene.²⁹⁴ Den siste fordelen Sørlandet hadde var partsrederiet. Fordelen med partsrederiet var at det gjorde «det mulig å hente inn og akkumulere store mengder kapital fra et bredt spekter av yrkesgrupper som hadde tilhørighet både i byene, i kystbygdene og i det nærmeste innlandet. Bygdene ble særlig trukket inn via skipsbyggingen og trelasteksporten.»²⁹⁵ Nedgangen skyldte at disse fordelene forsvant, samtidig som Storbritannia revolusjonerte skipsbyggingen, dette bidro til at den tradisjonelle sjøfarten forsvant.²⁹⁶ Slettan påpeker at etter en lovendring i 1903 som åpnet opp for pantelån på skip hvor alle rederne ble ansvarlige så var ikke det gamle partsrederiet det samme som før. Utviklingen i sjøfarten ble nå overtatt av de større byene, som hadde 75 prosent av de store rederiene (Christiania, Bergen og Tønsberg).²⁹⁷ Nedgangen ser enn godt på folketallet, fra 1900 til 1920 sank folketallet i syv av dagens sørlandsbyer, mens kun to hadde økning (Flekkefjord og Kristiansand).²⁹⁸ Samtidig så var det forskjell på Vest-Agder og Aust-Agder, hvor Vest-Agder hadde en økning i befolkningen, mens Aust-Agder hadde en nedgang.²⁹⁹

Industrigjennombruddet i Mandal skjedde ifølge Slettan mellom 1914-1940, mellom 1910-1920 ble blant annet en spikerfabrikk og sementstøperi etablert.³⁰⁰ Men det fantes også en bedrift, nemlig Mandal Reperbane som hadde overlevd fra 1775.³⁰¹ Mandal hadde hatt noe industri over mange år, men det er først mellom 1914-1940 at industrien får skikkelig rotfeste her. Handelen var ifølge Slettan «den stabile grunnsteinen i byens næringsliv.»³⁰² Slettan påpeker at elektrifiseringen som skjedde i Mandal 1909 var viktig for industrialiseringen som skulle komme.³⁰³ Slettan viser til at Mandal blir en industriby mellom 1914-1920.³⁰⁴ Om ikke

²⁹⁴ Johnsen i Johnsen 2013: 111-112 & 114-115

²⁹⁵ Johnsen i Johnsen 2013: 116

²⁹⁶ Johnsen i Johnsen 2013: 120 & 126

²⁹⁷ Slettan 2006: 247-249

²⁹⁸ Abrahamsen i Johnsen 2013: 75

²⁹⁹ Myklebost 1960: 222-237

³⁰⁰ Slettan 2006: 269 & 369

³⁰¹ Slettan 2006: 375

³⁰² Slettan 2006: 458

³⁰³ Slettan 2006: 255-257

³⁰⁴ Slettan 2006: 369-380

industrialiseringen kom i perioden 1910-1920, tre doblet antallet industriarbeidere seg fra 100 i 1910 til 323 i 1920. Industriarbeiderne utgjorde i Mandal nesten 13 prosent av alle over 15 år. Før dette utgjorde industrien noen få prosent.³⁰⁵

Før jeg begynner på industriutbyggingen på Tinn i 1907, så skal jeg gå igjennom utvandringen som skjedde fra 1830-tallet og frem til industriutbyggingen. I sitt bind om Rjukans historie avfeier professor Helge Dahl kriseteorien. Denne teorien gikk ut på at før industrialiseringen kom til Tinn, så var Tinn i krise og dermed så ble industrialiseringen redningen for et Tinn i krise.³⁰⁶ De to historikerne som Dahl viser til er Sverre Kjeldstadli og Andres Svalestuen. Kjeldstadli mente det stod dårlig til i Tinn før 1907. Jordbruket ga lite inntekt og var primitivt og dette førte til høy utvandring. Tinn var i økonomisk og befolkningsmessig krise og ifølge Kjeldstadli ble industrien redningen.³⁰⁷ Ifølge Kjeldstadli emigrerte 2337 og Tinn kun var slått av Lyster i Sogn.³⁰⁸ I tillegg så ble de lokket av brevene som ble sendte hjem som ga et glansbilde av Amerika i forhold til Tinn.³⁰⁹ Andres Svalestuen mente at levevilkårene i 1900 var bedre enn i 1870. Gjennom at folketallet sank og økt produktivitet, men i tillegg ga turistnæringen og «ljåsmiingen» ekstra inntekter. Som Kjeldstadli mente Svalestuen at utvekslingen fra Amerika til Norge var viktig, men Svalestuen mente også økonomiske motiver spilte en viktig rolle, det å gå fra å være bondesønn til å bli en husmann fristet ikke. Selv om det var demografiske utfordringer i Tinn med at mange unge hadde utfartet til Amerika så kunne det ikke etableres noe kriseteori.³¹⁰ Ifølge tallene til Svalestuen så utvandret 1891 tinndøler til Amerika fram til 1905 (dette tallet er mer pålitelig enn Kjeldstadli sitt).³¹¹ For kort å oppsummere så kan jeg si at hos Kjeldstadli så var det push-faktoren som gjorde at folk utvandret, mens hos Svalestuen som han også skriver selv, så var det pull-faktoren som spilte inn til de som utvandret på slutten av 1890- og begynnelsen på 1900-tallet.³¹² Svalestuen har undersøkt dette bedre enn Kjeldstadli og hans beskrivelse er nok mer treffende.

³⁰⁵ Slettan 2006: 365

³⁰⁶ Dahl 1983: 47-50

³⁰⁷ Kjeldstadli 1943: 26 & 43-44

³⁰⁸ Kjeldstadli 1943: 57

³⁰⁹ Kjeldstadli 1943: 61

³¹⁰ Svalestuen 1972: 230-240

³¹¹ Svalestuen 1972: 57

³¹² Svalestuen 1972: 235 (her viser Svalestuen til push-faktoren var mest avgjørende for den eldre utvandringen, mens det var pull-faktoren som var mest avgjørende for den yngre utvandringen)

Så til industrien, før industriutbyggingen kom bodde det i 1905 ca. 2300 innbyggere i Tinn.³¹³ Våren 1907 så har Hydro finansieringen klar og dermed så kunne de starter med byggingen av Salpeterfabrikken og kraftverket. Utbyggingen skal skje på Vemork og Såheim (dette blir kalt Rjukan 1).³¹⁴ På slutten av 1911 er produksjonen så smått kommet i gang og de første salpeterer blir sendt ut av fabrikken. På våren 1912 var hele fabrikken i drift med kraftstasjon på Vemork og fabrikkene på Såheim, og med dette så var Rjukan 1 ferdig.³¹⁵ Like etter at Rjukan 1 er ferdig, så begynner Rjukan 2 som innebar «Tunnel fra Vemork, kraftstasjon på Såheim, nye fabrikkannlegg, kort sagt Rjukan II.»³¹⁶ I januar 1916 kunne Rjukan 2 settes i drift.³¹⁷ I 1910 bodde det 4832 innbyggere i Tinn, mens i 1920 hadde innbyggertallet økt til 11 460.³¹⁸ På 15 år nesten femdoblet innbyggertallet seg i Tinn og for Rjukan sin del så var dette enda mer. I Dal sogn bodde det i 1900 kun 369 innbyggere, men i 1920 på Rjukan så bodde det 8700.³¹⁹ I Dal sogn bodde det i 1920 9277 innbyggere og dette var 25 ganger så mange som i 1900.³²⁰ Kjønnbalansen var annerledes i Tinn enn i Mandal, av nye innflyttere var det flere menn enn kvinner. I 1900 bodde 1213 menn og 1188 kvinner,³²¹ mens i 1920 var det 6151 menn og 5309 kvinner.³²² I 1912 så byttet Såheim navn til Rjukan,³²³ Såheim ble nå isteden et område på Rjukan hvor Såheim kraftverk lå.³²⁴ På 13 år hadde det skjedd en eventyrlig industribygning i Tinn som sørget for at en rekke nye industriarbeidsplasser ble skapt. Tinn opplevde nå en økonomisk blomstring, som aldri før i historien.³²⁵

³¹³ Svalestuen 1972: 57

³¹⁴ Dahl 1983: 71

³¹⁵ Dahl 1983: 116-117

³¹⁶ Dahl 1983: 118

³¹⁷ Dahl 1983: 124

³¹⁸ Dahl 1983: 73

³¹⁹ Dahl 1983: 141

³²⁰ Kjeldstadli 1943: 120

³²¹ NOS. Fjerde række nr. 52. 1902 (første hefte for 1900 folketellingen): 25

³²² NOS. VII. 39. 1922 (første hefte for 1920 folketellingen): 23

³²³ Dahl 1983: 157-158

³²⁴ Rosvold 2021

³²⁵ Dahl 1983 & Svalestuen 1972: 239-240

5.2 Yrkesdeltakelsen i Mandal og Tinn basert på folketellingen/ folketellingskjemaene for 1920

Alt av tallmaterialet som tabellene/diagrammene bygger på er hentet fra 1920 folketellingen.³²⁶ Her har jeg godt igjennom de skannende folketellingskjemaene manuelt pga. forsinkelser, derfor er tallene her omtrentlige siden jeg ikke har fått godt igjennom og kontrollert over. Her har jeg også skilt ut hjemmeværende døtre og slektninger som stod oppført enten som tjenestepiker eller budeie. Grunnen til dette er for å skille mellom faktisk de som søkte tjeneste hos andre og de som arbeidet hjemme for en slektning.

Folketellingskjemaene endret seg i perioden 1900-1920, i 1900 ble det kun spurt om hvilke «erhverv og livsstilling», mens i 1920 spurte folketellingskjemaet om «levevei» og om kvinnen hadde «bierhverv (biinntekt)».³²⁷ En kvinne kunne i 1920 både ha oppført «levevei» og «bierhverv» eller kun en av dem.

I Mandal i 1920 har jeg registrert 542 kvinner som yrkesaktive med et hovederhverv, i tillegg har jeg tatt med kvinnene som opplyste om hatt de hadde en viss biinntekt. Disse kan forstås som datidens deltidsarbeidere og av disse kvinnene var det 59. Ervervs-kvinnene utgjorde 35,54 prosent og med kvinnene med noe inntekt var andelen kommet oppi 39,41 prosent. For Tinn var andelen av den kvinnelige befolkningen som var yrkesaktive en del lavere med 27,36 prosent. Etter å ha gått igjennom folketellingskjemaene så er det klart at skolegangen for alvor begynte å gjøre seg gjeldende, dette påvirket igjen yrkesdeltakelsen. Samtidig er det viktig å påpeke at dette gjaldt kun for enkelte unge jenter, det var fortsatt de yngste aldersgruppene (15-24 år) som dominerte i antall og prosent. For Tinn så var dette særlig merkbart, siden aldersgruppen 15-29 år utgjorde godt over halvparten av alle yrkesaktive kvinner i Tinn med 532 av 903. Med kvinnene med noe inntekt kom prosenten oppi 28,97, noe som var betydelig lavere enn Mandal. Hvorfor denne grunnen kommer jeg til i neste kapittel.

³²⁶ Folketelling 1920 for 1002 Mandal ladested & Folketelling 1920 for 0826 Tinn herred

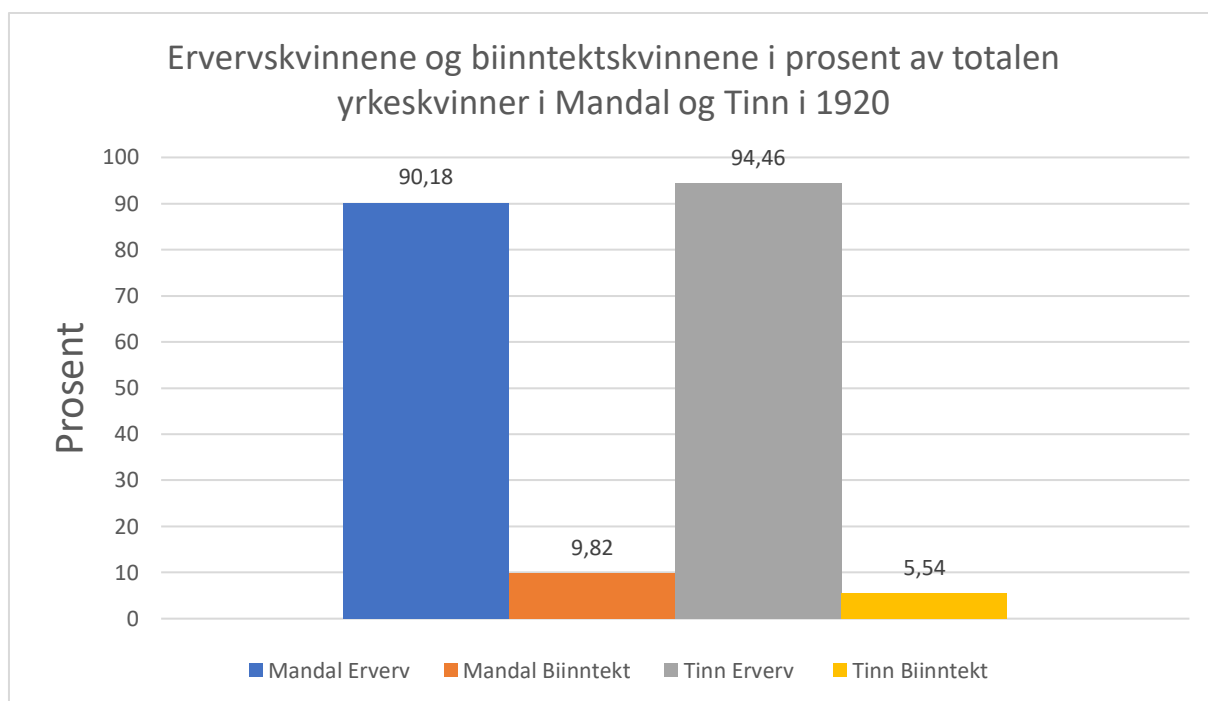
³²⁷ NOS. V.4. 1906 (hovedoversigt over folketellingen 1900): 36 & NOS. VII. 103 1923 (niende hefte for folketellingen 1920): 3-4

Nr. 21: Yrkesaktive kvinner i Mandal og Tinn 1920 basert på folketellingskjemaet og gjelder kvinner over 15 år (tilstedeværende)		
Mandal 1920		
Antall yrkesaktive (ervert)	Befolkning (omtrentlig)	Prosentvis
542	1525	35,54
Yrkesaktive + biinntekt	Befolkning (omtrentlig)	Prosentvis
601	1525	39,41
Tinn 1920		
Antall yrkesaktive (ervert)	Befolkning (omtrentlig)	Prosentvis
903	3300	27,36
Yrkesaktive + biinntekt	Befolkning (omtrentlig)	Prosentvis
956	3300	28,97

Figur 21

Som enn kan se av diagrammet nedenfor utgjorde biinntekt-kvinnene en større andel av de yrkesaktive kvinnene i Mandal enn i Tinn. Men på begge steder utgjorde de likevel en beskjeden andel. På begge steder lå ervertskvinnene på 90 prosent, for Tinn var andelen nesten på 95 prosent. Som en kan se av tabell 26 var sivilstatusen annerledes for biinntekt-kvinnene. Både for Mandal og Tinn var det flest av de gifte kvinnene som hadde biinntekt, dette gjaldt spesielt for Tinn hvor 39 av 53 kvinner var gifte. For Mandal var ikke antallet eller prosenten like høy, med 24 av 59 som tilsvarer 40 prosent. De ugifte kvinnene utgjorde her kun 17 prosent i Mandal og 26 prosent i Tinn. Samtidig kan det heller ikke sies å være noe overraskende, siden ugifte kvinner som ikke bodde hjemme eller ikke gikk på skole var disse kvinnene avhengig av å tjene penger for å få livet til å gå rundt. Gifte kvinner var som oftest forsørget av mann, hvis ikke mannen tjente dårlig eller var utsatt for noen skader.³²⁸

³²⁸ Hagemann m.fl. 2020: 260-282 & 344-346 (se spesielt på s. 281)

Figur 22

Næringsstrukturen i Mandal endret seg ikke i 1920, selv om Mandal gikk imot et industrisamfunn. Det var noen få kvinner som jobbet på Mandal Reperbane som spinnere og vevere og noen få andre kvinner som jobbet på Mandal spikerfabrikk. Det var fortsatt sånn at det var tertiærnæringen som klart var den dominerende blant ervervs-kvinnene i Mandal. Over 80 prosent var sysselsatt her. For Tinn vedkommende endret næringsstrukturen seg ved at Tinn med Rjukan ble et industrisamfunn hvor rundt 75 prosent av tinndølene bodde med sine 8530.³²⁹ Resten av Tinn var fortsatt i sterk grad preget av jordbruk.³³⁰ Av tabellen nedenfor var det det 15,5 prosent av kvinnene som var sysselsatt innenfor primærnæringen, dette tallet skal være litt høyere og gå på bekostning av tertiærnæringen. Grunnen er tjenestepiker og andre som var bosatte på gårder, har jeg her registrert inn under tertiærnæringen, hvis ikke de stod spesifikt med gårdsarbeid ved siden av. Men endringene er ikke så store, så primærnæringen hadde nok ikke kommet opp i 20 prosent uansett. Tertiærnæringen hadde nå blitt den klart største og innenfor denne næringen var over 75 prosent sysselsatt, dette skyldtes de mange tjenestepikene som jobbet med husstell og alle som var ansatte i butikker. Industrialiseringen som skjedde i Tinn fra 1907 fikk betydning, men da ved at flere kvinner ble ansatt som tjenestepiker i private hjem, arbeidet som butikkansatt eller som renholder for Hydro. Tinn hadde i 1920 et stort overskudd av menn og mange av disse var tilreisende som

³²⁹ NOS. VII. 39. 1922 (første hefte for folketellingen 1920): 18

³³⁰ Kjeldstadli 1943: 119-123

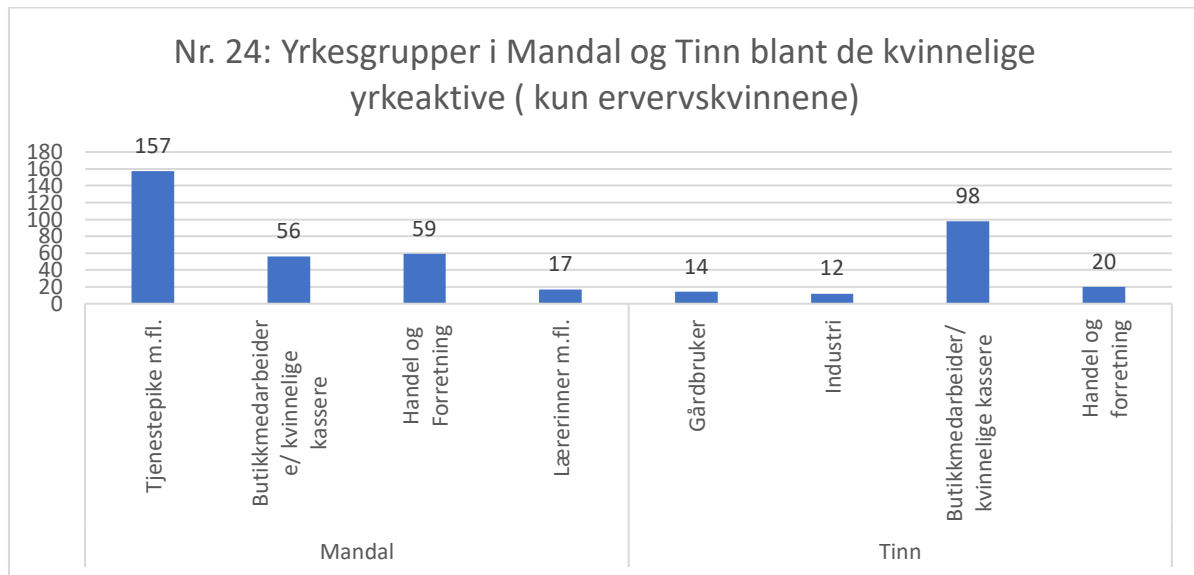
fikk jobb på Hydro i Salpeterfabrikken. Det var flere kvinner som arbeidet som butikkmedarbeider (gjelder butikkansatte og kvinnelige kasserere) enn kvinner som var sysselsatt innenfor sekundærnæringen (se tabell 23 og diagram 24). De aller fleste innenfor sekundærnæringen jobbet med søm og lignende arbeid.

Nr. 23: Næringsstrukturen i Mandal og Tinn basert på yrkeskvinnene (kun ervervskvinnene)		
Mandal		
Hovednæring	Antall	Prosent
Primærnæring	1	0,18
Sekundærnæring	86	15,87
Tertiærnæring	455	83,95
Tinn		
Hovednæring	Antall	Prosent
Primærnæring	140	15,50
Sekundærnæring	71	7,86
Tertiærnæring	692	76,64

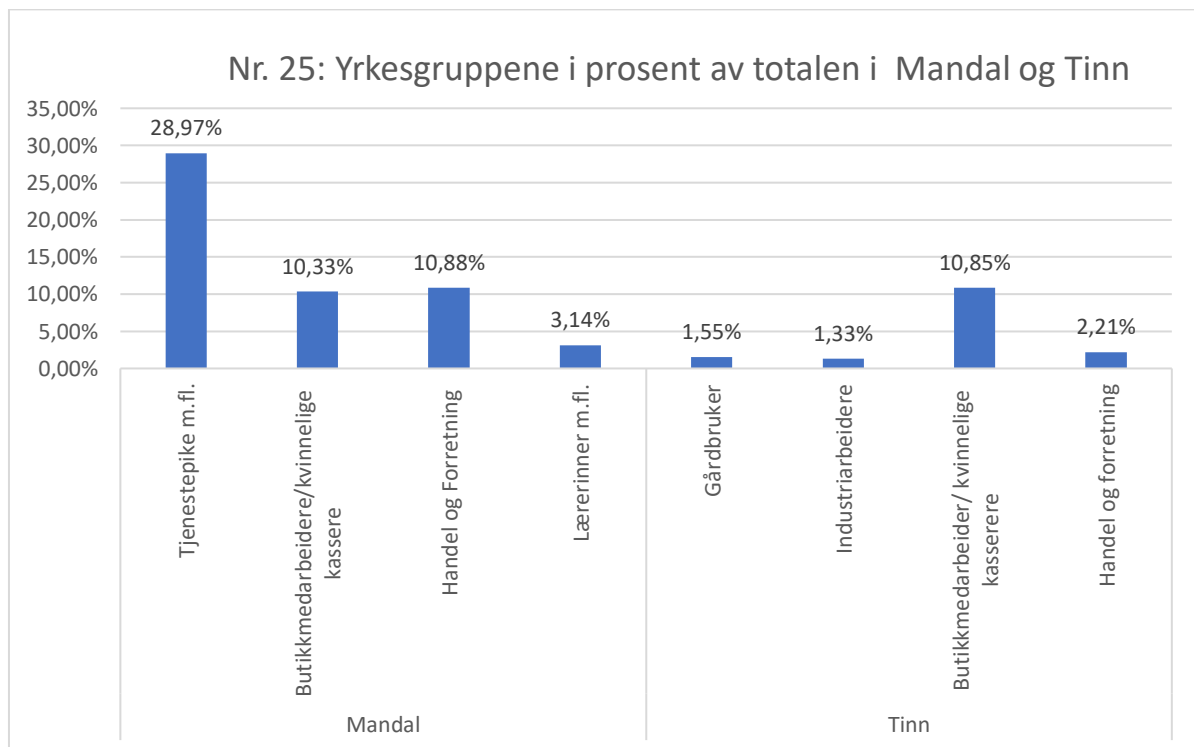
Figur 23

Av diagrammet nedenfor har jeg plukket ut noen få yrkesgrupper. Tjenespiker m.fl. inkludert husholdersker/husjomfru/husbestyrerinne utgjorde 29 prosent med 157 kvinner sysselsatt her og var fortsatt den største yrkesgruppen. Av butikkmedarbeidere (butikkansatte og kvinnelige kasserere) var det 56 kvinner, noe som tilsvarer litt over 10 prosent av alle yrkesaktive, i tillegg var det 59 kvinner som opplyste om at de drev enten med handel eller forretningsvirksomhet. Da har jeg også inkludert de som eiere og disse kvinnene utgjorde nesten 11 prosent. Hvis enn legger sammen disse to gruppene utgjorde de litt over 1/5 av alle yrkesaktive. Andre yrkesgrupper hvor kvinnene i Mandal arbeidet var søm med lignende arbeid, kontorarbeid og med rengjøring. Med industrialiseringen som skjedde i Mandal arbeidet enkelte kvinner her også. I Tinn var det 14 kvinner som var gårdbrukere, noe som tilsvarte 1,5 prosent av alle yrkesaktive. Kvinner var industriarbeidere i Tinn var veldig få, kun 12 kvinner. Da har jeg ekskludert en kvinner som jobber som nåtlerske. Av disse 12 kvinner jobbet fire som påleggerske, fire som setterske, to på dampvaskeri, en som brustapper og en som bokbinder. Ingen jobbet på fabrikkindustrien for Hydro, de kvinnene som var ansatt av Hydro jobbet som renholdere, stuepiker og noen få som kontoransatte. 98 av de yrkesaktive kvinnene var butikkmedarbeidere/kassere og prosentmessig var dette det samme

som Mandal. Men Tinn hadde få kvinner som drev med handel eller forretning, kun litt over 2 prosent var sysselsatt her. Dette var betydelig lavere enn Mandal. De resterende yrkesaktive kvinnene arbeidet som tjenestepiker enten på gårdsbruk eller i private hjem. Tjenesteyrket var den største yrkesgruppen i Tinn i 1920. Tinn hadde med sine 40 kvinner innenfor undervisning (da har medregnet kvinner som driver med musikk undervisning) det dobbelte av Mandal. Mandal hadde 17 kvinner innenfor undervisning.

Figur 24

Figur 25

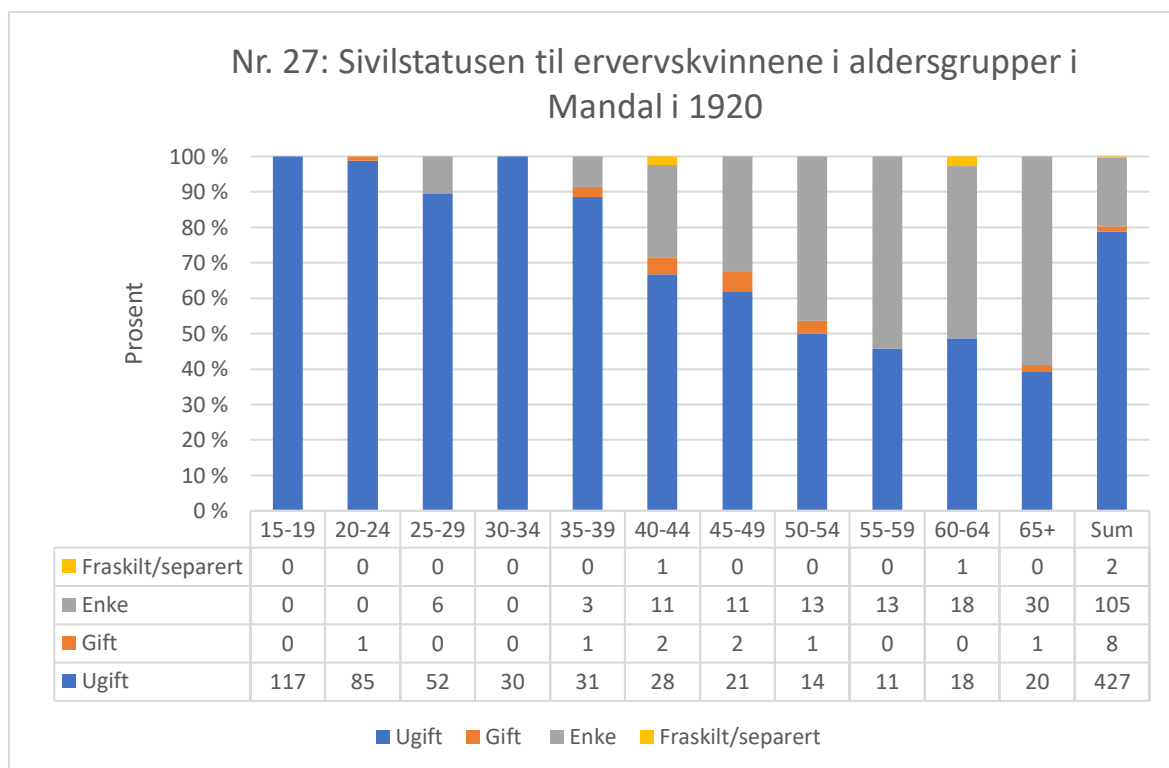
Blant de yrkesaktive kvinnene (ervert) som til sammen utgjorde 542 var det 472 som var ugifte. Dette tilsvarte nesten 80 prosent av alle yrkesaktive kvinner. Enker utgjorde 105 kvinner som tilsvarte nesten 20 prosent, gifte med sine 8 utgjorde litt over en prosent og separerte/fraskilte med sine 2 utgjorde under 0,5 prosent. Biinntekts-kvinnene skilte seg ut sammenliknet med erverts-kvinnene (yrkesaktive kvinnene) og dette ser vi på to grupper, nemlig de ugifte og gifte kvinnene. Mens de ugifte kvinnene utgjorde klart flest kvinner blant ervertskvinnene med sine snaue 80 prosent, var de ugifte kvinnene tredje størst blant biinntekts-kvinnene med sine snaue 17 prosent. For de gifte kvinnene derimot utgjorde de blant biinntektskvinnene 37 prosent, mens blant ervert-kvinnene kun 1,5 prosent. For Tinn som Mandal lå de ugifte kvinnene like oppunder 80 prosent. Enker var den nest største gruppen med 97 som tilsvareer snaue 11 prosent. Den tredje største gruppen var gifte med sine 62 kvinner og snaue 7 prosent. Men blant de gifte har jeg også regnet med kreaturstell, budeie og fjøsstell, uten disse var det 32 gifte kvinner. Som i Mandal var det også forskjell på erverts-kvinnene og biinntekt-kvinnene i Tinn. Blant erverts-kvinnene var det 80 prosent som ugift, mens blant biinntekts-kvinnene utgjorde de ugifte kvinnene 26,5 prosent. For de gifte kvinne forskjellene enda større, for mens de gifte kvinnene utgjorde snaue 7 prosent blant erverts-kvinnene, utgjorde de 2/3 av biinntekts-kvinnene. Den største forskjellen på Mandal og Tinn var hvor stor rolle de fraskilte/separerte kvinnene spilte inn. På begge steder var denne gruppen den klart minste og utgjorde en liten faktor. I Tinn spilte de fraskilte/separerte kvinnene liten rolle med sine 24 (2,66 prosent). mens i Mandal var denne gruppen betydningsløs med kun to stykker (0,37). Tinn hadde 12 ganger flere enn i Mandal, selv om antallet kvinnelige yrkesaktive var under det dobbelte.

Nr. 26: Yrkesaktive og deres sivilstatus i Mandal og Tinn 1920 i prosent og antall i parentes		
Mandal		
Sivilstatus	Ervert	Biinntekt
Ug	78,78 % (472)	16,95 % (10)
Gift	1,48 % (8)	40,68 % (24)
Enke	19,37 % (105)	37,29 % (22)
Separert/Fraskilt	0,37 % (2)	5,08 % (3)
Sum	100 % (542)	100 % (59)
Tinn		
Sivilstatus	Ervert	Biinntekt
Ug	79,73 % (720)	26,41% (14)

Gift	6,87 % (62)	66,04 % (35)
Enke	10,74 % (97)	5,66 % (3)
Separert/Fraskilt	2,66 % (24)	1,89% (1)
Sum	100% (903)	100 % (53)

Figur 26

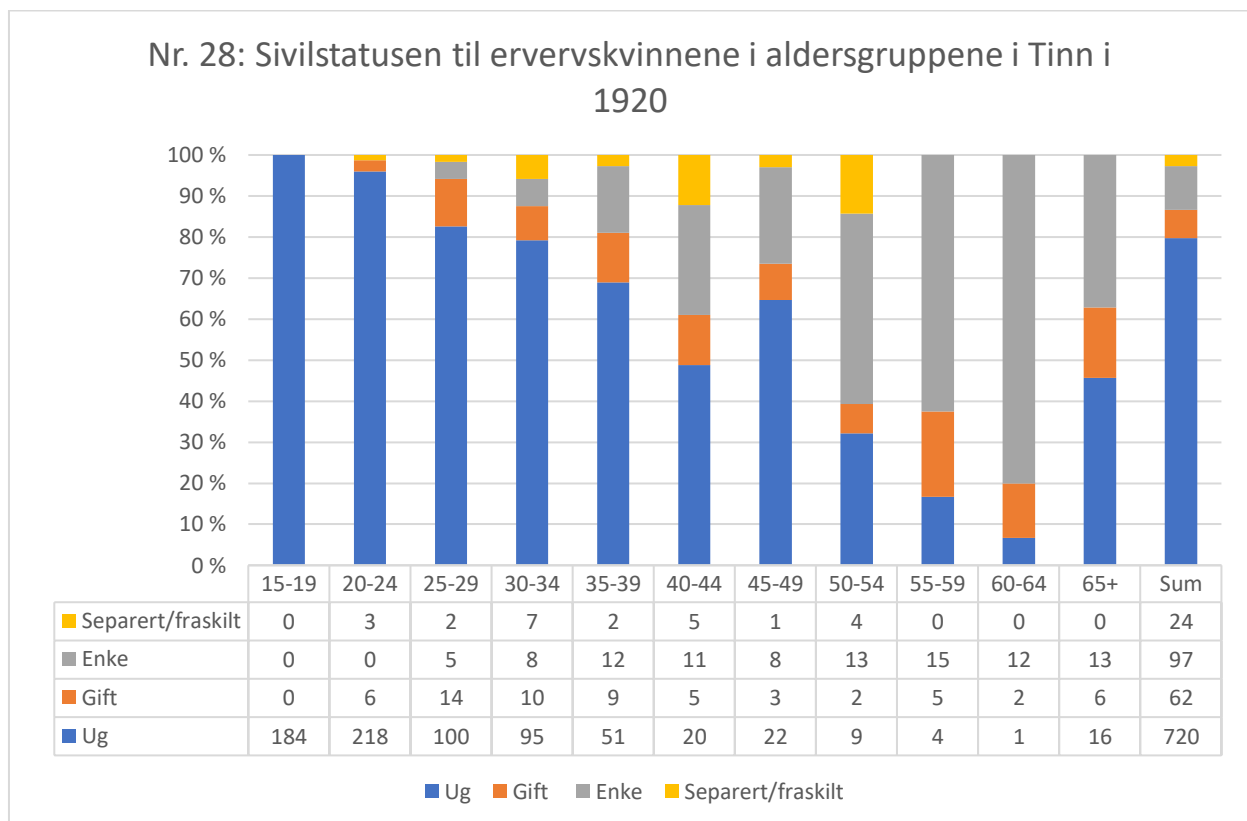
Som diagram 27 viser var de ugifte kvinnene i klart flertall når det gjaldt kvinnene i aldersspennet 15-39 år. Både i aldersgruppen 15-19 og 30-34 utgjorde de ugifte kvinnene alle sammen. Antallet yrkesaktive synker betydelig etter de to første aldersgruppene og ved at de ugifte kvinnene dominerer her, så tar de en stor andel totalt sett her og dermed så blir de så overlegne i forhold til de andre. Etter aldersgruppen 35-39 år faller prosentandelen ugifte for hver aldersgruppe utenom 60-64, hvor det er en liten stigning. Da prosentandelen til de ugifte kvinnene begynner å falle, så stiger andelen til enkene. I de to siste aldersgruppene er det enkene som utgjør flest med sine 48 kvinner imot de ugifte 38 kvinner.

Figur 27

De ugifte kvinnene i Tinn var det som dominerte de yngste aldersgruppene, spesielt de to yngste hvor de hadde over 90 prosent. I de to yngste aldersgruppene var det 402 ugifte kvinner, noe som tilsvarte 44,50 prosent av alle yrkesaktive i Tinn. I de to neste aldersgruppene 25-29 år og 30-34 år var det en liten nedgang i prosentandelen til de ugifte,

men de lå på over 80 prosent blant 25-29 år og litt under 80 prosent for 30-34 år. Utenom aldersgruppen 40-44 år lå prosentandelen til de ugifte kvinnene på godt over 50 år til og med aldersgruppen 45-49 år. Deretter overtar enkene utgjør den største gruppen i de tre neste aldersgruppene. I den eldste aldersgruppen var igjen de ugifte kvinnene den største gruppen, men utgjorde under 50 prosent. Det var de fire første aldersgruppene som gjorde at de ugifte kvinnene dominerte totalt blant yrkeskvinnene i Mandal.

Figur 28

5.3 Sammenligning med Kristiania og Trondhjem

Kristiania var fortsatt i 1920 Norges største industriby, det ser enn av tallene som jobbet i industrien. Kristiania hadde av jern- og metall arbeidere 25 prosent av alle i Norge, 29 prosent i næring og nytelse, bekledning 56 prosent, tekstil 21 prosent og til slutt grafisk 52 prosent.³³¹ Men Kristiania hadde likevel en fallende tendens. I 1895 var 25 prosent av arbeidertallet til bedrifter under Fabrikktilsynet i Kristiania, i 1900 hadde prosenten krypet ned til 20 prosent, mens i 1920 var den nede i 18 prosent.³³² Av yrkesbefolkningen (menn og kvinner) så var i 1920 industrien som dominerte, av en yrkesbefolkning på over 130 000 var ca. 50 000

³³¹ Kjeldstadli 1990: 185

³³² Kjeldstadli 1990: 205

sysselsatt her. Den nest største næringen var forretningsvirksomhet som hadde godt over 30 000.³³³ I 1900 var innbyggertallet 227 079 og utenom en liten periode med nedgang til 1905 så steg innbyggertallet. I 1920 passerte Kristiania 260 000 og med Aker ved siden av bodde det nå 313 763 i dette området.³³⁴ Kristiania hadde rett i underkant av 10 prosent av Norges befolkning i 1920.³³⁵

Trondhjem som Kristiania opplevde en befolkningsvekst mellom 1900-1920. I Trondhjem hadde folketallet steget til 55 030 innbyggere.³³⁶ Grunnen til det økte folketallet skyldtes at Trondhjem ble et knutepunkt når det gjaldt samferdsel og handel. Jernbanene ble bygget ut på 1880-tallet og dermed så fikk Trondhjem kontakt med Kristiania og Sverige. I 1921 ble Dovrebanen åpnet. I tillegg begynte hurtigruta å legge til kai i 1893.³³⁷ Som Rolf Danielsen nevnte i sitt bind om Trondhjems historie vokste fiskeindustrien, spesielt fram til første verdenskrig. Men Trondhjem ble først og fremst en import by. Det skyldtes at område utenfor Trondhjem, jordbruksområde gikk over til en markedsøkonomi og dermed avhengig av et marked. Trondhjem fungerte som et distribusjon senter for områdene rundt.³³⁸ Trondhjem ble ikke som hovedstaden Kristiania noe stort industriområde. Men det skal sies at Trondhjem hadde en av landets største industribedrifter (Trondhjems Mekaniske Verksted) og nest største verdt med ca. 800.³³⁹ I 1920 hadde Kristiania 55 849 yrkesaktive kvinner av en kvinnelig befolkning på 112 485. De yrkesaktive kvinnene utgjorde nesten 50 prosent. 68 kvinner (0,0012 prosent) hørte til primærnæringen, 16 847 (30,12 prosent) til sekundærnæringen og 38934 (69,71 prosent) kvinner tilhørte tertiærnæringen.³⁴⁰ Dette gjorde byen til Norges tredje største byen etter Kristiania og Bergen. Trondhjem var tallet på yrkesaktive kvinner 9068 av en kvinnelig befolkning på 21 542. De utgjorde 42,09 prosent, noe som var betydelig mindre enn i Kristiania. 19 kvinner (0,20 prosent) var sysselsatt innenfor primærnæringen, 1957 kvinner (21,58 prosent) var sysselsatt innenfor sekundærnæringen, mens 7092 kvinner (78,20 prosent) var sysselsatt innenfor tertiærnæringen.³⁴¹

Kristiania hadde et betydelig høyere prosentandel kvinner i arbeid sammenliknet med Mandal og Tinn og noe høyere enn Trondhjem. Det som spesielt skilte Kristiania ut var fortsatt det

³³³ Kjeldstadli 1990: 169

³³⁴ Kjeldstadli 1990: 154

³³⁵ NOS. VII. 39. 1922 (første hefte for folketellingen 1920): 1 & 13

³³⁶ NOS. VII. 39. 1922 (første hefte for folketellingen 1920): 13

³³⁷ Kirkhusmo & Stugu i Sandnes m.fl. 1992: 53-55

³³⁸ Kirkhusmo & Stugu i Sandnes m.fl. 1992: 55-57

³³⁹ Kirkhusmo & Stugu i Sandnes m.fl. 1992: 56

³⁴⁰ NOS. VII. 131. 1924 (ellefte hefte for folketellingen 1920): 188-189

³⁴¹ NOS. VII. 131. 1924 (ellefte hefte for folketellingen 1920): 194-195

høye antallet kvinner som jobbet innenfor industrien. Selv om Kristiania ikke hadde like dominerende posisjon som 20 år tidligere var fortsatt hovedstaden Norges industrihovedsete. Mandal hadde fått noe industri, men sammenliknet med Kristiania var dette ingenting og kvinnene i Mandal utgjorde en beskjeden del av de industriansatte. For Tinn vedkommende hadde industrialiseringen ført til mange nye industriarbeidsplasser for et kjønn, nemlig det mannlige kjønn. Det fantes i 1920 i Tinn noen få kvinner innenfor industrien, men disse jobbet ikke for Hydro. Det var Rjukan Dagblad som hadde flest ansatte industriarbeidere med sine 8. De kvinner som var ansatt i Hydro jobbet som renholdere eller stuepiker med liknende arbeid. Kristiania, Trondhjem og Mandal hadde likevel noe til felles og det var at mange av kvinnene var sysselsatt innenfor næringsliv og varehandel både som eiere og som arbeidere ved å være ansatt i en butikk. Tinn hadde få kvinner som drev med handel og forretning, men mange butikkansatte.

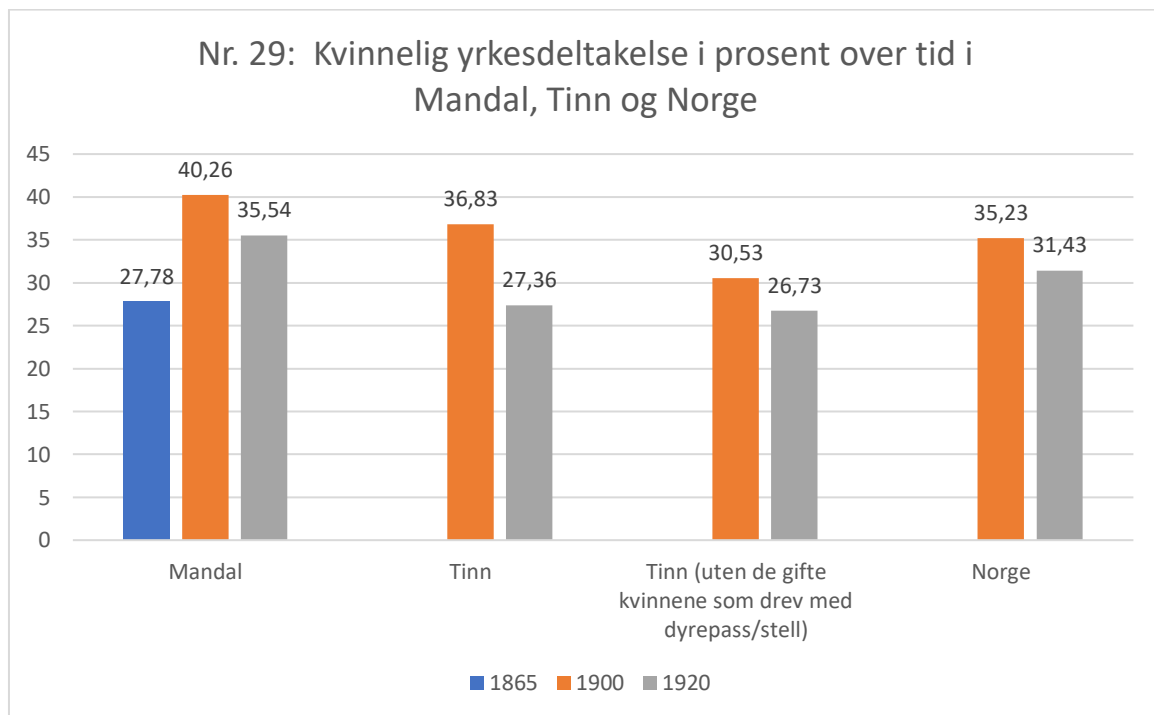
5.4 Kapittel konklusjon

I 1920 hadde både Mandal og Tinn forandret seg sammenliknet med 1900. Om ikke Mandal i 1920 var et industristed, så skulle ikke det gå mange årene til. Skipsfarten sin storhetstid var forbi og utvandringen til Amerika var ikke like høy som tidligere og befolkningsmessig var Mandal nå på sitt laveste. Tinn hadde nå blitt et todelt samfunn, hvor jordbruket dominerte tre sogn, mens i det fjerde sognet dominerte industrien. Tinn mangedoblet befolkningen sin etter det at industriutbyggingen begynte i 1907. Rjukan vokste opp som en konsekvens av denne industriutbyggingen og det var her Såheim kraftstasjon og salpeterfabrikken lå. I 1920 var det klart flest kvinner sysselsatt innenfor tertiærnæringen både i Mandal og Tinn. Selv med industriens inntog, var likevel sekundærnæringen beskjeden i forhold til tertiærnæringen for de kvinnelige yrkesaktive begge steder. Hydro hadde mange kvinnelige sysselsatte, men disse jobbet renholdere og stuepiker med lignende arbeid. Tertiærnæringen vokste på bekostning av primærnæringen og primærnæringen hadde blitt betydelig mindre sammenliknet med 1900. Tjenestepiker m.fl. var den største yrkesgruppen i Mandal og det samme gjaldt Tinn med tjenestepiker hos gårdbruker og budeier. Handel- og forretningslivet sysselsatte mange kvinner begge steder, men forskjellen på Mandal og Tinn var at Mandal hadde betydelig flere kvinner som drev med handel og forretninger.

Både Mandal og Tinn opplevde å bli industrialisert i perioden 1900-1920. Mandal hadde i løpet perioden fått betydelig færre innbyggere pga. utvandringen. Om ikke Mandal var et klassesamfunn i 1920, så var det ikke langt unna. Det «vertikale» bånd var blitt erstattet av «horisontale» bånd. Flere kvinner arbeidet innenfor immateriell virksomhet og selv om de næringsdrivende kvinnene hadde falt i antall, var prosenten ca. den samme som for 20 år siden. Middelklasse yrkene for kvinner hadde etablert seg i Mandal. Noen kvinner kom også til å arbeide innenfor industrien. Tinn gikk fra å være et utpreget bondesamfunn til å bli et samfunn på den ene siden sterkt preget av industri, mens resten av Tinn fortsatt var dominert av jordbruket. Yrkesmangfoldet ble større, men få kvinner som arbeidet som industriansatte. Tinn hadde fullført overgangen fra stand- til klassesamfunn gjennom det nye samfunnet som oppstod på Rjukan. Det «vertikale» bånd som hadde preget jordbrukssamfunnet ble nå erstatt av det «horisontale» bånd.

Kap. 6 Komparasjon mellom Mandal og Tinn

Så langt har jeg fokusert på hver enkelt folketelling, skal nå gjøre en komparasjon mellom Mandal og Tinn for å se på likheter og forskjeller mellom begge steder når det gjelder den kvinnelige yrkesdeltakelsen. Samtidig skal jeg også legge frem hvordan den kvinnelige yrkesdeltakelsen utviklet seg over tid i Mandal og Tinn, vil også trekke inn yrkesdeltakelsen i Norge. Tallene som diagrammene nedenfor er hentet ovenfor fra kap. 2-5. I tillegg vil jeg gå inn på overgangen fra stand- til klassesamfunn i Mandal i et eget delkapittel. Det mest naturlige er begynne med yrkesdeltakelsen og hvordan den utviklet seg over tid.

Figur 29

Yrkesdeltakelsen blant kvinnene i Mandal økte betydelig fra snaue 28 prosent i 1865 til litt over 40 prosent i 1900. Etter å ha studert 1900 folketellingen, så er nok ikke dette tallet helt reelt. Grunnen er alle de unge kvinnene som har oppført tjenestepike eller lignende arbeid som sin erverv/livsstilling. Hvis jeg i tillegg hadde sett på familiestatusen til disse kvinnene hadde en god del blitt fjernet, kanskje opptil 50 kvinner. Da hadde prosenten dalt ned til 37, noe som er en del lavere enn min. I realiteten vært nok prosenten mitt i mellom det som jeg oppgir og det konservative anslaget på 37 prosent. Etter at yrkesaktiviteten blant kvinnene økte mye mellom 1865-1900, så sank yrkesaktiviteten mellom 1900-1920 fra litt over 40 prosent i 1900 til 35,5 i 1920. Tinn hadde noe lavere yrkesdeltakelse enn Mandal med sine snaue 37 prosent i 1900. I Mandal hadde den kvinnelige yrkesdeltakelsen godt ned fra 40,26

prosent i 1900 til 35,54 prosent i 1920. Enda mer hadde den kvinnelige yrkesdeltakelsen godt ned i Tinn, fra 36,83 i 1900 til 27,36 prosent i 1920. Men om jeg sammenligner med de offisielle tallene for 1920, så skiller ikke mine tall seg noe ut. Det offisielle tallet for Mandal var 527 yrkesaktive kvinner av 1492, noe som gir en prosent på 35,32. For Tinn var det offisielle tallet en del lavere enn mitt med 830 yrkesaktive kvinner, men prosenten var så vidt lavere med 25,65 prosent.³⁴² En grunn til forskjellen ligger i at jeg regner tilstedeværende kvinner, mens folketellingshefte regner hjemmehørende kvinner.³⁴³

Årsaken til dette mener jeg ligger i antallet gifte kvinner. Som Melby skriver ble ca. 2 prosent av alle husmødre regnet som yrkesaktive etter folketellingen.³⁴⁴ Den samme prosenten opererer folketellingshefte fire med for yrkesstatistikk for 1950 folketellingen.³⁴⁵ I Mandal var det 505 husmødre,³⁴⁶ av alle kvinner over 15 år som var 1492 kvinner, utgjorde husmødrene en prosentandel på 33,87 %.³⁴⁷ Tinn hadde blant kvinnene over 15 år 1911 husmødre av 3235 kvinner, noe som gir en prosent på litt over 59.³⁴⁸ Mandal hadde flere kvinner per mann og dermed var antallet gifte også lavere enn i Tinn. De stedene med færre gifte kvinner hadde en høyere yrkesdeltakelse blant kvinnene. Både Christiania og Trondhjem hadde begge godt over landsgjennomsnittet og her var det som Mandal relativt få husmødre i forhold til resten av den kvinnelige befolkningen.³⁴⁹ Sammenliknet med Norge lå den kvinnelige yrkesdeltakelsen i Mandal litt over landsgjennomsnittet både i 1900 og 1920. Årsaken til at landsgjennomsnittet lå så lavt for kvinner var at de gifte kvinnene ble regnet som husmødre. Spesielt gjaldt dette gifte kvinner på landet som jobbet i primærnæringen hvor bare 1 prosent ble regnet som yrkesaktiv.³⁵⁰ Hvis jeg fjerner alle gifte kvinnene oppført med kreaturstell, seterstell og fjøsstell i Tinn blir yrkesdeltakelsen noe lavere, ingen av disse ble regnet som yrkesaktive i 1920 ifølge folketellingshefte ti i 1920 folketellingen.³⁵¹ Dette spilte inn for den kvinnelige yrkesdeltakelsen på landsbasis, ikke bare i 1920, men også for de tidligere tellingene.

³⁴² NOS. VII. 131. 1924 (ellefte hefte for folketellingen 1920): 132-133 & 192-193

³⁴³ NOS. VII. 39. 1922 (første hefte for folketellingen): 57 & NOS. VII. 131. 1924 (ellefte hefte for folketellingen 1920): 132-133

³⁴⁴ Melby i Hagemann m.fl. 2020: 345

³⁴⁵ NOS XI 323 1959 (fjerde hefte for folketellingen 1950): 28

³⁴⁶ Slettan 2006: 36

³⁴⁷ NOS. VII. 131. 1924 (ellefte hefte for folketellingen 1920): 192-193

³⁴⁸ NOS. VII. 131. 1924 (ellefte hefte for folketellingen 1920): 132-133

³⁴⁹ NOS. VII. 131. 1924 (ellefte hefte for folketellingen 1920): 132-133 & 192-193

³⁵⁰ Melby i Hagemann m.fl. 2020: 346

³⁵¹ NOS. VII. 111. 1924 (tiende hefte for folketellingen 1920)

Hvorfor nedgangen i yrkesdeltakelsen fra 1900-1920? Både i Mandal og Tinn og på landsbasis falt den kvinnelige yrkesdeltakelsen en god del. I kapitel to har jeg vært inne på to årsaker til at yrkesdeltakelsen falt i Norge, nemlig utdanning og alderdom. Selv om jeg ikke har tallmaterialet mener jeg disse to forklaringer er plausible (troverdige)³⁵² både for Mandal og Tinn i 1920. Har sett at flere unge kvinner har stått oppført med skolegang som sitt erverv/livsstilling og at det være færre voksne i Mandal som var yrkesaktive i forhold til i 1900. I 1900 var det 63 kvinner over 65 år som var yrkesaktiv imot 51 i 1920. For Tinn så er det litt vanskeligere å beregne pga. den store folkeveksten som skjedde, men i 1900 var tallet 19 imot 35 i 1920, så det kan være en forklaring eller at folk fikk bedre helse her og kunne stå lenger i arbeid. Innflytterne til Tinn var gjerne unge menn i sin beste alder som flyttet til Tinn mellom 1907-1920,³⁵³ men jeg har sett også flere familier i folketellingen som hadde tatt veien til Tinn for at mannen skulle arbeide på fabrikkindustrien på Rjukan.

En tredje årsak mener jeg ligger i endringen som skjedde med folketellingsskjemaet. I 1900 spurte folketellingsskjemaet etter erverv og livsstilling, det endret seg i 1920. Nå var statistikerne ute etter både erverv og bierverv/biinntekt, det som på moderne kan kalles fulltid og deltids arbeid. Dette mener jeg var en medvirkende årsak til at yrkesdeltakelsen blant kvinner ble falt mellom 1900-1920. Flere av de som ble regnet som yrkesaktive i 1900 ble 1920 kategorisert som deltidsarbeidene kvinner. Hege Roll-Hansen er inne på det samme: «Resultatet var likevel det stikk motsatte: informasjon om gifte kvinners arbeid som tidligere kanskje ble notert i ervervsrubrikken, var nå tilbøyelig til å havne i biervervsrubrikken.»³⁵⁴ Roll-Hansen påpeker videre «Dette forsterket den allerede betydelige gravitasjonen mot kategorien husmor, for gifte personer av hunkjønn.»³⁵⁵

Forskjellen i den kvinnelige yrkesdeltakelsen mellom Mandal og Tinn økte betydelig mellom 1900-1920, fra ca. 2,5 prosent til litt over 8 prosent, hovedårsaken var pga. det høye antallet gifte kvinner som det fantes i Tinn, flere gifte kvinner ga færre yrkesaktive kvinner. Men en annen årsak til at forskjellene mellom Mandal og Tinn økte skyldtes endringer som ble gjort med folketellingsskjemaet fra 1900 til 1920. I 1900 så har jeg kun sett på hvilke erverv/livsstilling kvinnen oppga at hun hadde, siden dette folketellingsskjemaet ikke spør etter hvem kvinnen jobbet for. Kun noen få kvinner oppgir hvor eller hvem de arbeidet for i erverv/livsstilling rubrikken. I 1920 folketellingen endret dette seg, ved at først kvinnen. I

³⁵² Store norske leksikon 2020

³⁵³ Dahl 1983: 72-73 & 331

³⁵⁴ Roll-Hansen 2012: 181

³⁵⁵ Roll-Hansen 2012: 181

Mandal var det lettere enn i Tinn å skille mellom hjemmeværende døtre og slektninger som arbeidet hjemme, først og fremst gjaldt dette for landbruksområdet i Tinn. Eksempelet på dette kan være en søster som arbeidet på gården til broen sin enten som tjenestepiker eller som budeie m.fl. I utgangspunktet ville jeg regnet henne som en yrkesaktiv kvinne, hvis hun tjente penger, men her har jeg prøvd å følge folketellingen med å skille mellom de som arbeidet for private og de som arbeidet for familien. Samtidig kommer spørsmålet om hvis den hjemmeværende dattera eller slektningen står oppført med en tittel som tjenestepike på gård, hvorfor skal hun regnes som yrkesaktiv og ikke bondekona? Derfor valgte jeg å følge folketellingen etter beste evne. Dermed er jeg til dels enig med kritikken som Margarete Bonnevie hadde imot 1920 folketellingen. Bonnevie mente at blant de gifte kvinnene var yrkesdeltakelsen opp mot 35 prosent. Hennes utregninger viser en mange-dobling av yrkesdeltakelsen blant gifte kvinner i forhold til statistikerne: «Statistikerne vil ha oss til å tro, skriver hun, at ikke mer enn 3-5 % av de gifte kvinnene arbeider full- eller deltid.»³⁵⁶ Bonnevie foreslo at folketellingen skulle spørre etter antall timer folk brukte på sine «beskjeftigelser», for å finne ut om kvinnen var yrkesaktiv eller ikke.³⁵⁷ Jeg mener at i tillegg burde folketellingen spurt mer spesifikt om personen hadde lønnsinntekt eller ikke. Med disse to tiltakene mener jeg at det ville være mye lettere å finne ut hvor mange yrkesaktive kvinner det var i Norge på denne tiden.

Næringsstrukturen endret seg lite for yrkeskvinnene i Mandal og mye for yrkeskvinnene i Tinn, men det vil likevel være nyttig å gjøre en komparasjon. Grunnen til dette har med industrialiseringen som skjedde i Tinn og hvilken påvirkning dette hadde på næringsstrukturen og deretter sammenlikne dette med Mandal. Den første hovednæringen det er naturlig å begynne med er primærnæringen. Primærnæringen holdt seg beskjeden i Mandal og lå under 1 prosent mellom 1865-1920. Som jeg var inne på i kapitel tre her, prosentene for høy når det gjelder primærnæringen, hvis jeg kun skulle godt ut ifra de som faktisk bodde fast i Mandal og som ikke var her midlertidig. Siden ikke jeg har gjort dette blir prosentene høyest her, uten de midlertidig ville den ligget på rundt 0,5 prosent.

For Tinn var det ikke noe overraskende at prosentene var høyest i 1900. Da var Tinn fortsatt et jordbrukssamfunn, som bestod av næringer som faller inn under jordbruk og skogbruk. Uten de gifte kvinnene innenfor kreaturstall og seterstell ville prosentene ligget like under 80. Etter industrialiseringen var tallet nå nede i 15,5 prosent i 1920. Som jeg nevnte ovenfor i kapitel

³⁵⁶ Roll-Hansen 2012: 184

³⁵⁷ Roll-Hansen 2012: 184

fire, så ligger prosenten noe høyere, maksimalt på 20 prosent. Før Rjukan ble etablert, hadde Dal sogn færrest innbyggere av de fire sognene i Tinn herred. Etter industrialiseringen hadde dette sognet allerede i 1910 flere enn de tre andre sognene til sammen. Ti år senere var skjevheten enda større, nå bodde nesten 4/5 tinndøler i Dal sogn.³⁵⁸ De nye innflytterne tok seg jobb i industrien på Rjukan og det var flest menn som reiste nå til Tinn.³⁵⁹ For Norge var ikke resultatet like drastisk som for Tinn, siden her var det snakk om hele landet. Men industrialiseringen og urbaniseringen førte til at kvinnen flyttet til byer/tettsteder, der det ventet bedre betalte jobber og flere yrkesmuligheter.³⁶⁰ Fra 1875-1920 ble primærnæringen redusert fra den største til den minste hovednæringen, så vidt passert av sekundærnæringen.³⁶¹ Så skal det sies at disse tallene juger, siden gårdbruker koner ikke ble registrert som yrkesaktiv.³⁶² Det samme må sies for Tinn, hvor det var flere mannlige gårdbrukere i 1920 og hvor jeg regner med at de aller fleste var gift.³⁶³ Grunnen til at jeg ikke har registrert dem går rett og slett på tittelen disse kvinnene hadde. Når enn både regner kvinner og menn var fortsatt primærnæringen størst i 1920, noe som sier litt om overtallet av menn som ble regnet som sysselsatt innenfor primærnæringen.³⁶⁴

³⁵⁸ Kjeldstadli 1943: 120

³⁵⁹ Dahl 1983: 331

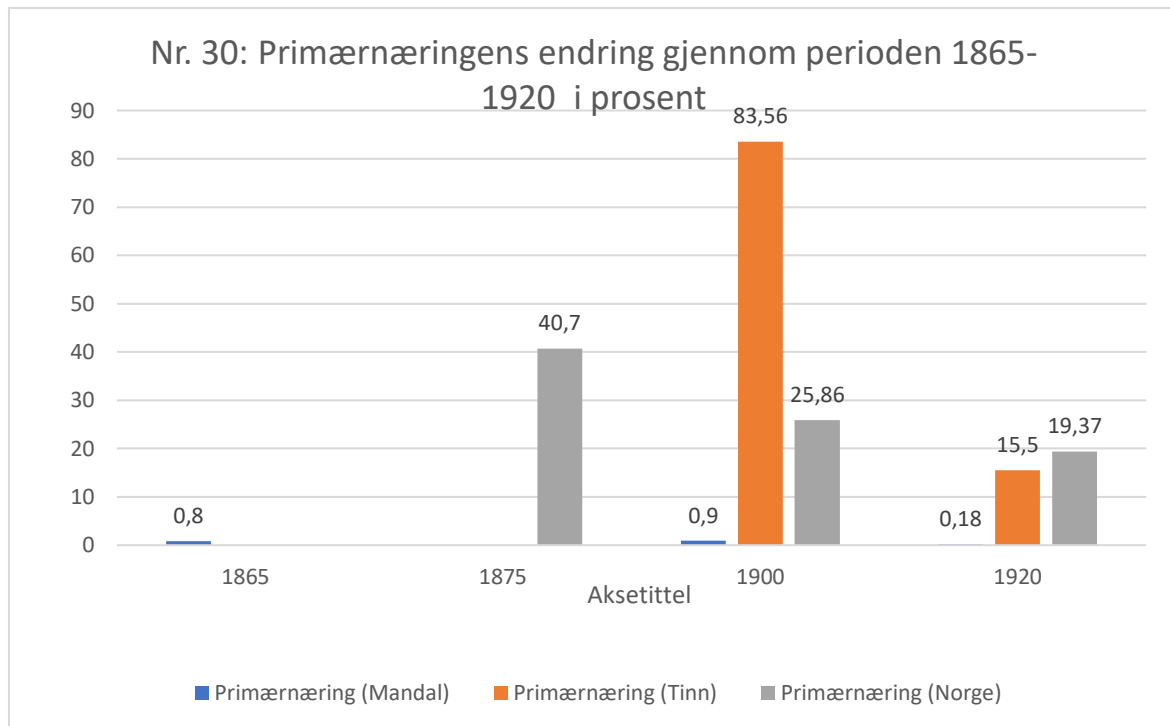
³⁶⁰ Hagemann i Hagemann m.fl. 2020: 229 & 267-268 & NOS XII 245 1969 (historisk statistikk 1968): 33

³⁶¹ NOS XI 323 1959 (hefte fire for 1950 folketellingen): 31

³⁶² Melby i Hagemann m.fl. 2020: 363

³⁶³ NOS. VII. 131. 1924 (ellefte hefte for folketellingen 1920): 132

³⁶⁴ Hope 1972: 13 (Hope oppgir antall årsverk i 1930), NOS XI 323 1959 (hefte fire for 1950 folketellingen): 31 & NOS XII 245 1969 (historisk statistikk 1968): 30

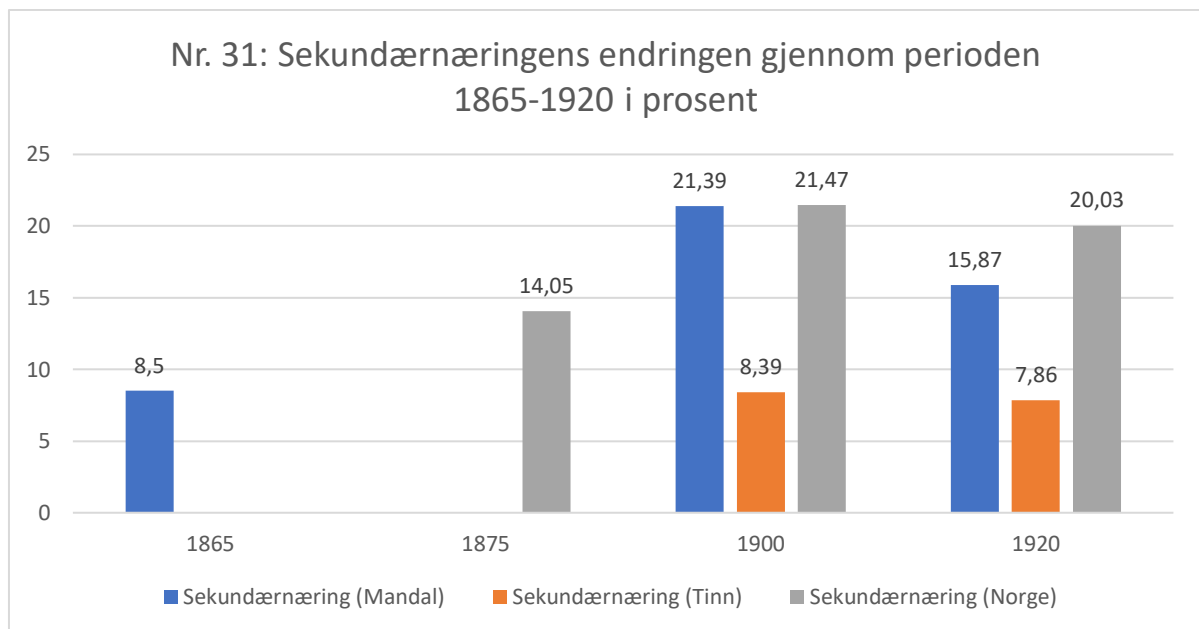

Figur 30

Utviklingen i sekundærnæringsen for yrkeskvinnene i Mandal ligner mye på utviklingen som skjedde i Norge på landsbasis. Fra 1865-1900 økte kvinnelige sysselsatte i sekundærnæringsen i Mandal med 2,5 gang. I Norge økte sekundærnæringsen ikke så mye mellom 1875-1900, men som i Mandal nådde landsgjennomsnittet sin topp i 1900. Mens sysselsetningen innenfor sekundærnæringsen holdt seg jevnt i Norge med en litt synkende trend. For Mandal falt prosenten i samme periode fra 21,39 prosent til 15,87 prosent. Ifølge tabellene som Slettan bruker tredoblet fabrikkindustrien seg i antall fra 100 personer i 1910 til 323 i 1920.³⁶⁵ Sammen med håndverk/småindustri utgjorde fabrikkindustrien snaue 23 prosent av alle voksne (15+) i Mandal.³⁶⁶ Som jeg skrev i kapittel fem var det noen få kvinner i Mandal som jobbet i industrien enten for Mandal Reperbane som veverske og spinnerske eller på spikerfabrikken. Antallet som jobbet med søm og liknende arbeid gikk betydelig ned fra 1900-1920 og dette påvirket nedgangen til sekundærindustrien. Selv med industrialiseringen som skjedde på Rjukan økte ikke prosenten blant kvinner i sekundærnæringsen. Selv om Tinn hadde betydelig flere industriarbeidsplasser enn Mandal, var det ikke kvinnene som ble ansatt her. Derfor var prosenten så lav her, siden kvinnene jobbet innenfor den tredje hovednæringsen istedenfor.

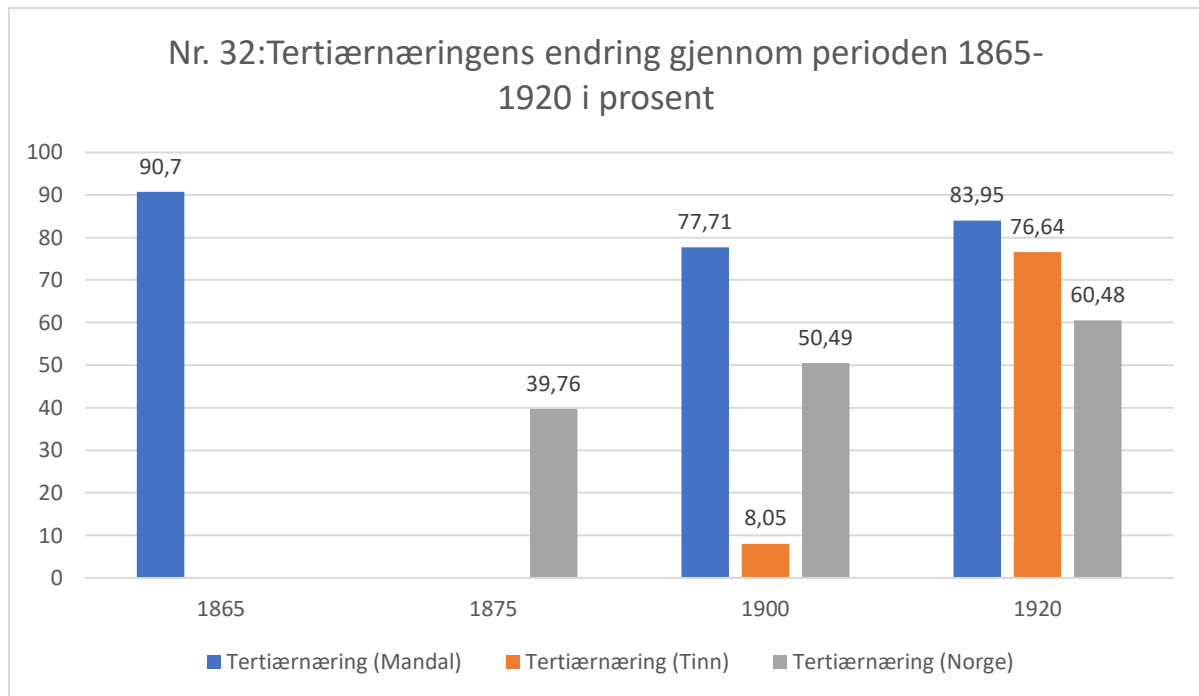
³⁶⁵ Slettan 2006: 365

³⁶⁶ Slettan 2006: 365

Figur 31

Tertiærnæringen i Mandal stod sterkt blant de kvinnelige yrkesaktive gjennom hele perioden. Grunnen til den høye andelen i 1865 var pga. de mange unge tjenestepikene og fordi det var få som jobbet innenfor andre yrker. Selv med nedgangen i 1900 var det fortsatt sånn at snaue 78 prosent var sysselsatt innenfor tertiærnæringen. For Tinn var utviklingen noe annerledes enn i Mandal. At det var få kvinner som var sysselsatt innenfor tertiærnæringen i 1900 var ikke noe overraskende med tanke på at Tinn var et jordbrukssamfunn. Med industrialiseringen så kom det en rekke nye yrkesmuligheter for kvinner som ikke hadde vært før. Kvinner jobbet i butikker, det var mange som jobbet som renholdere for Hydro og tjenestepiker som drev med husstell for private hjem økte betydelig. For landsgjennomsnittet for kvinnelige yrkesaktive i Norge ble tertiærnæringen den næring hvor flest kvinner ble sysselsatt, men sammenlignet med Mandal og Tinn så var det prosentvis færre og som jeg var inne på ovenfor skyldtes dette at flere jobbet innenfor primærnæringen og sekundærnæringen.

Figur 32

Sammenligner jeg med de offisielle tallene for 1920, så ser disse litt annerledes ut. Av de kvinnelige yrkesaktive i Mandal ifølge den offisielle statistikken arbeidet en kvinne innenfor primærnæringen, noe som gir en prosent på 0,19 %. Sysselsatte innenfor sekundærindustrien utgjorde til sammen 113 kvinner, som gir en prosent på 21,44 %. For tertiærnæringen var tallet 413, utgjør i prosent 78,37 %.³⁶⁷ For Tinn vedkommende var det 91 kvinner sysselsatt innenfor primærnæringen, noe som gir en prosent på 10,96 %. 88 kvinner arbeidet innenfor sekundærnæringen, en prosent på 10,60 %. Av de 88 kvinne jobbet 84 i fabrikkindustrien, mens 4 kvinner drev med håndverk. De resterende kvinnene som utgjorde 651 arbeidet innenfor tertiærnæringen, en prosent på 78,43 %.³⁶⁸

Grunnen til at de offisielle tallene i 1920 folketellingshefte skiller seg fra mine tall ligger i tolkningen. Tor Skoglund skriver: «De siste årene har det også foregått en outsourcing av virksomhet ved at eksempelvis regnskap, kantinedrift og renhold er overført fra industribedrifter til tjenesteytende bedrifter.» Videre påpeker Skoglund at: «I statistikken vil dette slå ut i redusert sysselsetting i industrien og økt sysselsetting i tjenesteytende næringer.»³⁶⁹ Alle som jobbet i industrifabrikken, selv om de ikke hadde noe å gjøre med

³⁶⁷ NOS. VII. 131. 1924 (ellefte hefte for folketellingen 1920): 192-193

³⁶⁸ NOS. VII. 131. 1924 (ellefte hefte for folketellingen 1920): 132-133

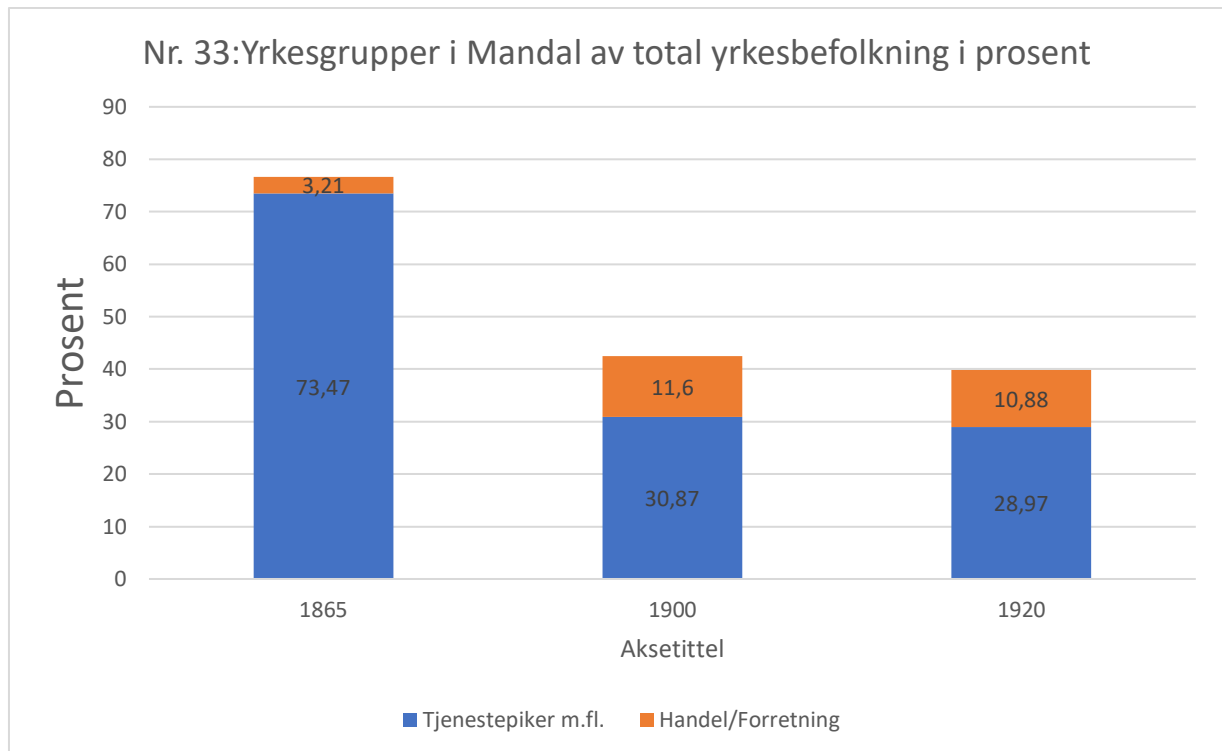
³⁶⁹ Skoglund 2013: 53

produksjonen ble plassert som industriarbeider.³⁷⁰ Jeg har fulgt «Standard for næringsgruppering», og plassert yrkene enkeltvis inn under hver hovednæring. Eksempel på dette er at kvinner som arbeidet som renholdere for Hydro ble ifølge det Skoglund skriver plassert inn under sekundærnæringen siden Hydro var en industrifabrikk, men hos meg kommer disse inn under tertiærnæringen. Dermed blir det noen forskjvninger fra de offisielle tallene med de tallene som jeg opererer med. Det skal også nevnes at for Tinn for jeg har sett tjenestepiker som er tilknyttet gård så har jeg regnet disse inn under primærnæringen. Dette er også en medvirkende årsak til at primærnæringen er høyere hos meg.

Nedenfor i diagram 33 kan enn se to yrkesgrupper, nemlig Tjenestepiker m.fl. (ikke medregnet tjenere) og kvinner som oppga at de drev med handel og forretning (har også inkludert eiere). I 1865 var nesten $\frac{3}{4}$ av alle yrkesaktive tjenestepiker m.fl. med sine 277 av 377, mens kvinnene som drev med handel/forretning utgjorde kun 12 kvinner som tilsvarte 3,21 prosent. I 1900 var fortsatt tjenestepiker m.fl. den største yrkesgruppen, men denne yrkesgruppen var i kraftig tilbakegang sammenlignet med 1865. 205 kvinner kom inn under denne gruppen og det utgjorde i 1900 30,87 prosent. Fra 1865 til 1900 ble prosenten mer en halvert, mens forskjell i antallet var på 72 kvinner. Årsaken til dette var pga. at antallet yrkesaktive kvinner hadde økt fra 377 i 1865 til 664 i 1900. Handel/forretning opplevde det motsatte med en betydelig økning. I 1865 hadde denne gruppen utgjort 3,21 prosent og 12 kvinner, mens i 1900 hadde antallet steget til 77 og disse kvinnene utgjorde 11,60 prosent av yrkeskvinnene i Mandal. I 1900 var det offisielle tallet på handlende kvinner på 33 i Mandal og disse kvinne utgjorde av kjøpmennene på ladestedet 27,09 prosent.³⁷¹ Yrkesgruppen Tjenestepiker m.fl. opplevde mellom 1900-1920 en liten nedgang fra 30,87 prosent til 28,97 prosent. Antallet var nå kommet ned 157 kvinner imot 205 kvinner i 1900, grunnen til at prosenten ikke gikk noe mer ned skyldtes færre yrkesaktive i 1920 enn i 1900. Antallet kvinner innenfor handel/forretning opplevde det samme, fra 77 i 1900 til 59 i 1920. Prosenten stod nesten stille mellom 1900-1920 med 11,60 prosent i 1900 til 10,88 prosent i 1920.

³⁷⁰ NOS. VII. 103 1923 (niende hefte for folketellingen 1920): 10

³⁷¹ Slettan 2006: 258

Figur 33

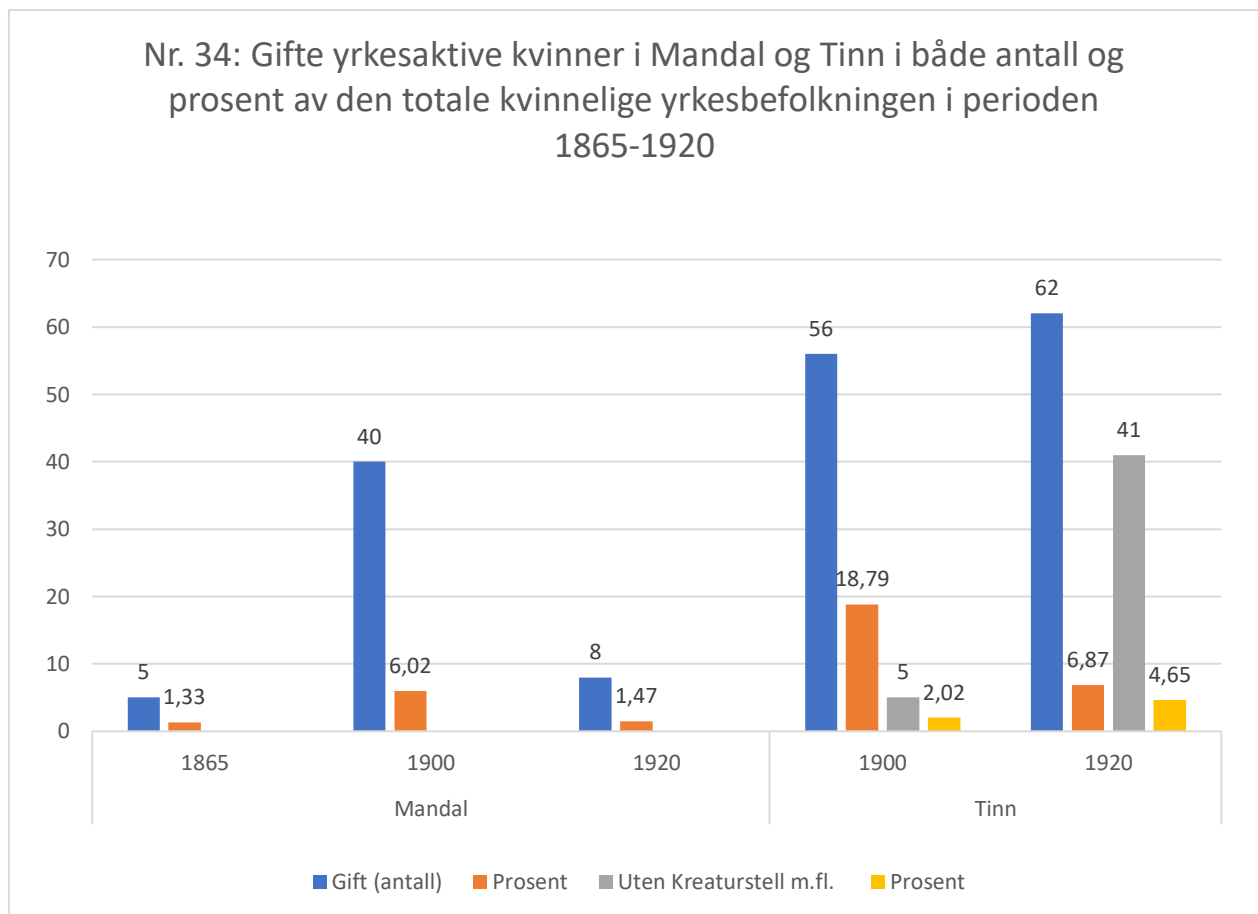
Det siste området som skal sammenlignes er hvor stor andel de gifte kvinner utgjorde av den kvinnelige yrkesbefolkningen i Mandal og Tinn. I 1865 var det kun fem gifte kvinner som tilsvarte 1,33 prosent av den kvinnelige yrkesbefolkningen i Mandal. I 1900 hadde antallet gifte kvinner åttedoblet seg til 40 kvinner og prosenten var økt til 6,02 %. Tinn hadde flere 56 gifte kvinner som var yrkesaktive, 16 kvinner flere enn Mandal i 1900. Prosenten var mer enn tredoblet ved at disse kvinnene utgjorde 18,79 prosent av alle yrkesaktive. Men det skal sies at uten kvinnene som drev med kreaturstell (48) og seterstell (3) ser tallene litt annerledes ut. Da var det kun fem gifte kvinner og en prosent på litt over 2. Med min tolking viser det seg at Tinn hadde flere yrkesaktive gifte kvinner, men hvis jeg skulle følge den offisielle statistikken så hadde tallet blitt langt lavere. Det viser noe av problemet som Margarete Bonnevie tok opp, nemlig at de gifte kvinnene ble oversett når det gjaldt arbeid.³⁷² Selv om ikke akkurat hun nevnte 1900 folketellingen, mener jeg kritikken hennes er berettiget for denne folketellingen. I 1920 hadde antall gifte kvinner som var yrkesaktiv stupt i Mandal med kun 8 kvinner. Prosenten var nede i 1,42 %, noe som kun var litt høyere enn i 1865. Tinn hadde en kraftig økning i den kvinnelige yrkesbefolkningen siden 1900 med en tredobling, men de gifte kvinnene fulgte ikke etter på samme måte. Mens den kvinnelige yrkesbefolkningen økte fra

³⁷² Roll-Hansen 2012: 183-184

298 til 903, økte antallet gifte kvinner kun med 6. Med de 62 gifte kvinnene utgjorde de en prosent på 6,87 %. Uten de gifte kvinnene som drev med kreaturstell og fjøsstell ser tallene litt annerledes ut. Fra 5 kvinner i 1900 til 41 kvinner i 1920. Sammenlignet med så var dette tallet 8 ganger så høyt og prosenten var mer enn tredoblet med 4,65 prosent i forhold til 1,47 for Mandal. Hvorfor denne forskjellen kan jeg ikke svare fullstendig på, men Tinn hadde nesten fire ganger så mange husmødre som Mandal ifølge den offisielle statistikken. Jeg regner med at husmødre står for gifte kvinner som ikke var yrkesaktive.³⁷³ Tar jeg utgangspunkt i den offisielle statistikken og kun ser på de gifte kvinnene og hvor mange prosent av disse som var i arbeid blir forskjellen mellom Mandal og Tinn mindre. I Mandal var det 505 husmødre i 1920 og med de 8 gifte yrkeskvinnene blir tallet 513. Av de gifte kvinnene i Mandal var prosenten yrkesaktive 1,55 %. Tinn hadde 1911 husmødre i 1920. Utenom disse var 41 gifte kvinner yrkesaktive, total gifte kvinner blir 1952. I den offisielle statistikken blir de gifte kvinnene med erverv/livsstillingen kreaturstell og fjøsstell regnet sammen med husmødrene. Av de 62 gifte kvinnene inkludert kreaturstell og fjøsstell blir prosenten 3,18 %, og uten de gifte kreaturstell/fjøsstell kvinnene kommer prosenten nede i 2,10 %.³⁷⁴ Tar enn kun utgangspunkt i de gifte kvinnene, blir ikke forskjellen mellom Mandal og Tinn så stor, siden Tinn hadde betydelig flere husmødre.

³⁷³ NOS. VII. 103 1923 (niende hefte for folketellingen 1920): 3

³⁷⁴ NOS. VII. 131. 1924 (ellefte hefte for folketellingen 1920): 133 & 193

Figur 34

6.1 Mandal fra stand- til klassesamfunn

Overgangen fra stand- til klassesamfunn foregikk i Mandal som landet for øvrig gikk over flere tiår. Mandal hadde i 1865 fortsatt preget av at det var de gamle næringene som skipsfart og trelast m.fl. som var hovednæringene i byen. Selv om det kom endringer i hvem som var sentrale i Mandals sitt næringsliv i forhold til begynnelsen på 1800-tallet (se kap. 2.1.), førte ikke disse endringene noe drastisk med seg. Industrien var fortsatt beskjeden, selv med parafinfabrikken opprettelse. Når det gjaldt yrkeslivet til kvinnene, så kan enn på ingen måte si at klassesamfunnet hadde gjort sitt inntog. Tjenestepiker utgjorde mer enn halvparten alene og sammen med andre tjenestejenter medregnet tjenere utgjorde ca. 75 prosent. Kun noen få kvinner var sysselsatt innenfor handel og når det gjaldt innenfor sekundærnæringen var ingen kvinner sysselsatt innenfor fabrikkindustrien. Yrkeskvinnene i Mandal var en homogen gruppe.

Mellom 1865-1900 skjedde det betydelige endringer i Mandal, dette skyldtes nedgangen i skipsfarten. Parafinfabrikken ble etter kort tid nedlagt og da hadde ikke Mandal mye industri i

1900.³⁷⁵ Omkring 1875 begynte nedturen i skipsfarten, dette førte igjen til at utvandringen til Amerika skulle begynne for fulgt (se kap. 3.1). Folketallet som hadde vokst betydelig frem til 1875, begynte nå for første gang å synke og dette skyldtes den høye utvandringen, spesielt unge menn som gjorde at innenfor giftealderen ble det nå mange flere kvinner enn menn.³⁷⁶ Handelslivet i Mandal som hadde blitt bygget opp pga. skipsfarten stod fortsatt sterkt, selv om dette næringen fikk kjenne på nedgangen som skipsfarten opplevde.³⁷⁷ Med denne utviklingen og utbyggingen av et skolevesen og et kommunikasjonsnettverk (televerket/telegrafvesenet) skulle åpne nye yrkesmuligheter for kvinnene i Mandal.³⁷⁸ Tjenestepiker m.fl. var fortsatt den største gruppen i Mandal etter folketellingen i 1900, men i forhold til 1865 var denne gruppen betydelig mindre. Flere kvinner drev innenfor handel/forretning og en god del kvinner drev også med overnatting. Flere kvinner jobbet i butikk og kontorarbeid begynte å komme inn dette også. Kvinner som underviste i en eller annen form hadde steget fra skarve 2 i 1865 til 16 i 1900. Selv om det folketellingen kaller immaterielt virksomhet fortsatt var temmelig beskjeden blant yrkeskvinnene i Mandal, sier dette likevel noe om utviklingen som skjedde i tertiærnæringen. Når det gjaldt sekundærnæringen var det som i 1865 at søm med lignende arbeid dominerte totalt og selv om det hadde blitt noen flere yrker som setterske og meierske var likevel disse gruppene så beskjedene at de ikke utgjorde noe utslag på totalen. Mandal utviklet seg i retning av å bli et klassesamfunn, men Mandal i 1900 kan ikke kalles et klassesamfunn.

Jan Eivind Myhre skriver at Kristiania ikke i 1900 var fullt ut et klassesamfunn. Myhre legger vekt på at det «vertikale» «bånd» som representerer standssamfunnet og f.eks. «båndet» mellom en «husbond» og en «tjener» var i 1875 i høyeste grad til sted. Det «vertikale» «bånd» var i 1900 fortsatt til stedet i hovedstaden, men langt svakere til stede (se mer om beskrivelsen av standssamfunnet i kap. 1.4).³⁷⁹ Disse båndene ble erstattet gradvis erstattet av at det Myhre kaller «horisontalt rettet solidatriet»,³⁸⁰ det vil si et klassefelloppstår mellom klassene og erstatter de gamle båndene mellom herre og tjener. Her må det sies at de tallrike industriarbeidsplassene som kom opp fikk mye å si for at de gamle båndene forsvant.³⁸¹

³⁷⁵ Slettan 2006: 20 & 365

³⁷⁶ Slettan 2006: 16, 20 & 25

³⁷⁷ Slettan 2006: 257-260

³⁷⁸ Slettan 2006: 225-230 & 237-239

³⁷⁹ Myhre 1978: 82

³⁸⁰ Myhre 1978: 82

³⁸¹ Myhre 1978, Grieg 1948, Grieg 1950 & Myhre 2020

Myhre påpeker videre at forskjellen mellom Sagene i 1801 og 1875 ikke var så stor og at middelklassen fortsatt i 1875 var beskjeden.³⁸²

Jeg mener Myhre i alt for stor grad legger vekt på de sosiale forholdene når det gjelder overgangen fra stand- til klassesamfunn. Kristiania hadde i forhold til alle andre steder kommet betydelig lengre når det gjaldt utbygning av en industri, samferdsel og hadde flere menn/kvinner som selvstendige arbeidere innenfor handelsnæringen (se kap. 2 og 3,3 om Kristiania). Jeg vil hevde at i 1900 var Kristiania et utpreget klassesamfunn, beste eksemplet på dette er å se på antallet kvinner som fikk handelsbevilgninger rundt år 1900, det var faktisk flere kvinner enn menn.³⁸³ I tillegg så hadde enn industrialiseringen som hadde på godt i 60 år, den kraftige urbaniseringen, spesielt på 1890-tallet og ikke minst utbygningen av jernbanen som gjorde kommunikasjon mye lettere med omlandet.³⁸⁴ Sammenlignet med Kristiania var ikke Mandal i 1900 i nærheten av å være et klassesamfunn i 1900, men Mandal hadde likevel noe klare trekk i fra klassesamfunnet.³⁸⁵ Utbygning av kommunikasjonsnettverket (tenker på televerket) og et stadig større skolevesen. Flere kvinner som drev som med handel og forretning og færre kvinner innenfor tjenesteyrke. I tillegg begynte omlegningen til dampskip å skje, i 1900 var det i Mandal 10 dampskip av totalt 75 skip.³⁸⁶ Grunnen til at Mandal ikke var et klassesamfunn i 1900 skyldtes flere ting, men den mest åpenbare var mangel på fabrikkindustri.³⁸⁷ Mandal var i 1900 fortsatt i stor grad en sjøfartsby og i 1900 hadde nedturen i sjøfartsnæringen ikke nådd sitt bunnpunkt enda, dette ser vi på folketallet i Mandal.

Om ikke Mandal var et klassesamfunn i 1920, så var det ikke Mandal langt unna. 1911 fikk Mandal sin første bilselskap (drosjeselskap) som fraktet folk rundt forbi og dette var bare starten.³⁸⁸ Skipsfarten fikk seg mellom 1900-1920 en skikkelig knekk. I 1914 hadde Mandals sin flåte kun 24 skip, sammenliknet med 1900 var dette en nedgang på 51 skip. Sørlandet skilte seg ut i fra hovedstadsområdet med at det fantes lite fabrikkindustri her, som førte til at unge mennesker utvandret til Amerika.³⁸⁹ Utvandringen til Amerika begynte for alvor å sette sine spor og i befolkningen var i 1920 på kun 3441 imot 3919 i 1900.³⁹⁰ Sammen med

³⁸² Myhre 1978: 85

³⁸³ Larsen i Dørum 2014: 150

³⁸⁴ Myhre 1990 (hele boka)

³⁸⁵ Myhre 1990 & Kjeldstadli 1990

³⁸⁶ Slettan 2006: 59 & 240-243

³⁸⁷ Slettan 2006: 365

³⁸⁸ Slettan 2006: 236

³⁸⁹ Hodne 1981: 157 & Slettan 2006: 25

³⁹⁰ Slettan 2006: 19

utvandringen ble fødselstallene også betydelig lavere i Mandal, dette hadde å gjøre med at flere kvinner utvandret til Amerika.³⁹¹ Men så kom industrialiseringen til Mandal og ble nå en erstatting for skipsfarten. I 1909 på juleaften kom elektrisiteten til Mandal og dette skulle få mye betydning for industrialiseringen av Ladestedet.³⁹² Mellom 1910-1920 tredoblet antallet fabrikkarbeidere seg i Mandal og dette viser at Mandal var i ferd med å bli en industriby i 1920.³⁹³ Dette påvirket kvinnene i liten grad, noen få kvinnelige fabrikkarbeidere var det, søm med liknende var fortsatt den største yrkesgruppen. Tjenestepiker m.fl. var den største yrkesgruppen, men fortsatte i 1920 likevel å synke. Det ble flere kvinner innenfor telegrafvesenet og en kvinner mer som underviste. Det ble gradvis flere kvinner i middelklasseyrker som lærerinner og telegrafistinner.³⁹⁴ Utbygningen av skolen hadde satt sitt preg på den yngste aldersgruppen 15-19 år som igjen påvirket den kvinnelige yrkesdeltakelsen. Dette er et typisk tegn på det moderne samfunnet, ved at flere nå fortsatte på skolen istedenfor å ta jobb som tjenestepike i et privat hjem.³⁹⁵ Mandal var i 1920 etter min forståelse et klassesamfunn.

Med spørsmålet er om jeg kanskje overdriver litt, var det virkelig sånn at klassesamfunnet bidro med mange nye jobber og forandret den kvinnelige yrkesdeltakelsen? Både ja og nei. I Mandal opplevde kvinnene stor endring i tilbud av yrkene de kunne jobbe i fra 1865-1920. Gjennom at skolevesenet ble bygd ut og forbedring av kommunikasjonsnettverket trengte enn flere i jobb. Dette gagnet kvinnene og i 1920 hadde ikke mange, men en god del kvinner jobb innenfor immateriell virksomhet som lærerinner og telegrafistinne i Mandal. I industrialiseringen både i Mandal og Tinn så var kvinnene om ikke fraværende, så ikke langt unna. Den moderne fabrikkindustrien ga muligheter yrkesmuligheter til menn og ikke kvinner. Overgangen til klassesamfunnet hadde skapt et forbrukermarked og i tillegg vokste skoler, sykehus og andre offentlige institusjoner frem.³⁹⁶ Dette skapte nye arbeidsplasser og når i tillegg kvinner drive med handel og håndverk på lik linje med menn er det ikke noe rart at så mange kvinner drev som selvstendige næringsdrivende/selvstendig arbeiderne.³⁹⁷

Når det gjaldt industrien var det helt annet. I sin hovedoppgave viser Gro Hagemann til Betzy Kjeldsberg og hennes undersøkelse av hvor mange av kvinnene som var organisert i 1912.

³⁹¹ Slettan 2006: 19-25

³⁹² Slettan 2006: 255-257

³⁹³ Slettan 2006: 365

³⁹⁴ Hagemann 1994: 233 & Hagemann 1997: 39-41

³⁹⁵ NOS XI 323 1959 (fjerde hefte for folketellingen 1950): 62

³⁹⁶ Hagemann m.fl. 2020

³⁹⁷ Larsen 2012: 127-144

Det var kun innenfor industrigruppen polygrafisk at kvinnene lå over 50 % med sine 78,7 prosent. De typiske kvinnene industriene tekstil, næring/nyttelse og bekledding var under 1/5 av kvinnene organisert. I tillegg var det kun fire prosent av kvinnene i industrien formenn.³⁹⁸ «Når bare et mindretall av dem var organisert, måtte det føre til at de hadde små muligheter til å gjøre seg gjeldende både overfor myndighetene og overfor den enkelte arbeidsgiver.»³⁹⁹ Videre påpeker Hagemann at «Økonomisk avhengighet og politisk umyndiggjøring preget de fleste kvinnenes situasjon.»⁴⁰⁰ Som jeg har visst var det få kvinner innenfor fabrikkindustrien i Tinn. Kvinnelige industriarbeidere gikk prosentvis ned blant de yrkesaktive kvinnene fra 1900-1920 på landsbasis, mens antallet holdt seg stabilt, mens for Menn var det en økning på ca. 47 000.⁴⁰¹ Så skal det sies at mye av grunnen til at det ikke ble flere kvinner i industrien hadde å gjøre med at det ble færre innenfor søm.⁴⁰² Hagemann viser til at arbeiderbevegelsen og organisasjonene kjempet for mannen og kvinnene ble definert etter sin stilling i familien. Gifte kvinner hadde andre former for arbeid eller var sesongarbeider i f.eks. hermetikkindustrien.⁴⁰³

Gjennom classesamfunnet ble det skapt en rekke nye arbeidsplasser og en rekke nye yrkesmuligheter, men kvinner deltok i varierende grad med i denne utviklingen. Det var i første rekke tertiærnæringen (service, personlig tjenesteyting og varehandel), der kvinner ble sysselsatt. Det viser min statistikk og det viser landsstatistikken.

³⁹⁸ Hagemann 1973: 48-50

³⁹⁹ Hagemann 1973: 51

⁴⁰⁰ Hagemann 1973: 52

⁴⁰¹ NOS XI 323 1959 (fjerde hefte for folketellingen 1950): 31

⁴⁰² Jahn 1949: 186

⁴⁰³ Hagemann i Hagemann m.fl. 2020: 280-282 & Skotheim 1987: 5-35

Kap. 7 Lønn og Utdannelse

Så langt har jeg sett på Mandal og Tinn og hvordan den kvinnelige yrkesdeltakelsen har utviklet seg her. Nå skal jeg gå inn på lønns- og utdanningsforhold (utdanningsforholdene vil jeg kun gå kort innpå) for å se om disse to forholdene fikk noe å si for den kvinnelige yrkesdeltakelsen.

7.1 Lønn

Historisk statistikk over lønnsutviklingen i Norge er ganske mangelfull for en rekke yrker mellom 1865-1920, utenom tjenestefolk og dagarbeidere. Men det finnes en del enkeltoversikter, blant annet for kvinnelige arbeidere for Christiania Seildugsfabrikk.

Lønna for kvinnene kunne gjennom et år variere voldsomt ved Christiania Seildugsfabrikk. I 1873 tjente en kvinnelig fabrikk arbeider mellom 1-7 mai 12-13 kr. og en kvinnene tjente 19,43 kr. Gjennomsnittslønnen var på 7,34 kr for en kvinnelig arbeider, mens for menn var lønnen 16,03 kr.⁴⁰⁴ Sigurd Grieg bruker samme også Christiania Seildugsfabrikk og viser til hvordan lønnsutviklingen her utviklet seg over flere tiår. I 1866 hadde en mannlig spinner en lønn på 12 kr i uken, mens en kvinne spinner lå på 4,67 kr. I 1875 lå den mannlige spinnerlønnen på 12,20 kr og for kvinnelige spinnere var den 7,46. Grunnen til denne lønnsøkningen for kvinnen hadde med akkordarbeid å gjøre. Lønningene mellom kvinnene varierte betydelig i Christiania Seildugsfabrikk og mellom 1877-1885 opererte fabrikk med tre ulike lønninger for kvinnene.⁴⁰⁵ I Hjula Veveri tjente kvinnene 6,44 kr, men menn hadde en lønn på 6,89 kr.⁴⁰⁶ Ved Hjula Veveri var forskjellene betydelig mindre enn ved Christiania Seildugsfabrikk, men lønnsforskjellene mellom kvinner og menn ved Hjula Veveri var et unntak. For spinneri- og veveriarbeidere for Kristiania visste daglønnene for 1875 (spinneriarbeidere), 1880 og 1885 at menn tjente mellom 40 og 50 prosent mer enn kvinner.⁴⁰⁷ På landsbasis for byene mellom 1880-1900 tjente mannlige spinnere mellom 45-55 prosent mer enn kvinnene. For Veveriarbeiderne for lønnsforskjellene ca. de samme. For «landdistriktene» var lønnsforskjellene mindre, men mannlige «spinneriarbeidere» tjente mellom 35-45 prosent mer enn kvinnene i samme periode.⁴⁰⁸ For «veveriarbeidere» skilte 1880 seg spesielt ut, med at menn her tjente 2,13 kr per dag, mens kvinnene tjente 84 øre per

⁴⁰⁴ Gaard 1977: 73-74

⁴⁰⁵ Grieg 1948: 539

⁴⁰⁶ Gaard 1977: 74

⁴⁰⁷ Gaard 1977: 74

⁴⁰⁸ Grieg 1948: 541

dag. Det vil si menn tjente 60 prosent mer enn kvinnene. Fem år senere var forskjellen kun på 20 %. Deretter økte forskjellene igjen og i 1900 tjeneste menn nesten det dobbelte.⁴⁰⁹ I tekstilindustrien tjente menn i perioden 1851-1907 mellom 40-45 prosent mer enn kvinner, men i tobakksindustrien var forskjellen mindre.⁴¹⁰

Før jeg kommer med en rekke tabeller og diagrammer over hvordan lønnsutviklingen i Norge foregikk mellom 1875-1920 i andre yrker, så må det kraftige lønnshoppet som de yrkesaktive opplevde i Norge under første verdenskrig forklares. Pga. første verdenskrig steg prisene kraftig, mens lønnsnivået de første årene ikke hang med. Etter hvert steg lønnsnivået kraftig og mer enn prisnivået, samtidig ble LO opplevde en kraftig økning i medlemsmassen og som også var med på å styrke lønnsutviklingen. Ifølge Sandvik viser statistikken at de offentlige ansatte kom dårligere ut en industriarbeidere og at mannlige industriarbeidere kom litt bedre ut enn kvinnene. Sandvik viser til at flere menn var fagorganisert. På bygda kom kvinnes lønninger bedre ut enn menns.⁴¹¹

Den største kvinnelige yrkesgruppen tjenstepiker tjente dårlig og hadde sammenlignet med tjenestegutter under halvparten av deres lønn. 1875 hadde en kvinnelig tjenstepike 36,53 prosent av en tjenestegutt lønn, mens i 1920 hadde forskjellen minket noe. Men tjenstepikene lå fortsatt under halvparten av lønna. For landdistriktene var lønnsforskjellene noe mindre mellom kjønnene, men tjenestegutter tjente nesten dobbelt så mye i 1920 som tjenstepiker.⁴¹² Tjenstepiker hadde i realitet høyere lønn, siden verdien av kost og losji ble beregnet i 1920 til å være mer verdifull enn lønna med en verdi på 917 kr i året.⁴¹³ Spesielt de yngste tjenstepikene tjente dårlig, i 1919 tjente en 17-19 år tjenespike 435 kr, mens en tjenstepike mellom 25-54 år tjente 609 kr.⁴¹⁴ Fylkesvis skilte lønningene seg også mellom tjenstepikene. En tjenstepike i Telemark kunne i byene tjene 605 kr i 1920, mens på Vest-Agder var lønnen noe lavere med 580 kr.⁴¹⁵ I Bergen tjente en gjennomsnittlig tjenstepike 25-54 år 65 kr pr. måned i kontantlønn (kost og losji), mens husbestyrerinne i samme aldersgruppe tjente mellom 90-100 kr i måned.⁴¹⁶ Medberegnet kost og losji tjente tjenstepikene dårlig uansett sammenlignet med andre yrkesgrupper. I 1919 tjente en tjenstepike på bygda 624 kr i alderen

⁴⁰⁹ Grieg 1948: 541

⁴¹⁰ Hodne 1981: 435

⁴¹¹ Sandvik 2018: 173 (figur 6.1) & 175-176

⁴¹² NOS. VII. 44. 1922 (Lønninger for 1920 og 1921): 23-24

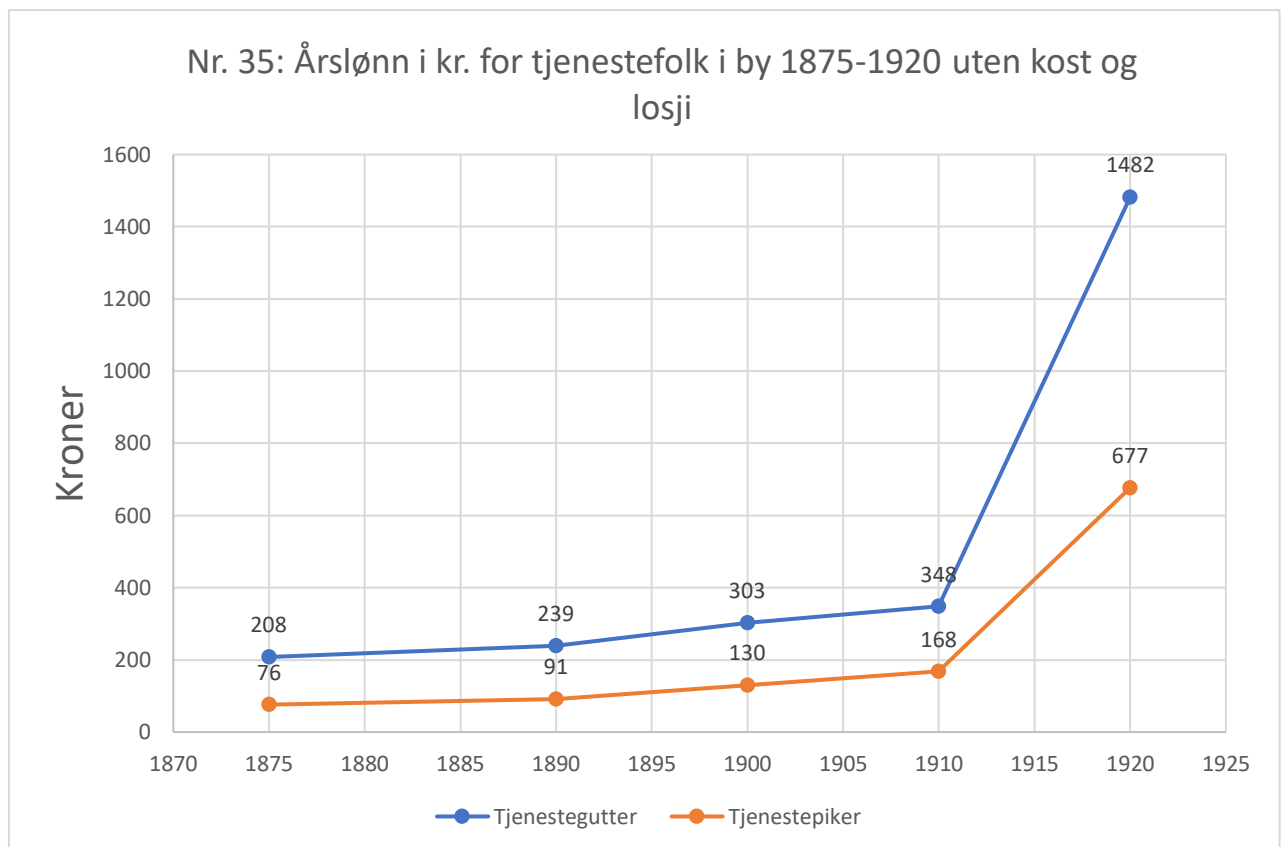
⁴¹³ NOS. VII. 44. 1922 (Lønninger for 1920 og 1921): 2

⁴¹⁴ NOS. VI. 157. 1919 (Lønninger for 1919): 5

⁴¹⁵ NOS. VII. 44. 1922 (Lønninger for 1920 og 1921): 15

⁴¹⁶ NOS. VII. 44. 1922 (Lønninger for 1920 og 1921): 37

25-54 år og hvis jeg regner med kost og losji kommer lønnen opp i rundt 1250 kr.⁴¹⁷ Budeier hadde i samme år en årslønn på 768 kr. Butikkekspeditrer hadde 1919 i de fem største byene en lønn på 2700 kr, mens kontordamer hadde 2770 kr. Mens telefondamer ved industriforetak hadde en årslønn litt høyere med 2930.⁴¹⁸

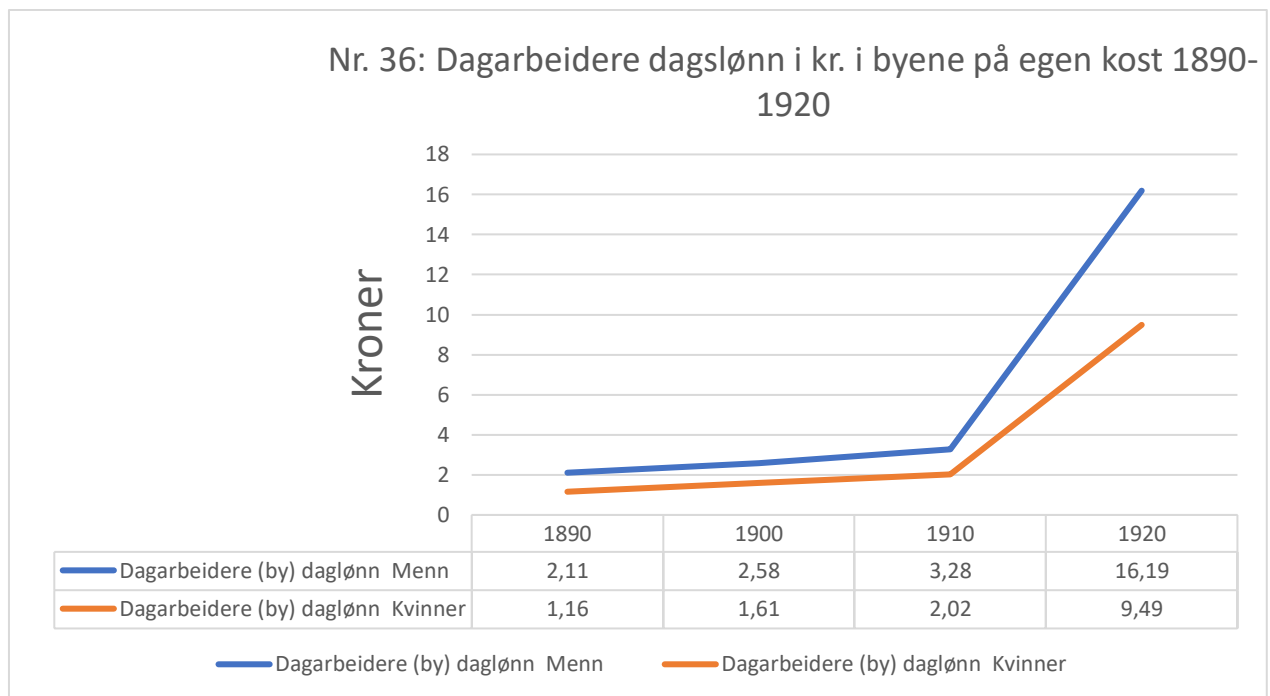
Figur 35

Blant dagarbeidere var forskjellene mindre enn mellom tjenestefolk. En mannlig dagarbeider på egen kost tjente 2,11 kr per dag i 1890 og dette var 45 prosent mer enn en kvinnelig dagarbeider. I 1920 hadde forskjellene blitt noe mindre enn 30 år tidligere, i 1920 tjente en mannlig dagarbeider 16,19 kr. En kvinnelig dagarbeider tjente 9,49 kr som tilsvarer 58,61 prosent av det mannen tjente. På husbonden kost blir forskjellene betydelig mindre ved at en mannlig dagarbeider tjente 9,04 kr, mens en kvinne tjente 7,38 kr i 1920.⁴¹⁹ For menn lønte det seg ser det ut til å arbeide på egen kost, mens for kvinner virker det motsatt.

⁴¹⁷ NOS. VI. 157. 1919 (Lønninger for 1919): 5 & NOS. VII. 44. 1922 (Lønninger for 1920 og 1921): 2

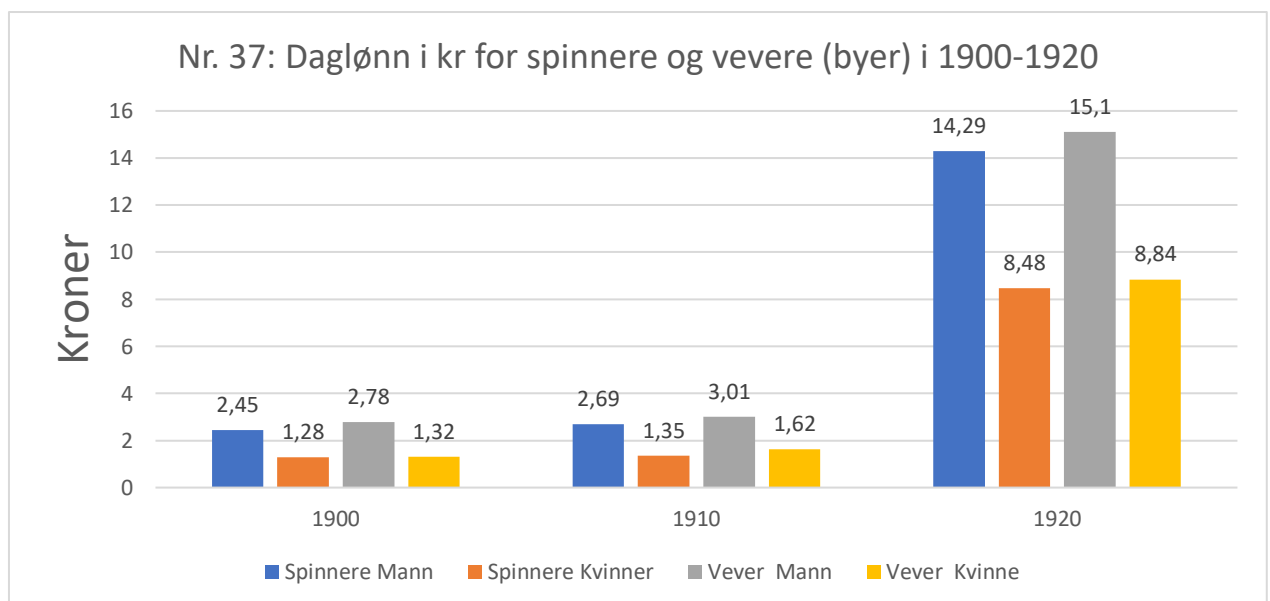
⁴¹⁸ NOS. VI. 157. 1919 (Lønninger for 1919): 4-5

⁴¹⁹ NOS. VII. 44. 1922 (Lønninger for 1920 og 1921): 24

Figur 36

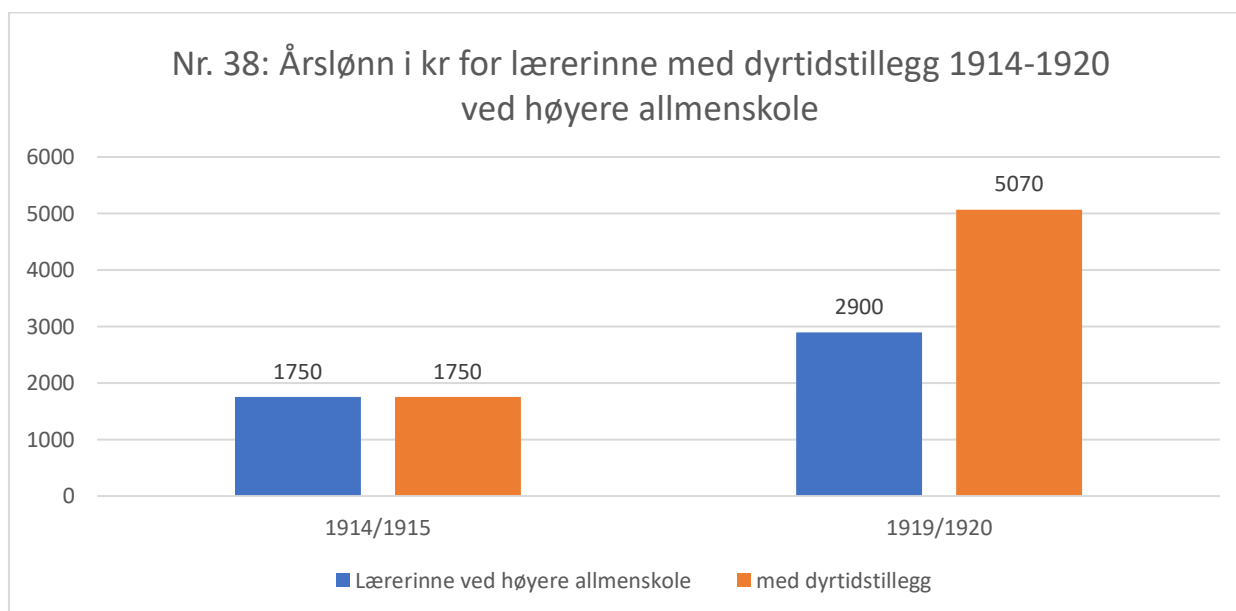
For Spinnere og vevere visste jeg ovenfor at lønnsforskjellene i landets byer lå rundt 45-55 prosent i fordel menn. I 1920 hadde lønnsforskjellene mellom mannlige og kvinnelige spinnere og vevere blitt mindre. Nå lå menn rundt 40 prosent høyere enn kvinner på begge yrker.⁴²⁰

Figur 37

⁴²⁰ NOS. VII. 44. 1922 (Lønninger for 1920 og 1921): 25

I 1867 hadde en kvinnelig lærerinne 20-30 prosent av en mannlig lærerlønning i byene som lå litt under 200 spd. Mandal var et unntak, hvor de kun betalte en mannlig lærer 80 spd. Men lønningene for læreryrke varierte, en kvinnelig lærer tjente 165 spd. i Christiania, mens en mannlig lærer i Drammen tjente 465 spd.⁴²¹ I 1914/1915 utgjorde en lærerinne lønning 1750 kr og i 1918/1919 hadde lærerinne lønningen steget til 2900 og med dyrtidstillegg var den oppe i 5070 kr.⁴²²

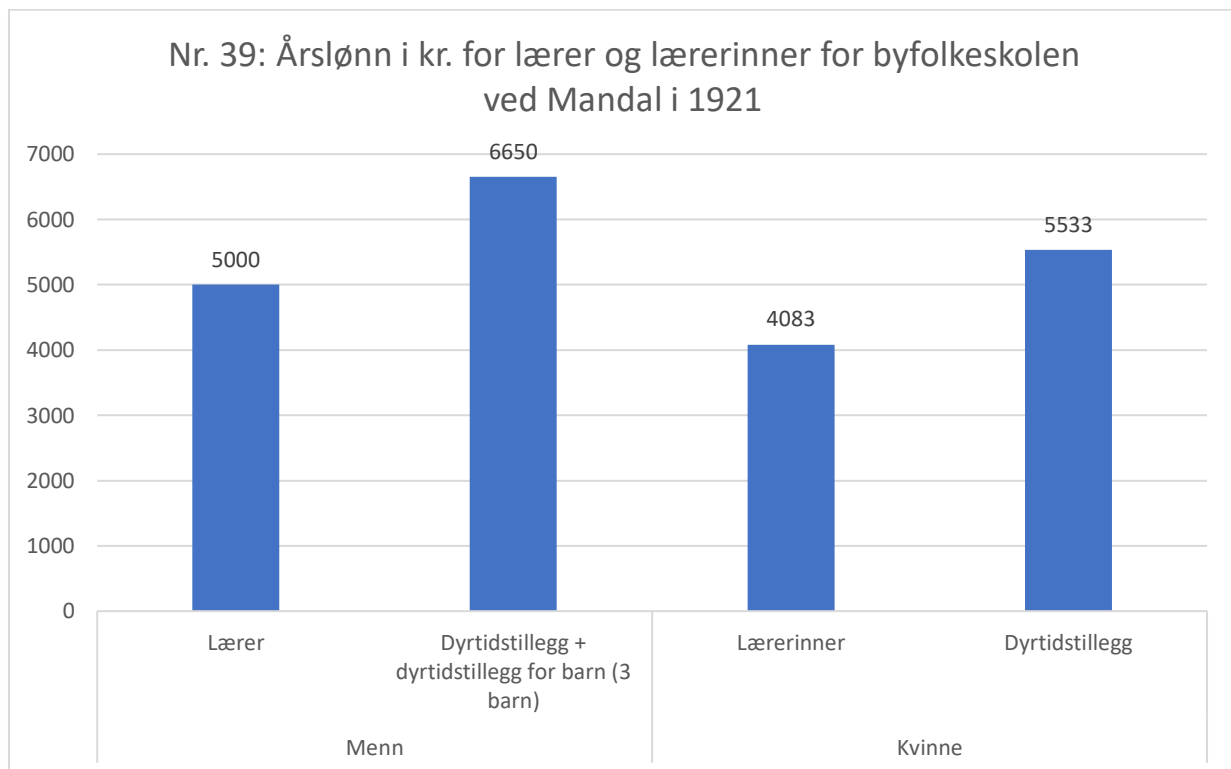
Figur 38

Ved byfolkeskolen i Mandal 1921 hadde mannlige lærere en lønning på 5000 kr med dyrtidstillegg og dyrtidstillegg for barn kunne en mannlig lærer komme opp i 6650 kr. En kvinnelig lærerinne hadde ved samme skole en lønn på 4083 kr og med dyrtidstillegget kom hun opp i 5533 kr. En lærerinne hadde ved byfolkeskolen i Mandal 1921 81,66 prosent av sin mannlige kollega sin lønn uten dyrtidstillegget. Med dyrtidstillegget blir forskjellene større, men prosenten mindre. Her har jeg tatt utgangspunkt at en mannlig lærer hadde tre barn i tillegg, dette fikk han dyrtidstillegg for. Kvinner fikk ikke dyrtidstillegg for å ha barn, de fikk kun det ordinære dyrtidstillegget. En kvinnelig lærerinne hadde med dyrtidstillegget en lønn på 5533, men hennes mannlige kollega hadde 6650 kr. Hun tjente nå 83,20 prosent av sin mannlige kollega. Uten barn var det mannlige dyrtidstillegget 200 kr mer enn kvinnens tillegg. På landsbasis var de ordinære lønningene noe større enn ved byfolkeskolen i

⁴²¹ Ruge i Høigård m.fl. 1971: 92

⁴²² NOS. VII. 9. 1921 (Lønninger for 1920): 48

Mandal.⁴²³ Kvinnene kom gradvis mer og mer inn i skoleverket og fikk tilslutt tilgang til den statelige lærerutdanningen i 1890.⁴²⁴ I 1896 fikk kvinnen tilgang etter lovendring til å undervise i den høyere allmennskolen.⁴²⁵ Lønnsforskjellene mellom menn og kvinner ble også mindre mellom 1867-1921. I 1920 fikk kvinnene i staten samme lønn som menn på papiret, men som Lønnå skriver og diagram 39 viser var ikke dette tilfellet i realiteten. Menn ble forfremmet og menn fikk også tillegg som ikke kvinnen fikk, eksempel er dyrtidstillegg for barn (se diagram 39).⁴²⁶

Figur 39

Tabell 40 viser lønningene mellom menn og kvinner i industrien 1900-1910 i de tre industrigruppene hvor det prosentvis var flest kvinner.⁴²⁷ I 1900 hadde kvinnene i tekstilindustrien 54,48 prosent av den mannlige lønnen. Ti år senere var den kvinnelige lønningen 57,38 prosent av den mannlige. Som Hagemann påpeker økte lønningene mellom den mannlige og kvinnelige tekstilarbeideren, det samme gjaldt de to andre

⁴²³ NOS. VII. 44. 1922 (Lønninger for 1920 og 1921): 62

⁴²⁴ Hagemann 1997: 31-33 & 36-39 (Hagemann skriver om lærerutdanningen)

⁴²⁵ Blom & Tranberg 1985: 157

⁴²⁶ Lønnå 2019

⁴²⁷ Hagemann 1973: 25

industrigruppene.⁴²⁸ Det var bare bekledningsindustrien hvor lønnsprosenten ble større mellom kvinner og menn fra 1900 til 1910, ned fra 56,92 prosent til 54,45 prosent.

Nr. 40: Lønninger (daglønn) for industrien ⁴²⁹		
Tekstilindustri	Mann	Kvinne
1900	2,68 kr	1,46 kr
1905	2,70 kr	1,51 kr
1910	2,98 kr	1,71 kr
Næringsmidler	Mann	Kvinne
1900	2,83 kr	1,40 kr
1905	2,93 kr	1,41 kr
1910	3,32 kr	1,75 kr
Bekledning	Mann	Kvinne
1900	2,67 kr	1,52 kr
1905	2,66 kr	1,53 kr
1910	3,25 kr	1,77 kr

Figur 40

Hagemann viser gjennom ni bedrifter i næring- og nytelsesmiddelindustrien i 1910 noe som er interessant. I de fire bedrifter hvor andelen kvinner lå på mer en 50 prosent tjente mannen 3,2 kr pr. dag, mens kvinnen tjente 1,68 kr. Kvinner tjente 52,5 prosent av menns lønn. I de andre fem bedriftene tjente mannen 3,6 kr, mens kvinnen tjente 1,75 kr. Kvinnen tjente her 48,61 prosent av mannen, så avstanden mellom kjønnene var større her, men de tjente mer enn de andre kvinnene.⁴³⁰ Hvis dette gjaldt på generell basis, hadde kvinnen fordel av å arbeide på steder der det var prosentvis flere menn enn kvinner.

I tabell 41 har jeg regnet ut timelønnen til menn og kvinner i industrien basert på antall timeverk og utbetalt arbeidslønn. I 1916 hadde kvinnene ca. halvparten av menns inntekt, mens i 1921 hadde kvinnene nå 58 prosent. Men avstanden hadde økt betydelig fra 28 øre til 86 øre på fem år.⁴³¹

⁴²⁸ Hagemann 1973: 42

⁴²⁹ NOS. V. 183. 1912. (industristatistik for 1910): 17

⁴³⁰ Hagemann 1973: 44

⁴³¹ NOS. VII. 91. 1923 (industristatistikk): 12

Nr. 41: Timelønn basert på antall timer i industrien for begge kjønn						
År	Antall timeverk		Utbetalt arbeidslønn		Gjennomsnittslønn basert på en time	
	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner	Menn	Kvinner
1916	267 684	70 205	153 537	20 660	0,57 kr	0,29 kr
1917	267 420	65 517	209 823	26 477	0,78 kr	0,40 kr
1918	246 665	49 655	278 919	29 755	1,13 kr	0,59
1921	176 118	42 529	361 423	50 861	2,05 kr	1,19
1916	Forskjellen mellom kvinner og menn				0,28 kr høyere lønn for menn, ca. 50 prosent av mannes lønn hadde kvinnen	
1921	Forskjellen mellom kvinner og menn				0,86 kr høyere lønn for menn, ca. 58 prosent av mannen lønn hadde kvinnen	

Figur 41

I 1910 hadde lønnen til kvinnen i tekstil-, nærings og nytelses- og bekledning og rensingsindustrien ligget på rundt 55-60 prosent av mannens lønn. I 1921 var lønnsforskjellen i prosent blitt ørlite mindre, men kvinner lå fortsatt på rundt 60 prosent av mannens lønn.⁴³²

Nr. 42: Arbeidstimer og lønn 1921 for tre industrigrupper						
Menn				Kvinner		
Industri-grupper	Timeverk	Arbeidslønn	Arbeidslønn/Timeverk	Timeverk	Arbeidslønn	Arbeidslønn/Timeverk
Tekstilindustrien	6,1 mill.	10,86 mill.	1,78 kr. pr time	8,72 mill.	9,16 mill.	1,05 kr. pr time
Nærings og nytelsesindustrien	25,89 mill.	52,05 mill.	2,01 kr. pr time	13,59 mill.	16,27 mill.	1,19 kr. pr time
Bekledning og rensingsindustrien	5,81 mill.	12,24 mill.	2,10 kr. pr time	8,73 mill.	10,82 mill.	1,23 kr. pr time

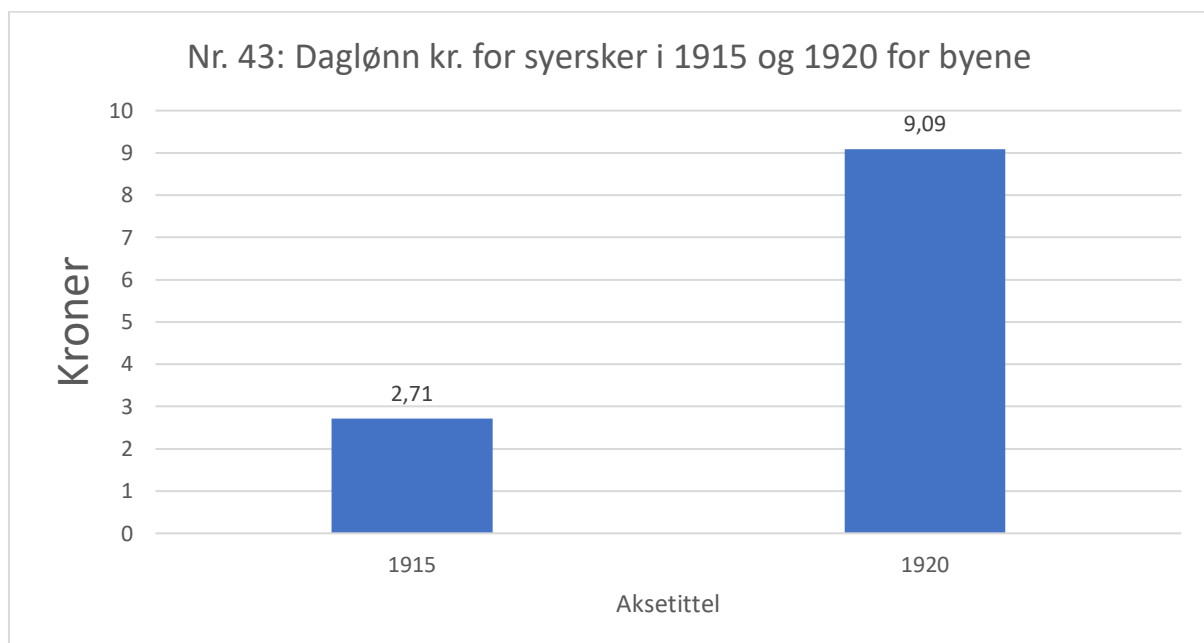
Figur 42

Syerskene var den gruppen hvor flest kvinner i industrien var sysselsatt.⁴³³ De som arbeidet med Kåpesøm (fabrikk) tjente i 1,40 pr. dag (for byene) i 1900, Nikolai Rygg mener at dette

⁴³² NOS. VII. 91 1923 (industristatistikk): 3

⁴³³ NOS. V.8. 1906 (socialstatistik): 9-10

passer bra med den generelle syerske.⁴³⁴ I en linsømfabrikk i 1900 tjente syersker i gjennomsnitt 1,21 kr på 268,5 arbeidsdag og 326 kr i årslønn. For Strykerske arbeidet de i gjennomsnitt 267,5 dager i året og med satt strykerske igjen med en gjennomsnittlig årsfortjenesten på 422 kr, som tilsvarte en dagsfortjeneste på 1,58 kr.⁴³⁵ Men syerskene var som tjenestepikene en veldig dårlig betalt yrkesgruppe i 1900 i Christiania. I enkelte tilfeller måtte noen syersker drive med prostitusjon for å kunne overleve.⁴³⁶ I 1920 hadde syerske på systuer i byen en lønning på 2924 kr i kontantlønn. Fra 1914 til 1920 hadde syerske på systuer en økning på 316 prosent i kontantlønnen. Syerskene hadde i forhold til en rekke andre yrker en brattere vekst mellom 1914-1920. Eksempel hadde arbeidssker i vaskerier og strykerier en økning på 266 prosent.⁴³⁷ Daglønnen for syerskene mer enn tredoblet seg for byene med 2,71 kr til 9,09 kr. På disse fem årene hadde syerskene en lønnsutvikling på 235 prosent på dagslønnen, så fra 1900 til 1920 hadde syerskene en kraftig lønnsvekst.⁴³⁸

Figur 43

Grytten påpeker at menn tjente 50-100 prosent mer enn kvinner i det private næringsliv og at avstanden mellom kjønnene ikke hadde blitt minsket mellom 1850-1900.

«Forskjellsbehandlingen var i stor grad sosialt motivert, idet gifte menn som oftest ble ansett som hovedforsørgere. Gifte kvinner ble som regel betraktet som tilleggsforsørgere, mens

⁴³⁴ NOS. V.8. 1906 (socialstatistik): 135

⁴³⁵ NOS. V.8. 1906 (socialstatistik): 135-136

⁴³⁶ NOS. V.8. 1906 (socialstatistik): 155-156

⁴³⁷ NOS. VII. 9. 1921 (lønninger 1920): 3

⁴³⁸ NOS. VII. 44. 1922 (Lønninger for 1920 og 1921): 26

ugifte av begge kjønn oftest ble regnet som eneforsørgere.»⁴³⁹ Lønnsforskjellene blant mannlige og kvinnelige funksjonærer varierte betydelig etter en undersøkelse i 1909 for landets byer. Mannlige betjenter/ekspeditører tjente i gjennomsnitt 1051 kr av 1034 personer. De hadde omtrent det dobbelte av kvinnene som hadde 565 kr. En mannlig kontorist hadde gjennomsnittlig 1080 kr, en kvinnelig kontorist tjente 745 kr. Her var forskjellene betydelig mindre, men mannen tjente likevel ca. 30 prosent mer. Mannlig kassere tjente i gjennomsnitt 2398 kr, men en kvinnelig kassere tjente 778 kr. En kvinnelig kassere tjente kun 32,44 prosent av en manns lønn.⁴⁴⁰ Grunnen til den store forskjellen hevder undersøkelsen har med hvor kassererne arbeidet.⁴⁴¹ Dette er nok en sannhet med modifikasjoner, en mannlig kassere i en bank kunne tjente i gjennomsnitt 3151 kr, mens den kvinnelige kollegaen tjente 1050 kr. Så er var mannlønnen tredoblet i forhold til kvinnen, men i manufakturforretninger hadde en mannlig kassere en lønn på 700 kr, mens kvinnen tjente 481 kr. Her tjente kvinnen ca. 70 prosent av mannens lønn. I banker jobbet det 56 mannlige kassere, mens det var 6 kvinnelige kassere. I manufakturforretninger jobbet det tre mannlige kassere og 51 kvinnelige kassere. Kvinner kassere tjente over det dobbelte i bakene som i manufakturforretningene, men lønnsforskjellen var også større i bankbransjen mellom kjønnene. Det stemmer at lønnen ble påvirket av hvor de arbeidet, men den lave kvinnen lønnen skyldtes nok en del andre ting enn hvor de arbeidet. Videre blir det påpekt at i samme forretningsbransje har den kvinnelige kassere gjennomgående lavere lønn enn den mannlige kassere, men i samme resonnement får enn delvis svar på hvorfor det er lønnsforskjeller mellom kjønnene: «men ogsaa her gjør der sig vistnok en lignende forskjel gjældende i henseende til arbeidets beskaffenhet, et forhold, der imidlertid alene vil kunne utredes ved en indgaaende undersøkelse av forretningsmænd, der er fortrolig med de forskjellige fag.»⁴⁴² Etter denne undersøkelsen finnes det ikke noe statistikk på lønnsforskjellen mellom kassere eller andre funksjonærgrupper. I 1919 tjente en mannlig butikkekspeditor 3680 kr i landets fem største byer, en kvinnelig ekspeditrise hadde en lønning på 2700 kr. Kvinnelige ekspeditrisen hadde ca. 75 prosent av den mannlige kollegaen sin lønn.⁴⁴³ Samskatten som ble innført i 1920 er et eksempel på dette, der kvinnens (gifte) lønn ble lagt oppå mannens. «Det innebar at hennes nettoinntekt ble redusert, og var et klart insentiv til at hun ikke skulle ha yrkesarbeid. Dermed

⁴³⁹ Grytten i Hodne & Grytten 2000: 286

⁴⁴⁰ NOS. V. 157. 1912 (handelsfunktionærernes lønningsforhold): 14

⁴⁴¹ NOS. V. 157. 1912 (handelsfunktionærernes lønningsforhold): 15

⁴⁴² NOS. V. 157. 1912 (handelsfunktionærernes lønningsforhold): 15

⁴⁴³ NOS. VI. 157. 1919 (Lønninger for 1919): 4

ble det mindre lønnsomt for gifte kvinner å ha lønnet arbeid.»⁴⁴⁴ Kvinnen skulle ta hensynet til fellesskapet på bekostning av hennes egne individuelle friheter.⁴⁴⁵ Selv om kvinnene opplevde likestilling når det gjaldt utdanning, avansement og likelønn på papiret, så var ikke det sånn i realiteten. Kvinnene hadde den samme stillingsgraden hele livet, mens menn kunne avansere.⁴⁴⁶ Hagemann skriver dette om kjønnsforskjellene i 1858 og 1920: «I 1858 hadde de hatt sin basis i en «naturlig» kjønnsarbeidsdeling, i 1920 var de forankret i en kjønnssegregert arbeidsprosess.»⁴⁴⁷

De kvinnelige lønningene utgjorde i flere yrker 60 prosent av mannens lønning i 1920, men lønnsforskjellene mellom mann og kvinne økte likevel. Både i tjenesteyrke, industrien og dagarbeidere ble lønnsforskjellene betydelige mellom 1910-1920, når lønningene steg kraftig pga. første verdenskrig. Lærerinner lå på rundt 80 prosent av en mannlig lønning ved byfolkeskolen i 1921 og de hadde noe lavere dyrtidstillegg enn sine mannlige kollegaer. Men menn hadde også i tillegg dyrtidstillegg for barn. Selv om det ikke utgjorde det store tillegget, sier det likevel noe om hvem som skulle være forsørgeren i familien, nemlig den gifte mannen. Hadde lønningene noe å si for den lave kvinnelige yrkesdeltakelsen? Er vil jeg si nei for de enslige kvinnene, mens for de gifte kvinnene var saken en annen. De skulle være hjemmeværende og bli forsørget av mannen. Det mener jeg innføringen av bierverv i folketellingen viser, det var her de gifte kvinnene skulle plasseres. Hege Roll-Hansen har påpekt at folketellingene fra 1865-1930 var preget av et «familieprinsipp.»⁴⁴⁸ Dette «familieprinsippet» rammet de gifte kvinnene som ble regnet som forsørget av ektemannen sin.⁴⁴⁹ Dette førte igjen til at de kvinne gifter i folketellingen ble underrapportert som yrkesaktive kvinner (se på kap. 6). For de ugifte kvinnene var det heller lønningene som var problemet. De lave lønninger for enkelte kvinner i lavlønt yrkene som syerskene kunne føre til at enkelte måtte søke til prostitusjon for å kunne tjene nok penger.⁴⁵⁰ Lønningene generelt var mye lavere enn menns lønninger, men i flere yrker kunne både ugifte/gifte/enker tjene ålreit med penger, eksempel er lærerinner og telegrafister.

⁴⁴⁴ Melby i Hagemann 2020: 368-369

⁴⁴⁵ Melby i Hagemann 2020: 369

⁴⁴⁶ Hagemann 1994: 276-277

⁴⁴⁷ Hagemann 1994: 277

⁴⁴⁸ Roll-Hansen 2012: 203

⁴⁴⁹ Roll-Hansen 2012: 186-187 & 203

⁴⁵⁰ NOS. V.8. 1906 (socialstatistik): 155-156

7.2 Utdannelse

Her kommer jeg kort til å gå inn på hvordan utdannelsenes for kvinner utviklet seg fra 1850-årene og frem mot 1920. Telegrafvesenet åpnet opp for to kvinnelige praktikanter i 1857, som året etter var ferdig uteksaminert ved telegrafstasjonen i Kristiansand. De fikk en lønn på 12 sped. (12 sped. utgjør 48 kr)⁴⁵¹, betydelig lavere enn sine mannlige kollegaer. Samme året som de to søsteren var ferdig utdannet i 1858 fikk nå kvinner mulighet til å utdanne seg til telegrafistinner.⁴⁵² Telegrafvesenet var veldig tidlig ute med å gi kvinner muligheter til å utdanne seg. Et tiår senere ble middelskolen opprettet i 1869 for gutter, men her var det kun gutter som fikk avlegge eksamen som ordinære elever. Jenter kunne avlegge privatisteksamen ved middelskolen og dette måtte de gjøre for å kvalifisere for telegrafutdanningen.

Telegrafverket krevde med opprettelsen av middelskolen i 1869 at enn måtte ha fullført eksamen her for å kunne begynne på telegrafutdanningen. På slutten av 1870-tallet ble det åpnet for at jentene kunne avlegge eksamen ved pikeskolene, men kravet i matematikk ble lempet på til fordel for håndarbeid. Antall kvinnelige elever ved den høyere skole økte betydelig etter at kvinner fikk eksamenstilgang. I 1905 var 40 prosent av eksamenskandidatene kvinner.⁴⁵³ I 1882 fikk kvinner lov til å ta eksamen i artium, noe som åpnet opp for universitet.⁴⁵⁴ I 1890 åpnet staten for at kvinner kunne utdanne seg som lærerinner ved den statlige lærerutdannelsen.⁴⁵⁵ Gro Hagemann har kalt begge disse to yrkene middelklasser yrker og de rekruttere mange kvinner i fra middelklassen.⁴⁵⁶ Spesielt læreyrke skulle tiltrekke seg mange kvinner, i 1920 var det nesten 19 000 kvinner som underviste ved skolene (høyere allmennskoler/seminarer og folkeskoler/fortsettelsesskoler).⁴⁵⁷

I 1908/1909 ble en skole på Stabekk opprettet for lærerinner med husstell som fag, som i tillegg var eid av staten.⁴⁵⁸ Dette var ikke noe nytt, allerede i 1865 var det blitt opprettet en landhusholdningsskole på Aker som var den første i landet.⁴⁵⁹ Det nye var at staten gikk inn som eier, dette hadde ikke vært tilfelle før. Fra 1896 åpnet det offentlige opp for at kvinner kunne bli rektorer, overlærere og adjunkter, som ble endelig i 1901. Etter århundreskiftet skjedde det mye fra 1904 fikk kvinner lov til å praktisere som advokat og Norges første

⁴⁵¹ Norges Bank 2014

⁴⁵² Rafto 1955: 64-65

⁴⁵³ Hagemann 1997: 40-41

⁴⁵⁴ Ruge i Høigård m.fl. 1971: 119

⁴⁵⁵ Hagemann 1997: 31

⁴⁵⁶ Hagemann 1994 & Hagemann 1997: 39-41 & Melby i Hagemann m.fl. 2020: 350-351

⁴⁵⁷ NOS. VII. 103 1923 (niende hefte for folketellingen 1920): 30

⁴⁵⁸ Hagemann m.fl. 2020: 253 & 366 & Ruge i Høigård m.fl. 1971: 190

⁴⁵⁹ Hagemann i Hagemann m.fl. 2020: 252

kvinnelige professor ble ansatt i 1912, men kvinner kunne fortsatt ikke bli prester, diplomater og statsråder.⁴⁶⁰ Et annet kvinne yrke nemlig sykepleien hadde kvinnene fra 1860-årene kunnet utdanne seg som til det som het diakonisser, og rett før århundreskiftet kom de første sykepleierskolene og disse skolene ble startet av private organisasjoner.⁴⁶¹ Når det gjaldt handel har Eirinn Larsen påpekt at menn og kvinner ble utdannet forskjellig. Menn skulle ha de fremtredende posisjoner, mens kvinner skulle gjerne ha kontorjobbene/ekspeditørrollen eller sagt på en annen måte utdannes til å være en støttfunksjon for mannen.⁴⁶² Et yrke hvor kvinnen kom tidlig inn var tannlege yrke. Petra Lie var den første kvinnelige tannlegen i Norge når hun ble ferdig uteksaminert i 1872.⁴⁶³ Dette var ganske revolusjonerende med tanke på at det var ikke mange kvinner på hennes samtid som hadde en så flott utdanning. Petra Lie var også en pioner som gjorde at mange kvinner søkte mot tannlege yrket, i 1920 var det 670 mannlige private tannleger imot 983 kvinnelige tannleger. Kvinner utgjorde 59,47 prosent av alle private tannleger.⁴⁶⁴

Var utdanning til hindre for at kvinner skulle komme i yrkeslivet? Nei, mener jeg. Kvinner fikk mulighet i 1878 å avlegge eksamen uten å være privatist ved middelskolen. Uten denne eksamensretten kunne ikke kvinnene utdanne seg til å bli f.eks. telegrafistinner. Gjennom at kvinner i løpet av andre halvdel av 1800-tallet fikk mulighet til å utdanne seg, økte antallet yrkesaktive kvinner i en rekke yrker. I 1920 utgjorde kvinner en høy prosent av andelen i læreryrket, telegrafyrket, legeyrket (privat leger) og tannlegeyrket (private tannleger).⁴⁶⁵ Men om kvinner fikk samme stillingsgraden som menn etter utdanning er enn helt annen sak. Eirinn Larsen har visst at kvinner i handelsnæringen ble utdannet til å skulle supplere menn, mens Gro Hagemann har visst at telegrafistinner ikke fikk samme mulighet som menn til å stige i stillingsgraden. Telegrafistkvinnene ble på samme posisjon livet ut.

⁴⁶⁰ Melby i Hagemann m.fl. 2020: 352

⁴⁶¹ Lovisenberg Diakonale Sykehus 2019 & Melby i Hagemann m.fl. 2020: 352

⁴⁶² Larsen 2005: 132-135 & Larsen 2012: 127-144 (gjelde sidene for handelsutdanningen – et spill for forretningslivets kjønnkultur)

⁴⁶³ Stenvik 2009

⁴⁶⁴ NOS. VII. 103 1923 (niende hefte for 1920 folketellingen): 28

⁴⁶⁵ NOS. VII. 103 1923 (niende hefte for 1920 folketellingen)

Kap. 8 Mentalitet

I det siste kapitelet før konklusjon skal jeg kort gå inn på mentalitet blant enkelte kvinner og i samfunnet generelt.

Hege Roll-Hansen har i sin doktoravhandling påpekt at «familieprinsippet» var viktig for «for utformingen av livsstillingsstatistikken i de norske folketellingen fra 1865 og fram til mellomkrigstiden.»⁴⁶⁶ Roll-Hansen påpeker videre at «Utformingen av den statistiske enheten befolkning henger sammen med en spesifikt moderne kjønnsorden – en kjønnsorden som befolkningsstatistikken i høy grad har vært med på å skape.»⁴⁶⁷ Som jeg tidligere har nevnt påpeker Roll-Hansen at det var den gifte mannen som ble gjort til forsørgeren, mens den gifte kvinnen ble gjort til den forsørgede. Dette var innføringen av biervervrubrikken et eksempel på med folketellingen i 1920. Fra 1910-1920 ble prosenten gifte kvinner halvert fra 3,1 prosent i 1910 til 1,9 prosent i 1920. Den gifte husmoren ble nå i folketellingshefte for livsstilling regnet som en biperson.⁴⁶⁸ Her er jeg helt enig med Roll-Hansen, eksempler i folketellingen fra Tinn viser at statistikerne plasserte kvinner som mest sannsynlig tilhørte ervervsbefolkningen, ble plassert i biervervsbefolkningen. En gift kvinner hvor rubrikkene for erverv og bierverv/biinntekt var tom, men som på rubrikk syv skrev at hun jobbet for postvesenet. Her ser det ut som at statistikerne med blyant har ført inn husmor i ervervrubrikken og postbud i biervervsrubrikken. Hun kan tolkes ditt hen at hun var midlertidig, men jeg mener at denne unge kvinnen ved navn Selma Waage var en yrkesaktiv kvinne på heltid.⁴⁶⁹

I mellomkrigstiden var det diskusjon om hvilke posisjon kvinnen skulle ha i samfunn og arbeidsliv. Selv om dette foregikk etter det tidsrommet som jeg studerer, ønsker jeg å ta det med fordi dette har implikasjonen til tidligere tider. Det kommer jeg til nedenfor.

Margarete Bonnevie som jeg nevnte ovenfor, var for likestilling mellom mann og kvinnen innenfor samfunnslivet og yrkeslivet. Roll-Hansen har påpekt at Bonnevie stod for en retning som var «liberal, individorientert middelklassefeminisme» og «Kjønn skulle ikke spille noen rolle for individers muligheter, mente hun.»⁴⁷⁰ Bonnevie ønsket at kvinnene skulle likestilles med mannen gjennom en frigjøring ved å ha fri tilgang på arbeidsmarkedet og ved å ha en

⁴⁶⁶ Roll-Hansen 2012: 203

⁴⁶⁷ Roll-Hansen 2012: 203

⁴⁶⁸ Roll-Hansen 2012: 165 & 179-181

⁴⁶⁹ Folketelling 1920 for 0826 Tinn herred (s. 11896 personsedel)

⁴⁷⁰ Roll-Hansen 2012: 185

«samfunnsmessig innflytelse.»⁴⁷¹ Ella Anker hadde andre tanker rundt husmoren og arbeid. Ella Anker tilhørte ikke middelklassen, selv om hun vokste opp i et borgerlig hjem. Anker tilhørte arbeiderklassen og hun var tidvis tilknyttet Ap sin kvinnebevegelse.⁴⁷² Hun kjempet for at samfunnet skulle anerkjenne husmoren sitt arbeid. Ella Anker som var religiøs var imot abort og ønsket forbudt mot alkohol. Hun ønsket at enslige mødre skulle anerkjennes i samfunnet i motsetning til Bonnevie som ønsket at husmoren kvinnen skulle komme i arbeid.⁴⁷³ Hennes eldre søster Katti Anker Møller mente også at mødre skulle få statelig støtte og hennes arbeid skulle anerkjennes.⁴⁷⁴ Men i motsetning til hennes søster var hun for abort, prevensjon og seksualopplysning.⁴⁷⁵

Så til det jeg nevnte ovenfor, kvinnerollen og kvinners posisjon i samfunnet hadde vært diskutert tidligere enn 1920. Blant annet av Sigrid Undset og Hulda Garborg. Undset regnes til den dag i dag som Norges mest kjente kvinnelige forfatter.⁴⁷⁶ Garborg var som Undset en forfatter, men Garborg var også en aktiv samfunnsdebattant. Hun var også gift med den kjente forfatteren Arne Garborg.⁴⁷⁷ På 1910-tallet publiserte Norges største kvinnelige forfatter i hennes egen samtid, nemlig Sigrid Undset en artikkel i Samtiden. Noen år senere skulle også Hulda Garborg skrive en artikkel i Samtiden. Garborg som Undset var opptatt av kvinnes posisjon i samfunnet.⁴⁷⁸ I sin artikkel kritiserer Undset den amerikanske forfatterinnen Perkins Gilman.⁴⁷⁹ I artikkelen påpeker Undset at kvinner som menn er feilbare og kritiserer Gilman sitt fokus på kvinner som gode vesen. Undset bruker morsrollen som eksempel, der hun påpeker at selv om en kvinne skulle bli mor, behøver ikke kvinnen å være et godt menneske. Det er ikke morsrollen som gjør kvinnen god, men det er selve mennesket. Der behøver ikke kvinner være noe bedre enn menn. Men på slutten av artikkelen anbefaler likevel Undset at enn burde lese Gilman sin bok fordi Gilman interesser seg for kvinnen i samfunnet.⁴⁸⁰ Hulda Garborg er i sin artikkel opptatt av å løfte fram husmoren eller sagt på en mer presis måte bygde husmoren. Garborg mente at det moderne samfunnet førte til at kvinnene holdt på å miste seg selv gjennom det som kan kalles sentraliseringen. Garborg er opptatt av likestilling,

⁴⁷¹ Roll-Hansen 2012: 185

⁴⁷² Høyer 2009 & Roll-Hansen 2012: 185

⁴⁷³ Høyer 2009

⁴⁷⁴ Mohr 1968: 59

⁴⁷⁵ Lønnå 2009

⁴⁷⁶ Blikrud 2019 & Hamm 2020

⁴⁷⁷ Nasjonalbiblioteket 2019, Store norske leksikon 2019 & Østigaard 2009

⁴⁷⁸ Blikrud 2019 & Store norske leksikon 2019

⁴⁷⁹ Store norske leksikon 2017

⁴⁸⁰ Undset 1912: 539-556

men kjønnene skal ikke likestilles siden de er biologisk forskjellig. Kjønnenes biologiske forutsetninger skal dyrkes og derfor skal de behandles ulikt. Garborg referer til Christiania og gir eksempler på hvordan bysamfunnet virker negativt på kvinnen som igjen fører at samfunnet gjennom at kvinnen mister ifølge Garborg sin kvinnelighet fører til nedgang for samfunnet. Garborg vil at kvinnene skal kjempe for det som er hennes formål og gjennom dette formålet skal kvinnen komme tilbake til hennes egentlige kall. Det å skape et godt hjem var hennes viktigste formål, nemlig at barna skal vokse opp i trygge og gode omgivelser.⁴⁸¹

Husmorperioden hadde sin glanstid på 1950- og 1960-tallet og det ser enn på antallet kvinner i yrkeslivet, men husmoridealet hadde en 100 år lang historie før dette.⁴⁸² I boken «*Med kjønnsperspektiv på norsk historie*» har Gro Hagemann og Kari Melby visst hvordan dette idealet utviklet seg. Den første skolen for husholdning kom allerede på 1860-tallet og tiåret etter vokste det fram flere skoler på Vestlandet, før det endte med at staten opprettet en egen lærerskole for husstell i 1909 på Stabekk. Flere menn hadde også fått interessen for husstellet, men det er en kvinne som må trekkes frem og det er Helga Helgesen. Hun var en sterk pådriver for at unge piker skulle få opplæring i husstell gjennom skolekjøkkenundervisningen.⁴⁸³ Hun var en av de viktigste personene ved lærerskolen for husstell, noe som førte til at Helgesen ble skolekjøkkeninspektør fram til 1925.⁴⁸⁴ Hva har dette med mentalitet å gjøre? I 1920 var det i Aftenposten en artikkel med overskriften «Unge kvinner må forstå at de trengs i hjemmene.»⁴⁸⁵ Dette viser at det var en mentalitet blant mange samfunnsborgere om at kvinnen hadde hjemme som sin viktigste oppgave.

Sigrid Undset og Katti Anker Møller var i kraftig disputt på 1910-tallet, som dreide seg om kvinner og fødselspolitikk, og som toppet seg i 1919 da Undset gikk til kraftig angrep på Anker Møller.⁴⁸⁶ Selve debatten her er ikke interessant, men hvilke syn de to representerte. Katti Anker Møller sin datter som har skrevet dette og som henviser til debatten mellom Undset og hennes mor skriver dette om Undset og Anker Møller sin syn: «nemlig det helt personkonsentrerte individualistiske hos Sigrid Undset og det helt samfunnsmessige hos Katti Anker Møller.»⁴⁸⁷ Mohr oppsummere de to persons livssyn slik, Undset: «Menneskene er sin natur tro slik som de er uansett sosiale tiltak, derfor nytter det ikke med samfunnets bistand.»

⁴⁸¹ Garborg 1915: 239-255

⁴⁸² Holand i Dørum 2014: 183-84 & Klepp 2019

⁴⁸³ Hagemann m.fl. 2020: 250-252 & 363-368 & Store norske leksikon 2021.

⁴⁸⁴ Haavet 2009

⁴⁸⁵ Aftenposten historie 2020: 24-25

⁴⁸⁶ Mohr 1968: 174-186

⁴⁸⁷ Mohr 1968: 185

Hennes mor Anker Møller: «Menneskene er sin natur tro slik som de er – med mange vansker – nettopp derfor må samfunnet hjelpe dem.»⁴⁸⁸ Det er viktig for meg å presisere at Tove Mohr ikke nok er helt objektiv, men Mohr er viktig fordi hun viser to kvinner som var uenige om et viktig kvinne tema, nemlig fødselspolitikken.

Forskjellen mellom Undset og Anker Møller mener jeg er et godt eksempel på uenigheten som var mellom kvinner på denne tiden og fikk betydning igjen for kvinners deltakelse i yrkeslivet. I motsetning til stemmerettighetskampen hvor kvinnene hadde samlet seg og fått igjennom kvinnelig stemmerett i 1913, samlet de seg ikke i samme grad om deltakelsen i yrkeslivet.⁴⁸⁹ Selv om det har vært underrapportering av kvinner i yrkeslivet i folketellingene var de likevel langt bak menn når det gjaldt deltakelse i yrkeslivet. For menn over 15 år var yrkesdeltakelse på 90 prosent i 1920.⁴⁹⁰ Uenigheten kan representeres ved Hulda Garborg og Margrete Bonnevie. Garborg la vekt på den kvinnelige husmoren på landet og at dette var kvinnes kall, mens Bonnevie vektla kvinnen og hennes deltakelse i yrkeslivet. Bonnevie kjempet også for at kvinnen skulle likestilles med mannen. Garborg stod ikke for at kjønnene skulle likestilles, men for at kvinnen skulle likebehandles. Det betydde at kvinnen hadde andre egenskaper enn menn og det var disse egenskapene som skulle bli fremhevet og respektert. Bonnevie stod for en likestilling mellom kjønnene og hun ønsket at kvinnene både i samfunnslivet og i yrkeslivet skulle ha samme muligheter som menn.

Spilte mentaliteten til kvinner en rolle for at de ikke ble flere i yrkeslivet? Ja, det vil seg si. Det ser vi på den lave organisasjonsdeltakelsen i industrien, uenigheter som jeg var inne på i forrige avsnitt om hvilken rolle kvinner skulle ha i samfunnet. Her ser vi nok også en forskjell på kvinner som hang mentalt sett igjen i det gamle samfunnet (bondesamfunnet/standssamfunnet) og kvinner som var påvirket av det nye samfunnet (industrialsamfunnet/klassemiljøet). Nå var ikke dette med kvinnelig rettigheter noe nytt som kom med det nye samfunnet, men det var først i andre halvdel på 1800-tallet at kvinnebevegelsen vokste frem for alvor.⁴⁹¹ Selv med kvinnebevegelsens inntog greide ikke kvinnene å samle seg om en felle plattform som skulle sørge for at de kom inn i yrkeslivet for fullt. Dette påvirket igjen den kvinnelige yrkesdeltakelsen, spesielt gjaldt dette husmødre. Enslige kvinner måtte ha en inntekt for å kunne forsørge seg selv, mens de gifte husmødrene

⁴⁸⁸ Mohr 1968: 186

⁴⁸⁹ Melby i Hagemann m.fl. 393-400

⁴⁹⁰ NOS XI 323 1959 (fjerde hefte for folketellingen 1950): 26

⁴⁹¹ Lønnå 2021

hadde en mann til å forsørge seg. Gunnar Jahn påpekte at ugifte kvinner ønsket å hindre de gifte kvinnene lønnsarbeid, siden den gifte kvinnen ble forsørget av ektemannen.⁴⁹²

Uten at jeg har studert det nok til å ta en endelig konklusjon, mener jeg at mentaliteten til kvinnene spilte en stor rolle når det gjaldt å kunne delta i arbeidslivet. Kvinnene var ikke enige om hvilken rolle de skulle ha i samfunnet. Dette påvirket også deres yrkesdeltakelse. Thorsen har i sin hovedoppgave påpekt at kvinnene på Kampen i Christiania i 1900 fødte færre barn enn sine mødre.⁴⁹³ Selv om de gjorde dette ble det ikke flere yrkesaktive kvinner av den grunn. Jeg vil påpeke også at husmoridealet begynte for alvor å komme inn i samfunnet. Det ser enn tydelig med opprettelsen av den offentlige lærerskolen for husstell i 1909. Derfor mener jeg også at mentaliteten blant kvinnene og i samfunnet generelt spilte en viktigere rolle i hvorfor det var få kvinner i yrkeslivet enn lønns- og utdanningsvilkårene til kvinnene. Ugifte kvinner skulle være i yrkeslivet til de giftet seg og som Ida Bloom påpeker ble ekteskapet «kvinnens egentlige bestemmelse.»⁴⁹⁴ Samtidig er det viktig å påpeke at husmorrollen endret seg med skifte fra en «arbeidskraftsøkonomi» til «forbrukerøkonomi.» Nå var det industrien som produserte varene som kvinnene før hadde laget selv og dermed ble den gifte kvinnen mer ansvarlig for økonomien i husholdningen. I tillegg ble husarbeidet viktigere enn tidligere, og dette ansvaret falt på husmoren.⁴⁹⁵

Før jeg begynner på konklusjonen må jeg likevel ha noen bemerkninger til det jeg ovenfor har skrevet om mentalitet. Selv om det skjedde betydelige endringer i samfunnet i løpet av 1800- og begynnelsen av 1900-tallet, hvordan spilte dette egentlig inn på mentaliteten? Frem til 1920 spilte nok samfunnsendringen liten rolle på mentaliteten. Selv om kvinner opplevde å bli likestilt på papiret fikk dette i virkeligheten lite å si for kvinnes posisjon i samfunnet.

Hjemmet var den viktigste arbeidsplassen til ulønnede og lønnende kvinner i hele perioden 1865-1920.⁴⁹⁶ Gifte kvinner var praktisk talt ifølge folketellingen hjemmeværende mødre, kvinner lønningene steg, men aldri til mannens lønnsnivå og lønnsavstanden ble i mange yrker større. Kanskje skjedde det heller at samfunnet ble gradvis mer konservativ i forhold til gifte kvinner og deres deltakelse i yrkeslivet. Da tenker jeg på husmoridealet som vokste frem fra 1860-tallet med etablering av en husmor skole og i 1909 da lærerskolen for husstell ble opprettet av staten. Innføringen av biperson i folketellingen vitner om dette. Min

⁴⁹² Jahn 1949: 192-193

⁴⁹³ Thorsen 1979: 209

⁴⁹⁴ Blom i Blom & Tranberg 1985: 19

⁴⁹⁵ Blom i Blom & Tranberg 1985: 13-14

⁴⁹⁶ Hagemann m.fl. 2020

gjennomgang viser at i 1920 dominerte de gifte kvinnene blant bierverv både i Mandal og Tinn i folketellingen. Tallet på yrkesaktive kvinner som var gifte, hadde godt drastisk ned i Mandal fra 1900-1920 og dette mener jeg skyldtes en mer konservativ holdning til gifte kvinner i arbeid. Mentaliteten både i samfunnet og blant kvinner spilte inn på den kvinnelige yrkesdeltakelsen. Jeg mener den sørget først og fremst for at de gifte kvinnene ble holdt utenfor yrkeslivet, siden deres «kall» var å bli kone og få barn, selv i 1920. Det mener jeg statistikken med antall husmødre i 1920 og hvor mange av disse som jobbet er en klar indikasjon på.

Kap. 9 Konklusjon

Konklusjonskapitlet kommer til å bestå av fire delkapitler. I de tre første svarer jeg direkte på hovedproblemstillingen og de to underproblemstillingene. I det fjerde og siste delkapitlet kommer jeg inn med teorien om overgangen fra stand- til klassesamfunn. Kommer også inn på lønns- og utdanningsvilkårene til kvinnene og mentaliteten blant kvinner og storsamfunnet. Dette for å kunne gi et fullstendig svar på hvilke faktorer som var viktig for hvordan den kvinnelige yrkesdeltakelsen utviklet seg i Mandal i perioden 1865-1920 og hvordan den utviklet seg i forhold til den kvinnelige yrkesdeltakelsen i Tinn.

9.1 Fra tjenesteyrke til yrkes mangfoldighet

Hovedproblemstilling: Hvordan utviklet den kvinnelige yrkesdeltakelsen seg i Mandal i perioden 1865-1920 og hvordan utviklet den seg i forhold til Tinn i perioden 1900-1920?

Den kvinnelige yrkesdeltakelsen endret seg betydelig fra 1865-1920. I 1865 var kun 28 prosent av de voksne kvinnene yrkesaktive ifølge folketellingskjemaene. De unge kvinnene oppført med tittelen tjenestepike (hos private) utgjorde over 50 prosent av yrkeskvinnene i Mandal. Med barnepikene, kokkepikene og husholderske m.fl. utgjorde disse 75 prosent av den kvinnelige yrkesbefolkningen. Eliassen påpeker at kvinner dro til Mandal før 1865 for å ta arbeid innenfor tjenesteyrket. Årsaken var pga. den gode tiden som næringslivet opplevde og dette gjorde at flere familier kunne ansette tjenestepiker. Skipsfarten opplevde gode tider, som igjen påvirket de andre næringene. Hovednæringen blant yrkeskvinnene i Mandal i 1865 var tertiærnæringen, 90 prosent av yrkeskvinnene kom inn under her.

Skipsfarten i Mandal ble fra 1875 rammet av sviktende konjunkturer og omlegningen fra seil- til dampskip, men Mandal var i 1900 fortsatt en sjøfartsby. I 1900 var yrkesdeltakelsen blant kvinnene i Mandal betydelig høyere enn det den var i 1865. Antallet på yrkesaktive kvinner steg fra 377 i 1865 til 664 i 1900, en økning på 76 prosent. De yrkesaktive kvinnene utgjorde ca. 40 prosent av den kvinnelige befolkningen i Mandal. Men dette tallet lyver nok litt, siden 1900 folketellingskjemaet ikke gir nok opplysning om hvor tjenestepikene arbeidet. I perioden 1865-1900 skjedde det en forandring i yrkesmangfoldet blant kvinnene i Mandal. Langt flere kom inn i næringslivet, og en betydelig økning av kvinner innenfor immateriell virksomhet (eks. lærerinner) og mange flere arbeidet i butikk. Det nye yrkesmangfoldet blant kvinnene gikk på bekostning av tjenesteyrket. Men tjenesteyrket var fortsatt den største yrkesgruppen blant kvinnene. Tertiærnæringen var fortsatt den klart største hovednæringen

blant yrkeskvinnene i Mandal med 77 prosent av kvinnene sysselsatt her. Grunnen til at tertiærnæringen falt fra over 90 prosent i 1865 til 77 prosent i 1900, skyldtes en betydelig økning av kvinner innenfor søm med liknende arbeid.

For Tinn i 1900 var yrkesdeltakelsen blant kvinnene noe lavere enn Mandal, i Tinn var 36 prosent av kvinnene yrkesaktive. Uten de gifte kvinnene med kreaturstell og seterstell var prosenten på 30 %. Årsaken til at Tinn hadde noe lavere andel kvinner i arbeid var fordi de hadde færre av enkene i arbeid, mange av enkene i Tinn levde av føderåd. Tjenestyrket var den største yrkesgruppen blant kvinnene i Tinn. Men her nesten alle innenfor jordbruket enten som tjenestepike på gård eller som budeie. For Tinns vedkommende var det primærnæringen som dominerte blant yrkeskvinnene. Dette var ikke overraskende, siden Tinn var et jordbrukssamfunn i 1900. Over 80 prosent var sysselsatt innenfor jordbruket.

På begynnelsen av 1900-tallet nådde skipsfarten bunnpunktet i Mandal. Dette medførte en masseutvandring i perioden 1875-1915, først og fremst menn, men senere også en god del unge kvinner. Da det så mørkt ut i Mandal, skulle lyset bokstavelig komme. I 1909 ble Mandal elektrifisert og dette skulle føre til det industrielle gjennombruddet. Slettan skriver at gjennombruddet kom mellom 1914-1940. Men ut ifra statistikken ser det ut til at gjennombruddet kom i perioden 1910-1920 ved å se på antallet industriarbeidere. I 1920 hadde ikke industrien blitt noen stor arbeidsplass for kvinnene i Mandal. Likevel sysselsatte industrien noen kvinner, eksempel er Mandal Reperbane som hadde noen få kvinnelige spinnere. Tjenesteyrket var fortsatt den største yrkesgruppen med sine 29 prosent. Kvinnelige næringsdrivende innenfor handel/forretning utgjorde den samme prosenten som 20 år tidligere, men antallet kvinner innenfor denne gruppen hadde gått ned.

Antallet yrkesaktive kvinner i Mandal gikk ned fra 664 i 1900 til 542 i 1920. Selv med utvandringen til Amerika, gikk yrkesprosenten blant kvinnene ned fra over 40 % ned til 35 %. Siden jeg ikke har fått studert dette nok kan jeg ikke 100 prosent slå fast skolegangen for yngre kvinner begynte å gjøre seg gjeldende i Mandal. Det samme gjelder for alderdom. Men om jeg sammenligner tallene er det klart færre yrkesaktive kvinner blant aldersgruppen 20-24 år i 1920 enn i 1900. Men her kan også utvandringen til Amerika ha spilt en rolle.

Alderdommen er det lettere å konkludere med, siden her var det betydelig færre yrkesaktive kvinner etter fylte 65 år. Den tredje faktoren kommer jeg innpå nedenfor og det har med de gifte kvinnene å gjøre. Den dominerende næringsstrukturen var i Mandal gjennom hele perioden tertiærnæringen. I 1920 var det 80 prosent av yrkeskvinnene som kom inn under tertiærnæringen.

I perioden 1907-1920 kom industrialiseringen til Tinn og dette medførte en kraftig befolkningsvekst på Rjukan. Med dette endret næringsstrukturen seg også for kvinnene, fra primærnæring i 1900 til tertiærnæringen i 1920. Kvinner gikk fra tjeneste i gårdsbruket til tjeneste i private hjem. Noen få kvinner jobbet innenfor industrien, men dette var ikke for Hydro. Den største industriarbeidsplassen var Rjukan Dagblad som hadde 4 setterske og 4 påleggerske. Hydro var likevel den største private arbeidsplassen i Tinn, men her jobbet kvinnene som oftest som rengjørere eller som stuepike. Antallet kvinner sysselsatt som butikkansatt økte betydelig, men det var få kvinner som drev med handel/forretning. Tinn ble et todelt samfunn, hvor resten av Tinn var dominert av jordbruket. Kvinnene her arbeidet som oftest som tjenestepike/budeie i Tinn. Med industrialiseringen kom det en rekke nye yrkesmuligheter for kvinnene også. Tinn fikk nå to kvinnelige tannteknikere, en frisør og noen få næringsdrivende. Selv om Tinn hadde 3 ganger så mange innbyggere som Mandal, hadde likevel Mandal tre ganger så mange kvinner som var næringsdrivende innenfor handel/forretning. For Tinn tredoblet den kvinnelige yrkesbefolkningen seg, fra 298 i 1900 til 903 i 1920. Yrkesprosenten blant kvinnene i Tinn gikk ned fra 36 % til 30 % i 1920. I 1920 hadde Tinn et klart flertall av menn, pga. at unge menn hadde flyttet til Rjukan for å arbeide i industrien. Av kvinnene over 15 år var det ca. 60 prosent som var husmødre.

Mandal var gjennom hele perioden kvinnedominert, men i Tinn var kjønnsbalansen i 1900 omtrent lik, litt flere menn. I 1920 var Tinn klart mannsdominert, og dette førte til at Tinn hadde betydelig færre ugifte kvinner enn i Mandal. Sivilstatusen hadde mye å si for om en kvinne var yrkesaktiv eller ikke. Dette var grunnen til at Mandal i 1920 hadde en god del høyere yrkesprosent blant kvinnene enn Tinn. Kristiania og Trondhjem hadde som Mandal mange ugifte kvinner, men her var yrkesprosenten betydelig høyere. Dette hadde å gjøre med at disse to byene hadde kommet lengre i moderniseringsprosessen, men også deres betydning som handelssenter for omlandet rundt seg. Kristiania hadde i tillegg en betydelig industri, som sysselsatte mange kvinner.

Den fallende yrkesdeltakelsen blant kvinner i perioden 1900-1920 var ikke særphenomen for Mandal og Tinn. Samme tendensen ser enn også på landsbasis hvor yrkesdeltakelsen for kvinner falt etter 1900. På landsbasis var ikke tertiærnæringen så dominerende i 1920 som i Mandal og Tinn, men den var likevel den største hovednæringen.

9.2 Gifte kvinner har hjemmet som «arbeidsplass»

Første underproblemstilling: Endret sivilstatusen til yrkeskvinnene seg i perioden 1865-1920?

Sivilstatusen endret seg noe, men gjennom hele perioden var det de ugifte kvinnene som det var klart flest av. Gjennom hele perioden var det de to yngste aldersgruppene 15-19 år og 20-24 år som hadde klart flest yrkesaktive kvinner i Mandal og for Tinn i 1900 og 1920. Alle yrkeskvinnene i aldersgruppen 15-19 år var ugifte og for aldersgruppen 20-24 år var prosenten nesten den samme. 1865 i Mandal skilte seg ut da alle yrkeskvinnene i aldersgruppene 15-19 år og 20-24 år var ugifte. Enkene var i Mandal den nest største gruppen gjennom hele perioden. I 1920 utgjorde enkene 19,5 prosent av de yrkesaktive kvinnene. I Tinn så dette litt annerledes ut. De gifte kvinnene var nest størst i 1900. Dette var i sammenheng med de 48 gifte kreaturstellkvinnene og 3 gifte seterstellkvinner. I 1920 hadde enkene gått forbi og var den nest største gruppen. Separerte/fraskilte kvinnen utgjorde en liten gruppe. Noe større i Tinn enn i Mandal 1920, men det var få yrkesaktive kvinner som var separerte/fraskilte.

Når det gjelder gifte kvinner i arbeid var det litt forskjell på Mandal og Tinn. Mandal hadde i 1865 5 gifte kvinner i yrkeslivet. Antallet gifte kvinner i yrkeslivet hadde mangedoblet seg i 1900 og nå var antallet opp i 40. Antallet falt ned igjen til 8 gifte kvinner i yrkeslivet i 1920. Hvorfor denne nedgangen? I 1920 blir bierverv/biinntekt innført i folketellingskjemaet. Det førte til at en nå skilte mellom hovedperson og biperson. Av de 59 kvinnene som hadde oppført at de hadde en erverv/livsstilling som kunne oppfattes som yrke var 24 av disse kvinnene gift og utgjorde ca. 40 prosent. Her mener jeg som Roll-Hansen at de giftene kvinnene som var i arbeid kom dårligere ut med innføringen av bierverv/biinntekt. Hjemmet skulle være deres «arbeidsplass». Roll-Hansen viser til familieprinsippet, men jeg mener heller det er et husmorideal. For Tinn i 1920 var det 62 gifte kvinner som arbeidet av 1952 gifte kvinner totalt i Tinn. Dette er medregnet de gifte kvinnene som var oppført med kreaturstell og fjøsstell. Det vil si at blant de gifte kvinnene i Tinn var tre prosent yrkesaktive. Med dette mener jeg hjemmet var de gifte kvinnenes «arbeidsplass» og dette ble forsterket gjennom endringen i folketellingskjemaet i 1920, som gjorde det lettere å kunne plassere den gifte kvinnen som forsørget av mannen.

9.3 Tjenesteyrke den dominerende yrkesgruppen både i Mandal og Tinn

Andre underproblemstilling: Hvordan endret enkelte yrker seg i Mandal og Tinn i perioden 1865-1920?

I perioden 1900-1920 skjedde det skifte i Tinn når det gjaldt hvilke yrker kvinner jobbet i. I 1900 dominerte budeier og lignende arbeid og tjenestepiker på gårdsbruk. I 1920 var det mange kvinner innenfor tjenestepiker og budeier på gårdsbruk, tjenestepiker i private husstell, butikkansatte, renholdere og en god del kontordamer. Få kvinner i Tinn i 1920 var selvstendig næringsdrivende eller selvstendig arbeidere, men mange av kvinnene tilhørte det folketellingsheftene for livsstilling regner som arbeidere. Det vil si at de aller fleste yrkeskvinnene i Tinn tilhørte arbeiderklassen. Tjenesteyrket var fortsatt i 1920 der flest kvinner arbeidet i Tinn, men nå i private hjem istedenfor jordbruket. De fleste kvinnene i Tinn var servicearbeidene enten for private hjem eller hos private bedrifter.

For Mandal skjedde det større endringer enn i Tinn. Tjenesteyrke gikk fra 75 prosent i 1865 til 29 prosent i 1920. Kvinner som drev med handel og forretning økte fra 3,5 prosent i 1865 til 11 prosent i 1920. Sammen med butikkansatte utgjorde denne gruppen i Mandal 1920 over 20 prosent. Mandal hadde flere kvinner som tilhørte selvstendig næringsdrivende eller selvstendig arbeidende enn Tinn. Mandal hadde prosentvis flere som kan regnes for å høre til middelklassen, men som Tinn tilhørte de aller fleste kvinnen arbeiderklassen. Det ble ikke mange flere kvinner innenfor industrien for hverken Mandal eller Tinn. Men det gjorde det derimot i immateriell virksomhet (lærerinner, telegrafistinner og sykepleiere). Årsaken til dette var grunnlagsinvesteringene.

9.4 Kontinuitet og brudd med fortiden

Som ellers i landet gjennomgikk både Mandal og Tinn overgang fra stand- til klassesamfunnet i perioden som jeg har studert. Både konjunktorene i skipsfarten og omlegging fra seil- til dampskip fikk betydning for Mandal. I 1865 var Mandal et standssamfunn der de gamle næringene som skipsfart, skipsbygning/berging, trelasthandelen og fiskehandelen var fortsatt de viktigste. De «vertikale» bånd eksisterte fortsatt i Mandal pga. de veldig mange tjenestepikene. Med de mange tjenestepikene var det ikke klassesolidaritet i Mandal enda. I 1920 var situasjonen endret, da var det «vertikale» bånd erstattet av «horisontale». Nedgangen i skipsfarten hadde ført til en stor utvandring som gjorde at kvinne overskuddet i Mandal økte.

Mange fikk seg nå arbeid i handel- og forretningslivet. I tillegg ble det investert i grunnlagsinvesteringer som skole- og helsevesen, som igjen førte til flere kvinner arbeid innenfor helsevesenet. I tillegg kom industrien til Mandal i perioden 1910-1920, og her fikk enkelte av Mandals kvinne arbeid. Tjenesteyrket var fortsatt det største, men middelklassen vokste frem gjennom at flere kvinnene arbeidet som lærerinner og telegrafister og kontorister.⁴⁹⁷ I tillegg var flere kvinner innenfor handel/forretning selvstendige. Disse kvinnene kan ifølge folketellingshefte for livsstilling forstås som overklassen i det norske samfunnet, men de aller fleste tilhørte nok i realiteten middelklassen. I perioden 1865-1900 hadde yrkesdeltakelsen i Mandal økt fra 28 til 40 prosent, men i perioden 1900-1920 falt heller den kvinnelige yrkesdeltakelsen. Dette skyldtes en kombinasjon av utdanning, utvandring og alderdom blant kvinnene i Mandal. Yrkesdeltakelsen blant gifte kvinner var gjennom hele perioden lav, de gifte kvinnene var som regel hjemmeværende. Yrkesstrukturen i Mandal var gjennom hele perioden dominert av en hovednæring og det var tertiærnæringen. Så overgangen fra stand- til klasse fikk betydning for yrkesmangfoldet, men ikke for yrkesdeltakelsen.

Mandal, Kristiania og Trondhjem hadde omtrent samme prosentandel av gifte kvinner i befolkning, men yrkesdeltakelsen var veldig forskjellig. Kristiania hadde industrien og jernbanen og i tillegg var hovedstaden et viktig område for omlandet. Kristiania var den økonomiske motoren i Norge, mens Mandal var et lite sted som opplevde at byens viktigste næring lå brakk på begynnelsen av 1900-tallet. Kristiania mangedoblet befolkningen sin i perioden 1865-1920. Trondhjem var den største og viktigste byen i Midt-Norge og Trondhjem ble et importsenter både for omlandet rundt byen og store deler av Nordland, men manglet industrien som Kristiania og dermed hadde de også færre kvinner i arbeid.

Tinn gikk i perioden 1900-1920 fra et bondesamfunn til et industrisamfunn. Den massive industriutbyggingen i perioden 1907-1920 på Rjukan gjorde at befolkningstallet steg betydelig. Innflyttere til Tinn var unge menn som søkte arbeid i industrien. Gjennom industrialisering skapte dette rom for andre næringer. Som i Mandal ble det «vertikale» bånd erstattet med det «horisontale» bånd. Kvinner gikk fra tjeneste i jordbruket til tjeneste i private hjem, butikkansatte og renholdere og stuepiker for Hydro. Det var få kvinner som arbeidet i industrien. Gjennom industrien sitt gjennombrudd i Tinn fikk dette også betydning for næringsstrukturen, da tertiærnæringen overtok for primæringen. Tinn fikk et større

⁴⁹⁷ Kjeldstadli 2020

yrkesmangfold etter at industrien kom til Rjukan, men yrkesdeltakelsen blant kvinene sank. Årsaken til det store fallet er at det ble flere kvinner i Tinn, som nå var hjemmeværende husmødre.

Samme tendens som i Mandal og Tinn var det på landsbasis. Yrkesprosenten blant kvinnene gikk ned i perioden 1900-1920. Melby er inne på at skolegang og alderdom var bidragsyttere til at prosenten gikk ned. Jeg mener at det har med mentaliteten å gjøre. Overgangen fra stand- til klassesamfunn forandret ikke på mentaliteten blant kvinnene generelt eller i storsamfunnet. Ropene om likestilling begynte, men disse ropene fikk ikke ennå noe betydning.

Mentalitet mener jeg virket klart hemmende. På under 30 år hadde kvinnene gått fra å ikke ha stemmerett til å få stemmerett. Dette var flere årsaker til at kvinner fikk stemmeretten i 1913, men den viktigste årsaken var at kvinnene her greide å mobilisere, som gjorde at de tilslutt fikk stemmerett. Om yrkesdeltakelsen derimot var det en kraftig uenighet blant kvinnene. Klassetilhørighet spilte en rolle,⁴⁹⁸ kvinner så ulikt på hvordan de skulle likestilles med mannen. Margarete Bonnevie mente kvinnen ble likestilt gjennom å få like muligheter som mannen på arbeidsmarkedet og likelønn. Mens Katti Anker Møller og hennes søster stod på barrikadene for morslønn. Hulda Garborg mente at kjønnene ikke skulle likestilles, men de skulle dyrkes for sin ulikhet. Garborg mente kvinnens plass var i hjemmet og hun var kritisk til kvinner som Bonnevie som stod for likestilling. Kvinnene var i liten grad organisert. Dette var et klart tegn på at kvinnene skulle være en kort tid i arbeidslivet før de skulle gifte seg. Giftemålet var viktig for kvinner siden de som oftest var sikret økonomisk.

Men mentalitet i storsamfunnet spilte også inn. Jeg mener gjennom min undersøkelse og opprettelsen av den statelige lærerskolen i husstell på Stabekk at det fantes et husmorideal i Norge på denne tiden. Husmor-epoken hadde sin storhetstid på 1950- og 1960-tallet, altså en god stund etter den perioden som jeg har studert. Dette idealet kommer med de rekke husmor-skolene som kommer opp i andre halvdel av 1800-tallet. Husmoridealet blir sterkere med tiden. I 1920 var det ifølge statistikken færrest gifte kvinner mellom 15-69 år som var i arbeid. Årsaken var endringen som skjedde i folketellingskjemaene som gjorde at gifte kvinner ikke ble regnet som yrkesaktive, men registret i biervvervsrubrikken. Disse gifte kvinnene ble plassert som bipersoner av folketellingshefte for livsstilling, altså de ble regnet som forsørgede av ektemannen. Både i Mandal og ikke minst i Tinn var det flest gifte kvinner

⁴⁹⁸ Agerholt 1937 (se for eksempel på s. 178, 194 & 202), Bjørnson 1990: 120 & Kjeldstadli 2020

blant biinntektskvinnene. Jeg mener gjennom å ha studert de originale dokumentene at der det var tvilstilfeller ble kvinnen plassert i biervvervsrubrikken. Dette førte til en underregistrering av gifte kvinner i arbeid. Storsamfunnet gjennom statistikerne og opprettelsen av skolen på Stabekk som hadde lærerutdannelsen i husstell som hovedfag, ønsket at kvinnen skulle være hjemmeværende husmor. Det var mannen som skulle være forsørgeren i familien. Samskatt i 1920 er enda et eksempel på at storsamfunnet ikke ønsket den gifte kvinnen i arbeid.

Lønns og utdanningsvilkårene mener jeg ikke spilte en negativ rolle for den kvinnelige yrkesdeltakelsen. Gjennom undersøkelsen sin visste Nikolai Rygg at mange syersker i Kristiania tjente dårlig, og dette kunne føre til prostitusjon. Men jeg likevel at lønningene ikke hindret yrkesdeltakelse, det var heller et sosialt problem med de lave lønningene. Lønningene til kvinnene i en rekke yrker steg betydelig mellom 1910-1920, men selv om de nærmet seg menn prosentvis, så er det viktig å påpeke at lønnsforskjellene økte. I de fleste yrker lå lønnen på 60 prosent av en mannslønn. Selv om det i 1920 skulle være likelønn mellom kjønnene i staten hadde mannen bedre lønn fordi han kunne klatre i hierarkiet og han hadde andre tillegg som kvinnen ikke hadde. Eksempel gjaldt dette barnetillegg, som mannen fikk, men ikke kvinnen. Likevel var lønnsforskjellene mellom en mannlig og kvinnelig lærer betydelig mindre. Ved byfolkeskolen i Mandal i 1921 hadde kvinnene 80 prosent av sin mannlige kollega sin lønn. Utdanning mener jeg hadde en positiv virkning, dette er spesielt godt belyst mener jeg med antallet kvinner innenfor læreyrket i 1920 folketellingen.

Selv om yrkesmangfoldet utviklet seg i perioden som jeg har studert var den kvinnelige yrkesdeltakelsen lav, altså en kontinuitet gjennom hele perioden. For de aller fleste kvinner var siktemålet å bli gift, sånn at de kunne bli forsørget av ektemannen sin. Når det gjelder husmoridealet vil jeg si at dette er et brudd med tidligere tider. Den moderne arbeideren skulle være en mann og kvinnen skulle ta seg av hjemmet og barna. Kvinner hadde vært ansvarlig for hjemmet tidligere også, men nå ble husarbeidet mer avskilt fra den offentlige sfæren. Det her jeg mener husmoridealet kommer frem, dette ser vi blant annet med innføringen av bipersonen, at kvinnen skulle forsørges. Men jeg mener også at økt utdanning og at flere kvinner kom i offentligheten var et frempek mot det som skulle skje på 1970-tallet. Samfunnet var ikke klar for at kjønnene skulle fullt likestilles. Det ser enn på forskjellen i lønnsnivået og ikke minst at kvinnene ikke var representert på Stortinget, hvor maktinnflytelsen er. Yrkesdeltakelsen representerte kvinnenens posisjon i samfunnet og som ved tidligere tider skulle kvinnen spille den sekundære rollen.

Hvis det er en ting som jeg vil anbefale, så er det at det må forskes mer på mentalitet blant kvinene på 1800- og 1900-tallet og på samfunnet generelt. Jeg har gjort litt arbeid, men jeg håper at i fremtiden kommer mer arbeide på området. Dette gjelder ikke bare for yrkesdeltakelsen blant kvinner, men også på andre områder.

Kilder og litteraturliste

I kildelisten vil primærkildene og sekundærkildene som er lest med bli oppført med en lenke. Det samme gjelder bøker som er skannet hos Nasjonalbiblioteket eller er lagt i PDF-fil, disse legges inn under «Artikler og bøker på nett». Alle kilder hentet fra Store norske leksikon/ Norsk biografisk leksikon er limt direkte inn.

Primærkilder

Folketelling 1865 for 1002B Mandal prestegjeld, Mandal ladested. Digitalisert hos Digitalarkivet og hentet fra <https://www.digitalarkivet.no/census/search/1865>)

Folketelling 1900 for 0826 Tinn herred. Digitalisert hos Digitalarkivet og hentet fra <https://www.digitalarkivet.no/census/search/1900>

Folketellingen 1900 for 1002 Mandal ladested. Digitalisert hos Digitalarkivet og hentet fra <https://www.digitalarkivet.no/census/search/1900>)

Folketelling 1920 for 0826 Tinn herred. Digitalisert hos Digitalarkivet og hentet fra <https://media.digitalarkivet.no/view/73846/1>

Folketelling 1920 for 1002 Mandal. Digitalisert hos Digitalarkivet og hentet fra <https://media.digitalarkivet.no/view/73893/2>

Sekundærkilder (offisiell statistikk fra SBB)

Norges offisielle statistikk., Fjerde række nr. 52. (1902). Folketellingen i Kongeriget Norge 3. december 1900: Første hefte: Folkemængde i rigets forskjellige administrative inddelinger m.v. Kristiania: Det statistiske centralbureau/ I kommisjon hos H. Aschehoug & Co. Hentet fra https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_iv_052.pdf

Norges offisielle statistikk., Fjerde række nr. 111. (1905). Folketellingen i Kongeriget Norge 3. december 1900: Femte hefte: Folkemængde fordelt efter livsstilling. Kristiania: Det statistiske centralbureau/ I kommisjon hos H. Aschehoug & Co. Hentet fra https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_iv_111.pdf

Norges offisielle statistikk., V., 4. (1906). Folketellingen i Kongeriget Norge 3 December 1900: Hovedoversigt. Kristiania: Det statistiske centralbureau/ I kommisjon hos H. Aschehoug & Co. Hentet fra https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_v_004.pdf

Norges offisielle statistikk., V., 8. (1906). Socialstatistik: IV: Arbeids- og lønningsforhold for Syersker i Kristiania: tilligemed: Oplysninger angaaende lønninger i andre kvindelige erhverv

i Norge. Kristiania: Utarbeidet av Nikolai Rygg for det statistiske centralbureau/ I kommisjon hos H. Aschehoug & Co. Hentet fra https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_v_008.pdf

Norges offisielle statistikk., V., 157. (1912). Handelsfunktionærernes lønningsforhold m.v. 1909. Det statistiske centralbyrå/ I kommisjon hos H. Aschehoug & Co. Hentet fra <https://www.ssb.no/a/nos/>

Norges offisielle statistikk., V., 183. (1912). Industristatistik (Omfattende opgaver over ulykkesforsikringspliktige bedrifter og arbeidere) for aaret 1910. Kristiania: Riksforsikringsanstalten/ I kommisjon hos H. Aschehoug & Co. Hentet fra https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_v_183.pdf

Norges offisielle statistikk., VI., 157. (1919). Lønninger 1919. Kristiania: Det statistiske centralbyrå/ I kommisjon hos H. Aschehoug & Co. (https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vi_157.pdf)

Norges offisielle statistikk., VII., 9. (1921). Lønninger 1920. Kristiania: Det statistiske centralbyrå/ I kommisjon hos H. Aschehoug & Co. (https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vii_009.pdf)

Norges offisielle statistikk., VII., 25. (1921). Utvandringsstatistikk. Kristiania: Departementet for sociale saker/ I kommisjon hos H. Aschehoug & Co. Hentet fra https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vii_025.pdf

Norges offisielle statistikk., VII., 39. (1922). Folketellingen i Norge 1. desember 1920: Første hefte: Folkemengde og areal i rikets forskjellige deler: Hussamlinger på landet. Kristiania: Det statistiske centralbyrå/ I kommisjon hos H. Aschehoug & Co. Hentet fra https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vii_039.pdf

Norges offisielle statistikk., VII., 44. (1922). Arbeidslønninger 1920 og 1921. Kristiania: Det statistiske centralbyrå/ I kommisjon hos H. Aschehoug & Co. Hentet fra https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vii_044.pdf

Norges offisielle statistikk., VII., 91. (1923). Industristatistikk (opgaver over ulykkesforsikringspliktige bedrifter og arbeidere) for året 1921. Kristiania: Det statistiske centralbyrå/ I kommisjon hos H. Aschehoug & Co. Hentet fra <https://www.ssb.no/a/nos/>

Norges offisielle statistikk., VII., 103. (1923). Folketellingen i Norge 1. desember 1920: Niende hefte: Folkemengden fordelt efter livsstilling: – Riket: – Bygder: – Byer. Kristiania:

Det statistiske centralbyrå/ I kommisjon hos H. Aschehoug & Co. Hentet fra

https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vii_103.pdf

Norges offisielle statistikk., VII., 111. (1924). Folketellingen i Norge 1 desember: Tiende hefte: Folkemengden fordelt etter livsstilling, alder og ekteskkelig stilling. Kristiania: Det statistiske centralbyrå/ I kommisjon hos H. Aschehoug & Co. Hentet fra

https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vii_111.pdf

Norges offisielle statistikk., VII., 131. (1924). Folketellingen i Norge 1. desember 1920: Ellevte hefte: Folkemengden fordelt etter livsstilling: Fylker: Byer og herreder: Procenttall. Kristiania: Det statistiske centralbyrå/ I kommisjon hos H. Aschehoug & Co. Hentet fra

https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vii_131.pdf

Norges offisielle statistikk., VII., 161. (1925). Folketellingen i Norge 1. desember 1920: Trettende hefte: Oversikt over livstillingsstatistikken og tellingens utførelse. Oslo: Det statistiske centralbyrå/ I kommisjon hos H. Aschehoug & Co. Hentet fra

https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_vii_161.pdf

Norges offisielle statistikk, XI., 155. (1954). Folketellingen i Norge 3. desember 1946: Sjette hefte: Yrkesstatistikk. Oslo: Statistisk sentralbyrå/ I kommisjon hos H. Aschehoug & Co.

Hentet fra https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_xi_155.pdf

Norges offisielle statistikk, XI, 323. (1959). Folketellingen 1. desember 1950: Fjerde hefte: Oversikt over yrkesstatistikken: Detaljoppgaver for riket. Oslo: Statistisk sentralbyrå. Hentet fra (https://www.ssb.no/a/histstat/nos/nos_xi_323.pdf)

Norges offisielle statistikk, XII, 245. (1969). Historisk statistikk 1968. Oslo: Statistisk sentralbyrå. Hentet fra <https://www.ssb.no/a/histstat/hs1968.pdf>

Norges offisielle statistikk, D, 383. (2008). Standard for næringsgruppering: Korrigert utgave i Statistisk sentralbyrå. Oslo: Statistisk Sentralbyrå. Hentet fra

https://www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/nos_d383/nos_d383.pdf

Artikler, avhandlinger og bøker m.fl. på nett

Agerholt, A. (1937). *Den norske kvinnebevegelses historie*. Oslo: Gyldendal norsk forlag.

Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2008041500046

Bjørnson, Ø. (1990). *Arbeiderbevegelsens historie i Norge. Bd. 2. På klassekampens grunn: 1900-1920*. Oslo: Tiden norsk forlag. Hentet fra

<https://www.nb.no/items/2bc63313719af0464bbb9ab9526db479?page=0&searchText=>

Blikrud, Liv: *Sigrid Undset i Norsk biografisk leksikon* på snl.no. Hentet 7. mai 2021 fra

https://nbl.snl.no/Sigrid_Undset

Blom, I. & Tranberg, A. (Red.). (1985). *Nordisk lovoversikt: Viktige lover for kvinner ca.*

1810 – 1980. Oslo: Nordisk ministerråd. Hentet fra https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2016062908081?page=0

Bore, R. R. & Skoglund, T. (Red.). (2008). *Fra håndkraft til høyteknologi: Norsk industri siden 1829* (Statistiske analyser 100). Oslo: Statistisk sentralbyrå. Hentet fra

<https://www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/sa100/sa100.pdf>

Dahl, H. (1983). *Rjukan: Bd. 1. Fram til 1920*. Tinn: Tinn kommune. Hentet fra

<https://www.nb.no/items/2f1d9ce72247c015a6bf6761de7bd53e?page=0&searchText=helge%20dahl>

Dahl, O. (1954/1956). Noen teoretiske problemer i sosialhistorien. *Historisk tidsskrift*, 37, 185-203. Hentet fra

<https://www.nb.no/items/222610f428a2ecb85f6737a988b47977?page=207&searchText=ottar%20dahl>

Danielsen, R. (1997). *Trondheims historie 997-1997: Bd. 4. «En eksempelløs fremgang»:* 1880-1920. Oslo: Universitetsforlaget. Hentet fra

<https://www.nb.no/items/a12a41698ad83d14101308cde5f9d75f?page=0&searchText=rolf%20danielsen>

Det norske akademis ordbok. (u.å.). *Erverv*. Hentet 12. mai 2021 fra

<https://naob.no/ordbok/erverv>

Det norske akademis ordbok. (u.å.). *Kreaturstell*. Hentet 15. mai 2021 fra

<https://naob.no/ordbok/kreaturstell>

Digitalarkivet. (2021, 2 januar). Folketellingen 1920 - søking og status. Hentet fra <https://www.digitalarkivet.no/content/868/hvordan-s%C3%B8ke-i-folketellingen-1920>

Dyrvik, Ståle. (1983). *Historisk demografi: Ei innføring i metodane*. Bergen: Universitetsforlaget. Hentet fra <https://www.nb.no/items/f5310d707e819c14d65d112171d9d3ed?page=0&searchText=st%C3%A5le%20dyrvik>

Dyrvik, S., Fossen, A. B., Hovland, E. & Tveite, S. (1979). Norsk økonomisk historie 1500-1970: Bd. 1. 1500-1850. Bergen: Universitetsforlaget. Hentet fra <https://www.nb.no/items/d25b92a267953248d4f993c80e0bea52?page=0&searchText=dyrvik>

Eliassen, F-E. (1995). Mandal bys historie: Bd. 1. Den førindustrielle byen ca. 1500-1850. Mandal: Mandal Kommune. Hentet fra <https://www.nb.no/items/28bf58d467b6ccc3f178c9108d3cbacf?page=0&searchText=Finn%20Einar%20eliassen>

Eliassen, F-E. (1995). Mandal bys historie: Bd. 2. Den førindustrielle byen ca. 1500-1850. Mandal: Mandal Kommune. Hentet fra <https://www.nb.no/items/3f6b164b785fef4820c15c2d8079b72?page=0&searchText=Finn%20Einar%20eliassen>

Eliassen, F-E. (2019). Maritim historie. *Heimen*, 56 (3), 150-152. Hentet fra <https://doi.org/10.18261/issn.1894-3195-2019-03-02>

Frydenlund, B. (2020). Handelspatrisiatet. *Norgeshistorie.no*. Hentet fra <https://www.norgeshistorie.no/grunnlov-og-ny-union/1341-handelspatrisiatet.html>

Furre, B. (1991). *Vårt hundreår: Norsk historie 1905-1990*. Oslo: Det Norske Samlaget. Hentet fra <https://www.nb.no/items/fdea44e067789d585eb0a853715544d4?page=0&searchText=berge%20furre>

Gaard, E.H. (1977). Fabrikkarbeiderskene i Kristiania: Arbeids- og levevilkårene til fabrikkarbeiderskene i tekstilmiljøene i Kristiania i 1870- og 1880 årene. *St. Hallvard*, 55, 65-77. Hentet fra [https://www.nb.no/items/cf98a50508ce11a7e01a4e1bc31122b3?page=71&searchText=I:%20St.%20Hallvard,%20%C3%85rg.%2055,%20nr%202%20\(1977\)](https://www.nb.no/items/cf98a50508ce11a7e01a4e1bc31122b3?page=71&searchText=I:%20St.%20Hallvard,%20%C3%85rg.%2055,%20nr%202%20(1977))

Garborg, H. (1915). Kvinnerne og samfundet. *Samtiden*, 26, 239-255. Hentet fra <https://www.nb.no/items/25b5d52b675343b0a028f386f06d2b4e?page=246&searchText=samtiden>

Grieg, S. (Red.) & Hougen, B. (bidrag) (1948). Norsk tekstil: Bd. 1. De norske tekstilfabrikkers hovedforening/ Forlagt av Johan Grundt Tanum. Hentet fra <https://www.nb.no/items/042f20eca1a371abd41008cec705777f?page=0&searchText=norsk%20tekstil>

Grieg, S. (Red.). (1950). Norsk tekstil: Bd. 2. Oslo: De norske tekstilfabrikkers hovedforening/ Forlagt av Johan Grundt Tanum. Hentet fra <https://www.nb.no/items/6b1ff436ebf6a03b9e25e352e12de254?page=0&searchText=norsk%20tekstil>

grunnlagsinvestering i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 18. mai 2021 fra <https://snl.no/grunnlagsinvestering>

Grønmo, Sigmund: kvantitativ metode i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 18. januar 2021 fra https://snl.no/kvantitativ_metode

Haavet, Inger Elisabeth: *Helga Helgesen* i *Norsk biografisk leksikon* på snl.no. Hentet 9. mai 2021 fra https://nbl.snl.no/Helga_Helgesen

Hagemann, G. (1973). *Særbeskyttelse av kvinner - arbeidervern eller diskriminering?: Striden om forbud mot nattarbeide for kvinner, med hovedvekt på diskusjonen i Norge til og med stortingsdebatten i 1909* (Hovedoppgave, Universitetet i Oslo). Hentet fra <https://www.nb.no/items/bc1dd20ebf06848c382666e04fb7179b?page=0&searchText=>

Hagemann, G. (1994). *Kjønn og industrialisering*. Oslo: Universitetsforlaget. Hentet fra <https://www.nb.no/items/8c1006fd2e98dace6fcd036a6b5e2af?page=0&searchText=gro%20hagemann>

Hagemann, G. (1997). *Aschehougs Norges historie: Bd. 9. Det moderne gjennombrudd 1870-1905*. Oslo: Aschehoug. Hentet fra <https://www.nb.no/items/f7bdef8037a9dabd69d7897898a4c19d?page=0&searchText=gro%20hagemann>

Hagemann, G. (2020). Husstell blir samfunnssak. *Norgeshistorie.no*. Hentet fra <https://www.norgeshistorie.no/industrialisering-og-demokrati/1503-husstell-blir-samfunnssak.html>

Hagemann, G. (2020). Kvinnenes vei til stemmerett. *Norgeshistorie.no*. Hentet fra <https://www.norgeshistorie.no/industrialisering-og-demokrati/1510-kvinnenes-vei-til-stemmerett.html>

Hamm, Christine: *Sigrid Undset i Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 7. mai 2021 fra https://snl.no/Sigrid_Undset

Hodne, F. (1972). Likebehandlingsprinsippet for statens bevilgninger til grunnlagsinvesteringer i Norge 1840-1870. *Historisk tidsskrift*, 51 (1), 1-36. Hentet fra <https://www.nb.no/items/cff4da0061bd223e9ee785f514a4e2a9?page=1&searchText=Fritz%20Hodne>

Hodne, F. (1980). *Stortingssalen som markedsplass: Analyse av statens grunnlagsinvesteringer 1840-1914*. Bergen: Norges Handelshøyskole. Hentet fra https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2015042306028?page=0

Hodne, F. (1981). *Norges økonomiske historie 1815-1970*. Oslo: J.W. Cappelens Forlag as. Hentet fra <https://www.nb.no/items/6e6b063f13c4ede6c6e8b4fb1b05c4bd?page=0&searchText=fritz%20Hodne>

Hodne, F. & Grytten, O.H. (1992). *Norsk økonomi 1900-1990*. Oslo: Tano. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007110800010

Hodne, F. & Grytten, O. H. (2000). *Norsk økonomi i det nittende århundre*. Bergen: Fagbokforlaget. Hentet fra <https://www.nb.no/items/3a341af0b2994d9f139c86ca70f11ebf?page=0&searchText=fritz%20hodne>

Hope, E. (Red.). (1972). *Næringsøkonomiske oversikter: Bd. 1. Primærnæringene*. Oslo: Johan Grundt Tanum forlag. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007071800016

Hulda Garborg i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 7. mai 2021 fra https://snl.no/Hulda_Garborg

husstell - utdanning i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 13. mai 2021 fra https://snl.no/husstell_-_utdanning

Høigård, E., Ruge, H. & Hansen, K. (1971). *Den norske skoles historie: En oversikt: Ny utgave ved Knut Ingar Hansen* (3. utg.). Oslo: J.W. Cappelens forlag as. Hentet fra https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2012011008126?page=0

Høyer, Svernik: *Ella Anker* i *Norsk biografisk leksikon* på snl.no. Hentet 7. mai 2021 fra https://nbl.snl.no/Ella_Anker

Jahn, G. (1949). *Litt av hvert: Artikler, foredrag og taler*. Oslo: Gyldendal norsk forlag. Hentet fra <https://www.nb.no/items/982d15ef841f0f9c948b2cdddc5e8a1f?page=0&searchText=gunnar%20jahn>

Johnsen, B. (Red.). (2013). *Sørlandet og utlandet: Transnasjonal kontakt, internasjonal påvirkning*. Oslo: Cappelen Damm akademisk. Hentet fra <https://doi.org/10.23865/noasp.79>

Kjeldstadli, K. (1990). *Oslo bys historie: Bd. 4. Den delte byen: Fra 1900 til 1948*. Oslo: J.W. Cappelens forlag as. Hentet fra <https://www.nb.no/items/ea74e85afaf700b2a84df484f48ae629?page=0&searchText=knut%20kjeldstadli>

Kjeldstadli, K. (2020). *Flere blir middelklasse*. *Norgeshistorie.no*. Hentet fra <https://www.norgeshistorie.no/forste-verdenskrig-og-mellomkrigstiden/1602-flere-blir-middelklasse.html>

Kjeldstadli, S. (1943). *Rjukan: Et moderne eventyr om industri- og bondesamfunn*. Oslo: J.W. Cappelens forlag. Hentet fra <https://www.nb.no/items/e91fd5de7ed556c28f1408f53ae24189?page=0&searchText=sverre%20kjeldstadli>

Klepp, Ingun Grimstad: *husmor* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 9. mai 2021 fra <https://snl.no/husmor>

Krokann, I. (1982). *Det store hamskiftet i bondesamfunnet: Med etterord av Tore Pryser* (3. utg.). Oslo: Det Norske Samlaget. Hentet fra https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2013081508109?page=0

Kuhnle, S. (1972). Stemmeretten i 1814: Beregninger over antall stemmerettskvalifiserte etter Grunnloven. *Historisk tidsskrift*, 51 (4), 373-390. Hentet fra

<https://www.nb.no/items/beb8027a156ba6eeec5d2cd55510f87?searchText=Stein%20Kuhnle&page=1>

Langholm, S. (1984). *Elitenes valg: Sosial avstand og politisk oppslutning blant Christianiavelgerne i 1868*. Oslo: Universitetsforlaget. Hentet fra

<https://www.nb.no/items/57a9e60973187da18e5aa4011705a8ed?page=0&searchText=Sivert%20langholm>

Larsen, E. (2005). *Invisible strategies. Gender in French and Norwegian business education, 1870-1980* (Doktoravhandling, The European University Institute (EUI)). Hentet fra

<https://cadmus.eui.eu/handle/1814/5875>

Larsen, E. (2010). Alison C. Kay: The Foundations of Female Entrepreneurship. Enterprise, Home and Household in London, c. 1800–1870. *Historisk tidsskrift*, 89 (1), 119-125. Hentet fra

fra <https://doi.org/10.18261/ISSN1504-2944-2010-01-12>

Larsen, E. (2012). Selvgjorte kvinner: Kjønn, entreprenørskap og næringsliv rundt 1900. *Heimen*, 49 (2), 127-144. Hentet fra

https://www.idunn.no/heimen/2012/02/selvgjorte_kvinner_kjoenn_entrepreneerskap_og_naeringsliv_ru

Larsen, E. (2020). Forretningskvinnene inntar næringslivet. *Norgeshistorie.no*. Hentet fra

<https://www.norgeshistorie.no/industrialisering-og-demokrati/1535-forretningskvinnene-inntar-neringslivet.html>

Lovisenberg Diakonale Sykehus. (2019, 4. februar). Et historisk tilbakeblikk. Hentet fra

<https://lovisenbergpsykehus.no/et-historisk-tilbakeblikk>

Lønnå, Elisabeth: *Katti Anker Møller i Norsk biografisk leksikon* på snl.no. Hentet 7. mai

2021 fra https://nbl.snl.no/Katti_Anker_M%C3%B8ller

Lønnå, Elisabeth: *kvinnebevegelsens historie* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 7. mai

2021 fra https://snl.no/kvinnebevegelsens_historie

Lønnå, Elisabeth: *Kvinnens rettigheter i Norge fra 1913 til 1940* i *Store norske leksikon* på

snl.no. Hentet 8. mai 2021 fra https://snl.no/Kvinnens_rettigheter_i_Norge_fra_1913_til_1940

Mjeldheim, L. (1984). *Folkerørsla som vart parti: Venstre frå 1880 åra til 1905*. Bergen: Universitetsforlag. Hentet fra https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2015102308112?page=0

Mohr, T. (1968). *Katti Anker Møller: En banebryter*. Oslo: Tinden norsk forlag. Hentet fra https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2007072301094

Munthe, Preben: *næringsliv* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 30. april 2021 fra <https://snl.no/n%C3%A6ringsliv>

Myhre, J.E. (1978). *Sagene – en arbeiderforstad befolkes 1801-1875*. Oslo: Universitetsforlaget. Hentet fra <https://www.nb.no/items/15c8ad24899d5e7ebab8d6fcdf2d22?page=0&searchText=jan%20eivind%20myhre>

Myhre, J.E. (1990). *Oslo bys historie: Bd. 3. Hovedstaden Christiania: Fra 1814 til 1900*. Oslo: J.W. Cappelens forlag as. Hentet fra <https://www.nb.no/items/4cc20c0afc9538113748ce661f3fc890?page=0&searchText=jan%20eivind%20myhre>

Myhre, J. E. (2004). Om behovet for klasser. I K. Soltvedt (Red.), *Folketellinger gjennom 200 år* (Vol. 109, Sosiale og økonomiske studier) (s. 86-102). Oslo: Statistisk sentralbyrå. Hentet fra <https://www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/sos109/sos109.pdf>

Myhre, J.E. (2020). *Fra stand til klasse. Norgeshistorie.no*. Hentet fra <https://www.norgeshistorie.no/industrialisering-og-demokrati/1501-fra-stand-til-klasse.html>

Mykland, K. (1996). *Trondheims historie 997-1997: B. 3. Fra Søgaden til Strandgaten: 1807-1880*. Oslo: Universitetsforlaget. Hentet fra <https://www.nb.no/items/b10afb4de7bfd81bb44ff0134cbe9739?page=0&searchText=knut%20omykland>

Myklebost, H. (1960). *Norges tettbygde steder: 1875-1950*. Oslo: Universitetsforlaget. Hentet fra <https://www.nb.no/items/17763d52564c75f0ae78b900cc315e25?page=0&searchText=>

Nasjonalbiblioteket: *Arne Garborg* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 7. mai 2021 fra https://snl.no/Arne_Garborg

Norges Bank. (2014, 12. juni). *Priskalkulator*. Hentet fra <https://www.norges-bank.no/tema/Statistikk/Priskalkulator/>

Olstad, F. (1980). Standssamfunn, klassesamfunn og historisk forskning. *Historisk tidsskrift*, 59 (4), 406-413. Hentet fra

<https://www.nb.no/items/8f69409cc7a905723d8d9bed9efea4df?page=75&searchText=Finn%20Olstad>

patrisiat i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 11. mai 2021 fra <https://snl.no/patrisiat>

plausibel i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 30. april 2021 fra <https://snl.no/plausibel>

primærnæringer i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 24. mars 2021 fra

<https://snl.no/prim%C3%A6rn%C3%A6ringer>

Rabben, Magne Brekke: *Sam Eyde* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 12. mai 2021 fra

https://snl.no/Sam_Eyde

Rafto, T. (1955). *Telegrafverkets historie 1855-1955*. Bergen: A.S John Griegs boktrykkeri.

Hentet fra https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2007022101019?page=0

Registeringssentral for historiske data. (u.å.). Avansert søk i folketellingene for årene 1865, 1875, 1900 og 1910. Hentet 12. mai 2021 fra

https://www.rhd.uit.no/folketellinger/folketellinger_avansert.aspx

Reiersen, E. & Slettan, D. (Red.). (1986). *Mentalitetshistorie: Muligheter og problemer*.

Trondheim: Tapir. Hentet fra

<https://www.nb.no/items/222baf95615af5c651aabe64e2fde3c8?page=0&searchText=reiersen%20og%20slettan>

Repstad, P. (1993). *Mellom nærhet og distanse: Kvalitative metoder i samfunnsfag* (2. utg.).

Oslo: Universitetsforlaget. Hentet fra

<https://www.nb.no/items/86aed9ba9d968d342ba2178dec53c98c?page=0&searchText=p%C3%A51%20repstad>

Roll-Hansen, H. (2012). *Arbeid og forsørgelse: En undersøkelse av kjønn, husarbeid og kategorisering i norske folketellinger mellom 1866 og 1940* (Doktoravhandling, Universitet i Oslo). Hentet fra (må ha tilgang)

<https://www.nb.no/items/96e2cc9ff466035a9ead99f0428cfa6e>

Rosvold, Knut A: *Såheim kraftverk* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 12. mai 2021 fra

https://snl.no/S%C3%A5heim_kraftverk

Rosvold, Knut A: *Vemork kraftverk* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 17. mai 2021 fra https://snl.no/Vemork_kraftverk

Sandnes, J. (Red.), Supphellen, S., Grankvist, R., Kirkhusmo, A. & Stugu, O. S. (1992). *Trondheim: Olavs by i tusen*. Trondheim: Strindheim trykkeris forlag. Hentet fra <https://www.nb.no/items/a246c1495888494415ddc2c3b88fbc22?page=0&searchText=ola%20stugu>

Sandvik, P.H. (2020). Hvordan kom Norge ut av fattigdommen?. *Norgeshistorien.no*. Hentet fra https://www.norgeshistorie.no/industrialisering-og-demokrati/1561_hvordan-kom-norge-ut-av-fattigdommen-.html

Schrumpf, E. (1978). *Tjenestepikespørsmålet i Kristiania: Tjenestepikenes kår og organisering ca. 1880-1900* (Hovedoppgave, Universitet i Oslo). Hentet fra <https://www.nb.no/items/f3fda2592d6cd82304c7e4bbd7ae1e8d?page=0&searchText=ellen%20schrumpf%201978>)

Seip, J.A. (1963). *Fra embedsmannsstat til ettpartistat og andre essays*. Oslo: Universitetsforlaget. Hentet fra <https://www.nb.no/items/b214bc2f634ba03607f55e9da469db9a?page=0&searchText=Jens%20Arup%20Seip>

Seip, J.A. (1974). *Utsikt over Norges historie: Bd. 1. Tidsrommet 1814-ca.1860*. Oslo: Gyldendal. Hentet fra <https://www.nb.no/items/0b44d01ce09b9c680bb3749fdf8f032f?page=0&searchText=Jens%20Arup%20Seip>

Seip, J.A. (1981). *Utsikt over Norges historie: Bd. 2. Tidsrommet ca. 1850-1884*. Oslo: Gyldendal. Hentet fra <https://www.nb.no/items/e72c9a092e08d03f3e982c68f9093659?page=0&searchText=Jens%20Arup%20Seip>

sekundærnæringer i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 24. mars 2021 fra <https://snl.no/sekund%C3%A6rn%C3%A6ringer>

Semmingsen, I. (1950). *Veien mot vest: Bd. 2. Utvandring fra Norge 1865-1915*. Oslo: Forlagt av H. Aschehoug & Co. Hentet fra <https://www.nb.no/items/bb92b276a66c8c98352a7d4e9981bd0b?page=0&searchText=>

Semningsen, I. (1952). *Utvandringen og det utflyttede Norge*. Oslo: Forlagt av H. Aschehoug & Co. Hentet fra

<https://www.nb.no/items/07354d08a100a5594926d89d3304ba38?page=0&searchText=Utvandringen%20og%20det%20utflyttede%20Norge>

Skoglund, T. (2005). Næringsutviklingen 1905-2005: Fra jordbruk til olje og tjenester. I R. R. Bore (Red.), *Hundre års ensomhet?: Norge og Sverige 1905-2005 (Statistiske analyser 69)* (s. 80-92). Oslo: Statistisk sentralbyrå. Hentet fra

<https://www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/sa69/sa69.pdf>

Skoglund, T. (2013). Fra jordbruk til tjenester. *Økonomisk analyser*, 32 (5), 53-55. Hentet fra

https://www.ssb.no/a/publikasjoner/pdf/nos_d383/nos_d383.pdf

Skotheim, R. (1987). «Trædersker, klippersker, læggersker»: Kvinner i hermetikkindustrien i Stavanger rundt århundreskiftet. *Årbok (Stavanger Museum)*, 1986 (96), 5-35. Hentet fra

<https://www.nb.no/items/338f55b7b90bf271b83de6191028b051?page=7&searchText=stavanger%20museum>

Slagstad, R. (1998). *De nasjonale strateger*. Oslo: Pax. Hentet fra

<https://www.nb.no/items/0c27a17f2aff35cfa6f163c6e71f9ff8?page=0&searchText=Rune%20slagstad%20de%20nasjonale%20strateger>

Solerød, Hans; Tønnessen, Marianne: *folketelling i Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 18. januar 2021 fra <https://snl.no/folketelling>

Statistisk sentralbyrå. (2010, 2 desember). «Stemmeberettigede ere de norske Borgere» – Historisk utvikling i stemmerett, valgdeltakelse og valgte 1814-2009. Hentet fra

<https://www.ssb.no/valg/artikler-og-publikasjoner/attachment/295978?ts=15a651488e8>

Statistisk sentralbyrå. (u.å.). *Norske folketeljinger*. Hentet 12. mai 2021 fra

<https://www.ssb.no/a/folketellinger/>

Steen, S. (1957). *Det frie Norge: Bd. 4. Det gamle samfunn*. Oslo: J.W. Cappelens forlag. Hentet fra

<https://www.nb.no/items/f493e989e2493bf34c3465bf92fe82ba?page=0&searchText=Sverre%20steen>

Stenvik, Reidun: *Petra Lie i Norsk biografisk leksikon* på snl.no. Hentet 13. mai 2021 fra

https://nbl.snl.no/Petra_Lie

Svalestuen, A. (1972). *Tinns emigrasjonshistorie 1837-1907: En undersøkelse med særlig vekt på den demografiske, økonomiske og sosiale bakgrunn for Amerikafarten, og en statistisk analyse av selve utvandringen*. Oslo: Universitetsforlaget. Hentet fra (Må ha tilgang hos NB) <https://www.nb.no/items/232bee7b6c9b982eb8f68a56462c129f?page=0&searchText=andres%20svalestuen>

Syrdahl, A. (1998). *Risøbank: En havn, en familie, en fabrikk og en lord*. Mandal: MediaFoto A.S. Hentet fra <https://www.nb.no/items/2a2f390536baada479d73b1dba7ac9cb?page=0&searchText=Syrdahl>

tertiærnæringer i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 24. mars 2021 fra <https://snl.no/terti%C3%A6rn%C3%A6ringer>

Thorsen, L. E. (1979). *Kvinnene på Kampen: En undersøkelse av arbeiderkvinnens levekår 1890-1930*. (Hovedoppgave, Universitetet i Oslo). Hentet fra (Må ha tilgang hos NB) <https://www.nb.no/items/9d92f06238396cb56d8490f559554999?searchText=thorsen>

Thorsnæs, Geir: *Norge - befolkningsutvikling* i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 12. mai 2021 fra https://snl.no/Norge_-_befolkningsutvikling

Undset, S. (1912). Nogen kvindesaks-betragtninger. *Samtiden*, 23, 539-556. Hentet fra <https://www.nb.no/items/1e976c0f926fa99021f33d70bb218274?page=546&searchText=samtiden>

Weidling, Tor Ragnar; Haave, Morten; Nordberg, Kari H.: *Gro Hagemann* i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 15. januar 2021 fra https://snl.no/Gro_Hagemann

Wiig, B. (1980). *Tjenestepikehold i Kristiania i 1875* (Hovedoppgave, Universitet i Oslo). Hentet fra <https://www.nb.no/items/487c01513157452ca9eaba6f41da9053?page=0&searchText=>

Winther, Finn Ø.: *paternalisme* i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 13. januar 2021 fra <https://snl.no/paternalisme>

Ørstavik, Finn: *Joseph Schumpeter* i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 12. mai 2021 fra https://snl.no/Joseph_Schumpeter

Østberg, Kai Peter; Tønnesson, Kåre: *Den franske revolusjon* i Store norske leksikon på snl.no. Hentet 11. mai 2021 fra https://snl.no/Den_franske_revolusjon

Østhus, H. (2007). *Vanartige tjenestefolk eller uordentlige husbønder? Tjenestefolk i arbeidskonflikter i Christiania på slutten av 1700-tallet* (Masteroppgaven, Universitet i Oslo).

Hentet fra <https://www.duo.uio.no/handle/10852/23635>

Østigaard, Arne Dag: *Hulda Garborg i Norsk biografisk leksikon* på snl.no. Hentet 7. mai

2021 fra https://nbl.snl.no/Hulda_Garborg

Øvald, C. (2018). Innovasjon er ikke noe nytt. *Agora*, 35 (1), 233-242. Hentet fra

<https://doi.org/10.18261/ISSN1500-1571-2018-01-19>

Bøker (som er bruk som er skriftlige) og annet skriftlig litteratur

Aftenposten (aftenutgaven), 2-3. August. (1920/2020). Unge kvinner må forstå at de trengs i hjemmene. *Aftenposten historie*, 7 (8), 24-25. Oslo: Aftenposten forlag/ Schibsted Magasiner A.S.

Bagge, S. & Mykland, K. (1993). *Norge i dansketiden: 1380-1814* (2. utg.). Oslo: J.W.

Cappelen forlag as.

Dyrvik, S. (2004). *Den demografiske overgangen*. Oslo: Det Norske Samlaget.

Dørum, K. (Red.). (2014). *Politikk, profesjon og vekkelse: Kvinner i Norge på 1800- og 1900-tallet*. Bergen: Fagbokforlaget.

Green, A. & Troup, K. (2016). *The houses of history: A critical reader in history and theory* (2nd ed.). Manchester: Manchester University Press.

Hagemann, G. (1988). *Lavtlønnsyrker blir til: Kvinnearbeid og kjønnskillier i søm og telekommunikasjon 1870-1940* (Doktoravhandling). Universitet i Oslo, Oslo.

Hagemann, G., Melby, K., Roll-Hansen, H., Sandvik, H. & Øye, I. (2020). *Med kjønnsperspekt på norsk historie* (3. utg.). Oslo: Cappelen Damm akademisk.

Kay, A.C. (2009). *The foundations of female entrepreneurship: Enterprise, home and household in London, c. 1800-1870*. New York: Routledge.

Kjeldstadli, K. (1999). *Fortiden er ikke hva den en gang var: En innføring i historiefaget* (2. utg.). Oslo: Universitetsforlaget.

Lie, E. & Roll-Hansen, H. (2001). *Faktisk talt: Statistikkens historie i Norge*. Oslo: Universitetsforlaget.

Melve, L. & Ryymin, T. (Red.). (2018). *Historikerens arbeidsmåter*. Oslo: Universitetsforlaget.

Myhre, J.E. (2015). Norsk historie frå vikingtid til vår tid: Bd. 3. Norsk historie: 1814-1905: Å byggje ein stat og skape ein nasjon (2. utg.). Oslo: Det Norske Samlaget.

Nerbøvik, J. (1986). Norsk historie: Bd. 2. Norsk historie 1870-1905: Frå jordbrukssamfunn mot organisasjonssamfunn (2. utg.). Oslo: Det Norske Samlaget.

Pryser, T. (1999). Norsk historie 800-2000: Bd. 4. Norsk historie 1814-1860: Frå standssamfunn mot klassesamfunn. Oslo: Det Norske Samlaget.

Sandvik, P. T. (2018). *Nasjonens velstand: Norges økonomiske historie 1800-1940*. Bergen: Fagbokforlaget.

Schumpeter, J. & Poulsson, P. H. (oversettelse) (2017). *Teorien om økonomisk utvikling: En undersøkelse av profitt, kapital, kreditt, renter og konjunktursykluser*. Oslo: Scandinavian Academic Press.

Sejersted, F. (2001). *Demokrati og rettsstat*. Oslo: Pax forlag as.

Slettan, B. (2006). Mandal bys historie: Bd. 3. En industriby vokser fram: 1850-1950. Mandal: Mandal kommune.

Spilling, O.R. (Red.). (2006). *Entreprenørskap på norsk* (2. utg.). Bergen: Fagbokforlaget.

Stugu, O. S. (2012). Norsk historie frå vikingtid til vår tid: Bd. 4. Norsk historie etter 1905: Vegen mot velstandslandet. Oslo: Det Norske Samlaget.

Vedlegg

Mandal 1865

Primærnæring

Alder	Fjøsstell	Hagearbeid og treskning
15-19	0	0
20-24	2	0
25-29	0	0
30-34	0	0
35-39	0	0
40-44	0	0
45-49	0	0
50-54	0	0
55-59	0	0
60-64	0	0
65+	0	1
Sum	2	1

Sekundærnæring

Alder	Søm med lignende	Baker/bakeri	Låser
15-19	2	0	0
20-24	5	0	0
25-29	2	1	0
30-34	3	0	0
35-39	4	0	0
40-44	1	2	0
45-49	0	2	0
50-54	1	3	0
55-59	3	2	0

60-64	0	0	1
65+	0	0	0
Sum	21	11	1

Tertiærnæring

Alder	Tjenestepiker m.fl.	Vasker	Butikkjomfru/krambodjomfru	Handel/ liten handel
15-19	87	0	2	0
20-24	98	0	4	0
25-29	98	2	2	0
30-34	40	3	0	1
35-39	21	3	0	2
40-44	14	0	0	3
45-49	7	3	0	1
50-54	3	0	0	1
55-59	3	1	0	0
60-64	1	1	0	2
65+	3	0	0	2
Sum	277	13	8	12

Alder	Overnatting	Huseier	Resterende kvinner i tertiærnæringen
15-19	0	0	3
20-24	0	0	0
25-29	0	0	1
30-34	0	0	1
35-39	1	0	1
40-44	2	0	0
45-49	3	1	2

50-54	0	0	2
55-59	1	0	2
60-64	2	3	0
65+	2	4	1
Sum	11	8	13

Sivilstatus

	Ugift	Gift	Enke	Separert og fraskilt
15-19	94	0	0	0
20-24	109	0	0	0
25-29	45	0	1	0
30-34	25	2	1	0
35-39	19	0	6	0
40-44	9	0	9	0
45-49	5	0	7	0
50-54	5	1	7	0
55-59	2	1	5	1
60-64	1	1	8	0
65+	4	0	9	0

Mandal 1900

Primærnæring

Alder	Gårdbruker	Landarbeid	Gårdsarbeid	Høns og svineavl
15-19	1	0	0	0
20-24	0	1	0	0
25-29	1	0	0	0
30-34	1	0	0	0
35-39	0	0	0	0
40-44	0	0	0	0
45-49	0	0	0	0
50-54	0	0	1	0
55-59	0	0	0	1
60-64	0	0	0	0
65+	0	0	0	0
Sum	3	1	1	1

Sekundærnæring

Alder	Syr m.fl.	Skreddere	Setterske	Brødbaking/ baking	Gullsmed	Meierske/ ysteri
15-19	8	3	0	0	0	0
20-24	27	0	2	1	1	0
25-29	13	1	0	0	0	2
30-34	12	0	0	0	0	0
35-39	7	0	0	1	0	0
40-44	10	1	0	0	0	1
45-49	11	1	0	0	0	0
50-54	7	0	0	1	0	0
55-59	6	0	0	0	0	0
60-64	8	0	0	0	0	0
65+	14	0	0	4	0	0

Sum	123	6	2	7	1	3
-----	-----	---	---	---	---	---

Tertiærnæring

Alder	Tjenestepike m.fl	Husholderske/ Husbestyrerinne	Butikkansatt
15-19	97	2	11
20-24	48	6	13
25-29	12	3	7
30-34	7	3	1
35-39	4	6	0
40-44	0	3	0
45-49	0	2	0
50-54	2	6	1
55-59	2	0	0
60-64	0	0	0
65+	0	2	0
Sum	172	33	33

Alder	Tjener	Lærerinne/ gurvernante	Handel/ Forretning	Andre
15-19	3	1	3	6
20-24	0	1	2	19
25-29	1	2	2	13
30-34	0	2	8	12
35-39	0	4	8	10
40-44	0	5	11	13
45-49	0	0	8	18
50-54	1	1	6	17
55-59	0	0	12	21
60-64	0	0	7	18
65+	0	0	10	33

Sum	5	16	77	180
-----	---	----	----	-----

Sivilstatus

År	Ugift	Gift	Enke	Separert
15-19	135	0	0	0
20-24	120	1	0	0
25-29	54	0	3	0
30-34	37	4	5	0
35-39	20	8	12	0
40-44	21	5	17	1
45-49	15	8	17	0
50-54	23	6	14	0
55-59	20	3	19	0
60-64	12	3	18	0
65+	14	2	47	0
Sum	471	40	152	1

Tinn 1900

Primærnæring

Alder	Tjenestepike (gård)	Budeie m.fl.	Dagarbeider (gård)
15-19	15	19	0
20-24	20	14	3
25-29	4	11	1
30-34	6	1	0
35-39	5	2	3
40-44	8	0	0
45-49	7	2	3
50-54	4	2	6
55-59	4	0	1
60-64	1	0	4
65+	3	2	3
Sum	77	53	24

Alder	Gårdbruker m.fl.	Gårdsarbeider m.fl.	Kreaturstell og seterstell (gift)
15-19	0	0	0
20-24	0	1	2
25-29	1	0	6
30-34	2	1	8
35-39	1	0	5
40-44	4	3	3
45-49	4	0	7
50-54	6	1	7
55-59	6	1	9
60-64	6	0	1
65+	7	0	3
Sum	37	7	51

Sekundærnæring

Alder	Sypike m.fl.	Strikking	Skredder	Husflid	Baker
15-19	1	1	0	0	0
20-24	4	0	4	0	0
25-29	0	1	2	0	1
30-34	2	0	2	0	0
35-39	0	0	0	0	1
40-44	0	0	1	1	0
45-49	0	0	1	0	0
50-54	0	0	0	0	0
55-59	1	0	0	0	0
60-64	1	0	0	0	0
65+	1	0	0	0	0
Sum	10	2	10	1	1

Tertiærnæring

Tjenestepike m.fl.	Husholderske	Lærerinne	Restauratrise
7	1	0	0
3	0	3	0
2	0	1	0
0	0	0	0
0	0	0	0
2	0	0	0
1	0	0	0
2	0	0	0
1	0	0	1
0	0	0	0
0	0	0	0
18	1	4	1

Sivilstatus

År	Ug	Gift	Enke	Separert
15-19	44	0	0	0
20-24	51	3	0	0
25-29	23	7	0	0
30-34	11	9	2	0
35-39	11	5	1	0
40-44	15	3	4	0
45-49	12	9	4	0
50-54	15	7	6	0
55-59	8	9	6	1
60-64	5	1	7	0
65+	6	3	10	0
Sum	201	56	40	1

Mandal 1920

Primærnæring

År	Primærnæring
15-19	0
20-24	0
25-29	0
30-34	0
35-39	0
40-44	0
45-49	0
50-54	0
55-59	0
60-64	0
65+	1
Sum	1

Sekundærnæring

År	Søm med liknende	Industri	Baking	Håndverk	Sekundærnæringen resterende
15-19	2	7	0	0	0
20-24	10	6	0	0	0
25-29	11	5	0	0	0
30-34	3	0	0	0	0
35-39	6	1	0	0	0
40-44	5	0	0	0	0
45-49	3	3	0	0	0
50-54	3	0	0	0	0
55-59	3	0	0	0	0
60-64	3	0	1	0	0
65+	12	0	0	0	2
Sum	61	22	1	0	2

Tertiærnæring

År	Tjenestepike m.fl.	Husholderske m.fl.	Tjener
15-19	58	2	7
20-24	24	5	7
25-29	10	1	1
30-34	5	4	1
35-39	5	6	1
40-44	4	1	0
45-49	2	1	0
50-54	1	3	0
55-59	4	4	0
60-64	6	7	0
65+	3	1	0
Sum	122	35	17

År	Butikkmedarbeidere	Handel	Forretning	Overnatting
15-19	23	0	0	0
20-24	15	0	1	0
25-29	10	1	6	0
30-34	4	1	4	0
35-39	1	1	4	0
40-44	1	4	8	1
45-49	1	3	2	0
50-54	0	4	4	1
55-59	1	2	1	0
60-64	0	2	6	1
65+	0	4	1	3
Sum	56	22	37	6

År	Lærerinner m.fl.	Andre
15-19	0	18
20-24	3	15
25-29	3	10
30-34	0	8
35-39	1	9
40-44	4	14
45-49	2	17
50-54	2	10
55-59	1	8
60-64	1	10
65+	0	24
Sum	17	143

Bierverv/biinntekt

År	Biinntekkt
15-19	1
20-24	1
25-29	1
30-34	2
35-39	3
40-44	1
45-49	5
50-54	11
55-59	8
60-64	10
65+	16
Sum	59

Sivilstand

Erhverv					
År	Ugift	Gift	Enke	Fraskilt/separert	Skilt

15-19	117	0	0	0	0
20-24	85	1	0	0	0
25-29	52	0	6	0	0
30-34	30	0	0	0	0
35-39	31	1	3	0	0
40-44	28	2	11	1	0
45-49	21	2	11	0	0
50-54	14	1	13	0	0
55-59	11	0	13	0	0
60-64	18	0	18	1	0
65+	20	1	30	0	0
Sum	427	8	105	2	0

	Biinntekt			
År	Ugift	Gift	Enke	Fraskilt/separeert/skilt
15-19	1	0	0	0
20-24	1	0	0	0
25-29	0	1	0	0
30-34	1	0	0	1
35-39	0	2	0	1
40-44	1	0	0	0
45-49	0	5	0	0
50-54	0	5	6	0
55-59	0	5	3	0
60-64	2	1	6	1
65+	4	5	7	0
Sum	10	24	22	3

Tinn 1920

Primærnæring

År	Gårdbruker	Småbruker/leiledning/forpakter/eier	Husmann	Tjenestepike (gård)	Budeie m.fl.
15-19	0	0	0	4	10
20-24	0	0	0	5	29
25-29	0	0	0	2	14
30-34	1	0	0	3	8
35-39	0	1	0	1	8
40-44	0	0	0	1	2
45-49	2	3	0	0	4
50-54	4	0	0	1	2
55-59	1	2	2	0	5
60-64	3	0	0	1	4
65+	3	1	0	0	13
Sum	14	7	2	18	99

Sekundærnæring

År	Søm med liknende	Industri	Sekundærnæring
15-19	6	8	1
20-24	13	2	0
25-29	5	1	0
30-34	10	1	1
35-39	11	0	0
40-44	3	0	1
45-49	0	0	0
50-54	3	0	0
55-59	1	0	0
60-64	0	0	1
65+	3	0	0
Sum	55	12	4

Tertiærnæring

År	Tjenestepiker m.fl.	Husholderske m.fl.	Vask	Butikkmedarbeider	Handel
15-19	77	3	0	37	0
20-24	61	10	5	32	0
25-29	23	9	5	16	0
30-34	12	12	5	9	0
35-39	5	8	10	2	0
40-44	5	4	5	2	2
45-49	2	7	8	0	0
50-54	4	6	4	0	0
55-59	1	0	6	0	0
60-64	0	0	3	0	0
65+	3	3	3	0	0
Sum	193	62	54	98	2

År	Forretning	Overnatting (eier)	Andre	Lærerinne
15-19	0	0	38	0
20-24	0	1	54	15
25-29	0	0	40	6
30-34	7	1	37	13
35-39	3	3	19	3
40-44	4	2	8	2
45-49	2	0	6	0
50-54	0	2	2	0
55-59	2	0	4	0
60-64	0	1	1	1
65+	0	2	4	0
Sum	18	12	213	40

Bierverv/binntekt

År	Binntekt
15-19	5
20-24	1
25-29	5
30-34	11
35-39	8
40-44	6
45-49	7
50-54	4
55-59	1
60-64	1
65+	4
Sum	53

Sivilstand

Hovederhverv				
År	Ug	Gift	Enke	Separert/fraskilt
15-19	184	0	0	0
20-24	218	6	0	3
25-29	100	14	5	2
30-34	95	10	8	7
35-39	51	9	12	2
40-44	20	5	11	5
45-49	22	3	8	1
50-54	9	2	13	4
55-59	4	5	15	0
60-64	1	2	12	0
65+	16	6	13	0
Sum	720	62	97	24

Biinntekt				
År	Ug	Gift	Enke	Separert/fraskilt
15-19	5	0	0	0
20-24	1	0	0	0
25-29	0	5	0	0
30-34	2	9	0	0
35-39	2	6	0	0
40-44	1	3	1	1
45-49	0	7	0	0
50-54	0	4	0	0
55-59	1	0	0	0
60-64	1	0	0	0
65+	1	1	2	0
Sum	14	35	3	1